

საქართველოს საპატრიარქოს
წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის
ქართული უნივერსიტეტი
St. Andrew the First-Called Georgian University
of Patriarchate of Georgia

ქართველოლოგიის
აქტუალური პრობლემები

Actual Problems of Kartvelology

APK

IV

2015

UDC (უაკ) 908 (479.22)

ქ-275

ყოველწლიურ სამეცნიერო ჟურნალში: **ქართველოლოგიის აქტუალური პრობლემები**:-IV იბეჭდება საქართველოს საპატრიარქოს ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ქართველოლოგიის ცენტრის მიერ ორგანიზებული **საერთაშორისო კონფერენციის მასალები**; ასევე, რეცენზირებული (ენათმეცნიერული, ლიტერატურათმცოდნეობითი, ფოლკლორული, ისტორიოგრაფიული, კულტუროლოგიური, ეთნოლოგიური...) გამოკვლევები.

სარედაქციო კოლეგია:

მიტროპოლიტი ანანია (ჯაფარიძე), სვეტა ადამია/სწავლული მდივანი/, გია ალიბეგაშვილი, ამირან არაბული, ნომადი ბართაია, მერაბ ბერიძე, თეიმურაზ გვანცელაძე, ვახტანგ გურული, კარინა ვამლინგი, სერგო ვარდოსანიძე, ნათია იაკობიძე/პასუხისმგებელი მდივანი/, თამარ ლომაძე/ინგლისური ტექსტის რედაქტორი/, გურამ ლორთქიფანიძე, თამარ მესხი, როინ მეტრეველი, მაია მირესაშვილი, საიდ მულიანი, ალექსი ჟორდანიას, მერაბ რობაქიძე, მანანა ტაბიძე/რედაქტორი/, ტარიელ ფუტყარაძე/მთავარი რედაქტორი/, როინ ყავრელიშვილი, ბელა შავხელიშვილი, ლელა შათირიშვილი, რეზო შეროზია, ფეგზიჩელები.

ღიზინი და დაკაბადონება:

თამარ ქაფჯარაძე

რედაქციის მისამართი:

0162, თბილისი, ილია ჭავჭავაძის № 53ა, ქართული უნივერსიტეტი, კაბინეტი №110 /ქართველოლოგიის ცენტრი/;
ტელ.: +995790717811

ელ-ფოსტა: kartvelology@sangu.edu.ge

კრებულის ელ-ვერსია იხ.: www.sangu.ge

© ქართული უნივერსიტეტი

ISSN 1987-930X

UDC (უბკ) 908 (479.22)
კ-275

The materials of the international conference organized by the Kartvelology Centre at the St. Andrew the First Called Georgian University of Patriarchate of Georgia are published in the annual scientific journal: “**Actual Problems of Kartvelology**”.

Editorial Board

Metropolitan Anania (Japaridze), **Sveta Adamia** (scientific secretary), **Gia Alibegashvili**, **Amiran Arabuli**, **Nomadi Bartaia**, **Merab Beridze**, **Pevzi Chelebi**, **Inga Ghutidze**, **Vakhtang Guruli**, **Teimuraz Gvantseladze**, **Natia Iakobidze** (responsible secretary), **Roin Khavrelishvili**, **Tamar Lomadze** (editor of the English text), **Guram Lortkipanidze**, **Tamar Meskhi**, **Roin Metreveli**, **Maia Miresashvili**, **Said Muliani**, **Merab Robakidze**, **Bela Shavkhelishvili**, **Lela Shatirishvili**, **Rezo Sherozia**, **Manana Tabidze** (responsible editor), **Tariel Putkaradze** (editor-in-chief), **Karina Vamling**, **Sergo Vardosanidze**, **Alexi Zhordania**.

DESIGN AND LAYOUT BY:

Tamar Qavzharadze

Address of the editorial office:

Ilia Chavchavadze N 53a, Tbilisi 0162, St. Andrew the First-Called Georgian University, Kartvelology Centre, Room N 110.
Tel. 0790717811

E-mail: kartvelology@sangu.edu.ge

Website: www.sangu.ge

© Georgian University

ISSN 1987-930X

სარჩევი

ტარიელ ფუტყარაძე, ქართული ენა, როგორც თურქეთის რესპუბლიკის კულტურის ერთ-ერთი შემადგენელი: პრობლემები, პერსპექტივები 7

TARIEL PUTKARADZE, Gürcü Dili, Türkiye Cumhuriyeti Kültürünün Bir Parçası: Problemler, perspektifler..... 47

ოსმან აითაქინი, ქართული მონეტები ერზრუმის მუზეუმში....50

OSMAN AYTEKİN, ERZURUM MÜZESİ'NDEKİ GÜRCÜ SİKKELERİNDEN ÖRNEKLER 51

ერდოღან ალთინქაინაქი, მეიდანჯიქის (დიობნის) ბელდეს ქართველთა საქორწინო ტრადიციები

ERDOĞAN ALTINKAYNAK, MEYDANCIK BELDESİ GÜRCÜLERİNDE DÜĞÜN 58

აკდულლავ ზანი, ქართველთა მიგრაცია და მიგრანტების დასახლებები ცენტრალურ და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში (1876-1914) 68

ABDULLAH BAY, ORTA VE DOĞU KARADENİZ'E GÜRCÜ GÖÇLERİ VE Göçmenlerin İskâmı (1876-1914) Giriş 69

თეიმურაზ გვანცელაძე, საქართველოდან გადასახლებულ აფხაზთა განსახლების გეოგრაფია თურქეთის რესპუბლიკაში.....88

TEIMURAZ GVATSELADZE, Gürcistan'dan Türkiye'de Göç Eden Abhazların Yerleşimleri.....96

ნეზი გიუმუში, თურქეთში მცხოვრები ქართველების შესახებ ..97

NEBİ GÜMÜŞ, TÜRKİYE GÜRCÜLERİ ÜZERİNE BAZI MÜLAHAZALAR 98

სარჩევი

როლანდ თოფჩიშვილი , ქართული გვარსახელები შავშეთ-იმერს- ევში: ეთნოისტორიული საკითხები.....	103
ROLAND TOPÇIŞVILI , Türkiye’de Yaşayan Gürcülerin Soyadları: İme- rhev	116
ავთანდილ ნიკოლეიშვილი , თურქეთელ ქართველთა ქართულ- ნოვანი პოეზია	118
AVTANDIL NIKOLEIŞVILI , Türkiye Gürcülerinin Gürcüce Şiir Sanatı	141
მაკა სალია , ერთი გვარის ისტორია.....	142
MAKA SALIA , Bir Soyun Tarihi	146
აბდურრაჰმან სეჩკინ , ესქიყალე წარსულში და დღეს (უსტამისი).....	148
ABDURRAHMAN SEÇKIN , TARİHTE VE BUGÜN ESKİKALE (USTAMİS).....	154
მურათ ქასაპი , ქართველთა მოღვაწეობა ოსმალეთსა და თურქე- თის რესპუბლიკაში მუჰაჯირობის შემდგომ.....	161
MURAT KASAP , Muhacerat Sonrasında Gürcülerin Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyetinde Rollerü Üzerine.....	164
დანართი	171

ტარიელ ფუტკარაძე

თბილისი, საქართველოს საპატრიარქოს წმინდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი

ქართული ენა, როგორც თურქეთის რესპუბლიკის კულტურის ერთ-ერთი შემადგენელი: პრობლემები, პერსპექტივები¹

თურქეთის რესპუბლიკაში მცხოვრები ქართველები სამ ჯგუფად შეიძლება წარმოვადგინოთ:

- **ავტოქთონი ქართველები** — ცხოვრობენ ტრაპიზონისა და ართვინის მხარეებში: ძველი ეგრისის სამხრეთ ნაწილში —

¹ სტატიის ცალკეული ნაწილები წაკითხულია სხვადასხვა კონფერენციაზე; კერძოდ, იხ.: ტ. ფუტკარაძე, მუპაჯირი ქართველების შთამომავალთა ეროვნულ-ენობრივი თვითგანსაზღვრისათვის, რესპუბლიკური კონფერენციის (ეროვნული და სარწმუნოებრივი იდენტობა) მასალები, თბილისი, 2004; T. Putkaradze, N. Putkaradze, Some aspects of the national and linguistic identity of descendants of Georgian Muhajirs, საერთაშორისო სიმპოზიუმი თემაზე: Language, history and cultural identities in the Caucasus (Abstracts; მალმოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა), MalmoUniversity, 2005, უნე 17-19; http://www.mah.se/templates/Page_19020.aspx; <http://www.scribd.com/doc/30161550/Language-History-And-Cultural-Identities-In-The-Caucasus-June-17-19-2005-Malmo>; ტ. ფუტკარაძე, ლაზთა ენობრივ-ენიკური თვითაღქმის საკითხისათვის, ლაზეთ-ჭანეთი: ისტორია და თანამედროვეობა, სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, თბილისი, 2005, 25 აგვისტო, საქართველოს პარლამენტი — პირველი რესპუბლიკის დარბაზი; **On the question of Laz linguistic-ethnic self perception; Scientific Conference, Tbilisi, 25 August, Parliament of Georgia**; ტ. ფუტკარაძე, დედაენა, სახელმწიფო ენა და თვითაღქმა (მასალები თურქეთის ქართველობის შესახებ); საერთაშორისო კონფერენცია: ენა და კულტურა: ინტერდისციპლინარული და ინტერპარადიგმული პერსპექტივები, თბილისი, 26-27 ივნისი, 2008; ტ. ფუტკარაძე, იუსუფელში /თურქეთი/ მცხოვრებ ქართველთა იდენტობის საკითხები, ილია ჭავჭავაძის ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის III საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, ქუთაისი, 2011 წლის 15-16 ოქტომბერი. ნაშრომის მცირე ნაწილი დაბეჭდილია საერთაშორისო კონფერენციის მასალებში: ენა და კულტურა: ინტერდისციპლინარული და ინტერპარადიგმული პერსპექტივები, თბილისი, 26-27 ივნისი, 2008; ტ. ფუტკარაძე, ქართული ენა, როგორც თურქეთის რესპუბლიკის კულტურის ერთ-ერთი შემადგენელი: პრობლემები, პერსპექტივები: საქართველოს საპატრიარქოს წმინდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და სამართლის სკოლის (ფაკულტეტის) ქართველოლოგიის ცენტრის V საერთაშორისო კონფერენცია თემაზე: თურქეთელი ქართველები: ისტორია და პერსპექტივები; 28-29 მაისი, 2015 წელი.

ლაზეთში², მაჭახელში, ლივანა/ბორჩხასა და მურღულში (ბორჩხის ილჩე), იმერხე-შავშეთში (შავშეთის ილჩე) და ტაოში (იუსუფელის ილჩე);

- მუჭაჯირი ქართველების შთამომავლები(ძველი დიასპორის წარმომადგენლები) — მრავალრიცხოვან კომპაქტურ დასახლებებადსახლობენ ადაფაზარის, ბურსა-ინეგოლის, გონენ-კაისერის, სინოპე-ორდუ-ფაცას, ამასიის რეგიონებსა და თურქეთს სხვა ცენტრალურ მხარეებში.
- **ახალი დიასპორის წარმომადგენლები**, რომლებიც ბოლო პერიოდში დამკვიდრდნენ თურქეთში (უკეთანაზღაურებადი სამუშაოს ძებნის მიზნით); მათ გვერდით შეიძლება განვიხილოთ 1944 წელს საქართველოდან (მესხეთიდან) შუა აზიაში დეპორტირებული მესხების შთამომავალთა ცალკეული ოჯახებიც³.

თურქეთის რესპუბლიკაში ქართველთა (გურჯთა და ლაზთა) კილოებისა და ეთნოგრაფიის შესახებ არაერთი გამოკვლევა არსებობს (იხ., მაგ., გ. ყაზბეგის, დ. ბაქრაძის, ნ. მარის, ი. ყიფშიძის, გ. კარტოზიას, ნ. ქუთელიას, ნ. კახიძის, ი. სიხარულიძის, ნ. ცეცხლაძის, შაჰინისა და სხვათა გამოკვლევები); აკადემიური ლინგვისტური რუკა კი დიდი იშვიათობაა; თურქეთში ქართული კილოების ასახვის თვალსაზრისით საინტერესოა ი. კორიაკოვის რუკა⁴:

² მაგ., ტრაპიზონში მცხოვრებ ავტოქთონ მოსახლეობას მეგრელებად — ქართველთა ერთ-ერთ ჯგუფად — თვლის ქართული წყაროები.

³ ვრცლად იხ., მ. ბერიძე, მაჰმადიან მესხთა ფესვები და დღევანდელია, თბ., 2009

⁴ <http://linguarium.iling-ran.ru/maps/18-turkey.gif>

სამწუხაროდ, დღემდე არ გამოქვეყნებულა თურქეთის რესპუბლიკაში მცხოვრები ავტოქთონი თუ მიგრირებული (მუჰაჯირი) ქართველების კილოების გავრცელების ამსახველი ნაშრომებისა **ზღვრების ზუსტი მითითებით** (სოფლების სრული ჩამონათვალით). ნაწილობრივ ან ნაკლის შევსებასაც ისახავს მიზნად წარმოდგენილი ნაშრომი.

ავტოქთონი ქართველების დიდი ნაწილი ცხოვრობს ისტორიული საქართველოს ერთ-ერთი ცენტრალურ ნაწილში — **ართვინისა და რიზეს მხარეებში**. ართვინი ამჟამად თურქეთის რესპუბლიკის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილშია; კერძოდ, **ართვინის ილი მოიცავს** ისტორიულ ტაოს ნაწილს, ჭოროხის შუა წელსა და ზღვისპირა კლარჯეთს (ლაზეთის ნაწილს)⁵.

ართვინის ილში ქართველთა რამდენიმე ავტოქთონი ჯგუფი ცხოვრობს: მაჭახლელები, ნიგალელები, შავშელები, ტაოელები, ლაზები. მაჭახლელები, ნიგალელები. შავშელებისა და ტაოელების დიდი ნაწილი თავიანთ თავს **გურჯს** უწოდებენ (კუთხური დიფერენცირების გარეშე), ხოლო დედაენის (ქართველურის/ქართულის) თავიანთ კილოს — **ზოგჯერ გურჯულს**“, **ზოგჯერ კი — ქართულს**“ (არ ახდენენ კონკრე-

⁵ <http://www.map-of-turkey.co.uk/maps/artvin.gif>

ტული კილოს სახელდებას). ლაზთა კუთხური მეტყველება (ჭანური) უფრო მეტად განსხვავდება ქართველთა სხვა კილოებისგან; გარდა ამისა, რამდენადაც თურქეთის ქართველობას ასწლობით გაწყვეტილი ჰქონდა კავშირი ქართველთა გამაერთიანებელ **ქართულ სამწიგნობრო კულტურასთან**, ლაზებს უფრო უჭირთ თვითიდენტიფიკაცია ქართულ კულტურასთან, ზოგადად, ქართველობასთან. თურქეთში, როგორც სხვა თანამედროვე ქვეყნებში, ძლიერია სახელმწიფო ენის — თურქულის პოზიციები, შესაბამისად, ქართველთაგან (გურჯთაგან თუ ლაზთაგან) ძალზე მცირე პროცენტმა იცის ისტორიული სამწიგნობრო ენა — ქართული სალიტერატურო ენა.

ართვინის ილის ავტოქტონ ქართველთა ისტორიული დედაენა — ქართველური (*ქართული*) ენა — წარმოდგენილია რამდენიმე კილოს სახით (ხშირ შემთხვევაში, ახალი თაობის წარმომადგენლებს უკვე დავიწყებული აქვთ მშობლიური კილოც და მხოლოდ თურქულად მეტყველებენ); კერძოდ:

ართვინის ილის მკვიდრი გურჯების მეტყველება რეალიზებულია: ქართული ენის მაჭახლური, ნიგალური (ლივანური/ლივანური), შავშურ-იმერხეული და ტაოური კილოებით;

ართვინის ილის მკვიდრი ლაზების მეტყველება რეალიზებულია: ხოფურ-ჩხალური კილოთი და არქაბული კილოკავით. მეზობელ **რიზეს ილში** ცხოვრობენ ათინურ-ართაშენულ კილოსა და ვიწურ კილოკავზე მოლაპარაკე ლაზები. გუგლის რუკაზე ავტოქტონ ქართველთა კილოები პირობითად ასე შეიძლება წარმოვადგინოთ:

ართვინის ილის ავტოქტონ ქართველთა კილოების გავრცელების ველი სოფლების მიხედვით:

მაჭახლური მეტყველება.

სამეცნიერო ლიტერატურაში მაჭახლური მეტყველება მიჩნეული იყო აჭარული კილოს ნაწილად; მასზე საგანგებოდ არავის უმსჯელია პროფ. შუშანა ფუტყარაძემდე. ამ მკვლევარის არგუმენტირებული მსჯელობით (ფუტყარაძე 1995) მაჭახლური ცალკე კილოდაა მისაჩნევი. სხვა მოსაზრების მიხედვით, მაჭახლური და იმერხეული კილოკავებია შავშური დიალექტისა (ფაღავა 2004: 809). აღვნიშნავთ, რომ ფაქტობრივი მასალა მხარს უფრო უჭერს შ. ფუტყარაძის მოსაზრებას; თუმცა, უფრო ლოგიკური იქნებოდა, მაჭახლური მეტყველება განგვეხილა აჭარულის კილოკავად; ნაკლებლოგიკურია, იმერხეულისა და მაჭახლურის გამოცხადება ერთ კილოდ, ვინაიდან მაჭახლურსა და იმერხეულს შორის უფრო დიდი სხვაობაა, ვიდრე აჭარულსა და მაჭახლურს შორის.

მაჭახლურ დიალექტში გამოიყოფა ორი კილოკავი: **ზედა მაჭახლური** (ამჟამად მოქცეული თუქეთის საზღვრებში) და **ქვემო მაჭახლური** (დღევანდელი ხელვაჩაურის რაიონის სოფლები; ქვემო-მაჭახლურ მეტყველებას ბევრი საზიარო ფორმა აქვს ლივანურთან და ქვემო აჭარულთან). თქმის ფარგლებს არ სცილდება მაჭახლის ხეობიდან თურქეთის შიდა პროვინციებში გადასახლებულ მუჰაჯირ მაჭახლელთა შთამომავლების მეტყველება. მათგან ქართული ენა და ტრადიციები ყველაზე უკეთ შემონახული აქვთ ბურსის ვილაიეთის, ინეგოლის რაიონის სოფელ ჰაირიესა და ქალაქ ამასიის მიმდებარე რაიონების სოფლებში (ამასიასთან 50 კმ. ფარგლებში) მცხოვრებ მუჰაჯრთა შთამომავლებს; ამ სოფლების სახელებია: ბელდაღი/Beldağ (100 კომლი), იუვა/Yuva (50 კომლი), ჩათალჯა/Çatalca (50 კომლი), ულუფინარი/Ulupınar (15 კომლი), გურჯი დარამა/GürcüDarama ანუ დარმადერესი (მაჭახლელები არიან აგრეთვე ქალაქ სამსუნში ლადიკის (Ladik) რაიონთან ახლოს; ასევე, ფევზი ჩელების ცნობით, დუზჯეს სოფელ ჩილიმში. სეზაი სეფა-ფუტყარაძის ცნობით, ხენდეკშიც არის რამდენიმე მაჭახლური ოჯახი, კერძოდ, სოფელ სულეიმანიეში (სეზაი სეფა-ფუტყარაძის სოფელში).

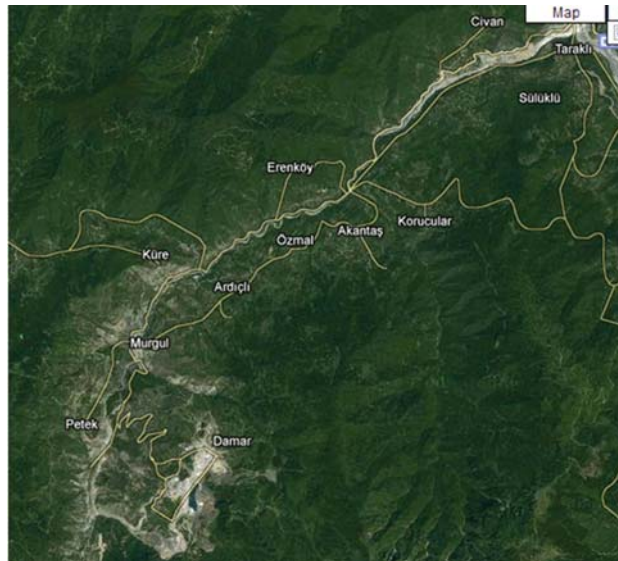
ართვინის ილის ბორჩხის რაიონში ზემო მაჭახლურ კილოკავზე ლაპარაკობენ ზემო მაჭიხელის შემდეგი სოფლების მცხოვრებნი: ხერთვისი (Camili), ზედვაკე (Düzenli), ეფრატი (Efeler), ქვაბითავი (Kayalar), მინდიეთი (Maralköy), აკრია (Uğurköy).

ლივანური კილო.

ისტორიული ლივანი/ნიგალი/ლივანა მოიცავს საქართველოს ერთი რაიონის — ხელვაჩაურის — სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილს და ართვინის ილის (თურქეთი) მურღულის და ართვინის ილჩებს და ბორჩხის ილჩეს ნაწილს. ამ ისტორიულ ქართულ კუთხეს მდინარე ჭოროხის ორ ნაწილად ჰყოფს — აღმოსავლეთ ნაწილს შეადგენს კატაფხიასწყლისა და დევსქელისწყლის ხეობები, ხოლო დასავლეთ ნაწილს — ბელღევანისწყლის, ჩხალისა და მურღულის ხეობები. აქაურ ქართული თემი ტრადიციულად **ნიგალელებად** იწოდება.

ნიგალურ კილოზე მეტყველი ქართველების სოფლებს ორ ჯგუფად (ორ კილოკავად?) წარმოვადგენთ: **მურღულის სოფლები და ბორჩხის სოფლები**.

Google-ს სატელიტური რუკების მიხედვით, მურღულის ხეობაში დასტურდება შემდეგი სოფლები: Civan, Sülüklü, Korucular, Akantaş, Erenköy, Özmal, Ardıçlı, Küre, Murgul, Petek, Damar, Kabaca. ამ სოფლების გარდა ეთერ ბერიძის წიგნში „ნიგალი“ (ბერიძე 2009: 180) მურღულის ცალკე სოფლად დასახელებულია ასევე: Çimenli (ჩიმენლი — კორიდეთი) და Başköy (ბაშქოი).

მურღულში შემაგალ 10 ოფიციალურ სოფელს დასახელებს ჩემი ინფორმატორი ნურეთინ მინერი (მასალა ჩაწერილია 2010 წლის

ავვისტოში); მისი აზრით, მურღულში არ შედის: ჩივან (ჯუვანი), **Sülüklü** (არხვა). საინტერესოა მის მიერ წარმოთქმული თურქული სახელების ფონეტიკური მხარეც: ქორუჯულარკოი (**Korucular**), აქანთაში (**Akantaş**), ერენქოი (**Erenköy**), ოზმალი (**Özmal**), არდიჩლი (**Ardıçlı**), ბაშქოი (**Başköy**), ქურე (**Küre**), მურღული (**Murgul**), ფეთექქოი (**Petek**), ქაბაჯქოი (**Kabaca**).

ამ ოფიციალური სოფლების ისტორიული და ავტოქთონ მოსახლეობაში დღესაც მოქმედი სახელებია:

Korucular — გეული; **Akantaş** — ბუჯური; **Erenköy** — ერეგონა; **Özmal** — ოზმალი; **Ardıçlı** — დურჩა; **Küre** — ქურა; **Murgul** — მურღული (ანუ ჭინკათხევი/ჭინკაღალი; **Petek** — გურბინი; **Damar/Maden** — ისკები; **Kabaca** — კაბარჯეთი⁶. დასახლებული სოფლების გარდა ბნი ნურეთინ მინერი ასახელებს სოფელ **ბაშქოის**(**Başköy**), რომლის უბნებია (მაჰალეებია): გოგლიეთი, ჩხალეთი, ლომიკეთი, ფოროსეთი. პროფ. შ. ფუტკარაძის მიხედვით (ფუტკარაძე 1993: 296) ეს უბნებიც⁷ სოფლებია. ამ დასახლებულ პუნქტებს თურქული სახელებიც უდასტურდება⁷: გო(ნ)გლიეთი — **Güneşli**; ჩხალეთი — **Büyükdere**; ლომიკეთი — **Sümerköy**; ფოროსეთი — **Aralık**. ეს ფაქტი მხარს უჭერს ამ დასახლებული პუნქტების მიჩნევას დამოუკიდებელ სოფლებად.

მდრ...: ცნობილი მკვლევარი შუმანა ფუტკარაძე, რომელიც ხანგრძლივად მუშაობდა მურღულის ხეობაში, 30-მდე სოფელს ჩამოთვლის (ინფორმატორი რივათ ბილირი): კაბარჯეთი (ჩვენ ჩავიწერეთ კაბარჯეთი“ ვარიანტით), წყალყვა, ყავრიეთი, აგარა, ისკები, ზანცული/ძანცული/დანცული⁸, ხახური (ხახული)⁹, ბაგა, გურბინი, ქურა (ზემო ქურა, ქომო ქურა), ჩხალეთი¹⁰, ლომიკეთი, ბაშქოი, ფოროსეთი, გოგლიეთი, ჭილაგრი/ჭილაური, ქორთუკეთი, ქვამჩირეთი/ქუამჩირეთი, დურჩა, კორდეთი/კორიდეთი, ოზმალი, ბუჯური, ხოსროლი, გეგლი, არხვა/არხუა, ტრაპენი, ბერეგუნა, ქამელეთი, ჯუვანი/ჯუანი, დიალეთი.

⁶ ფუტკარაძე 1993: 296; კაბარჯეთი; ბერიძე 2009: 327 — კაბარჯეთი

⁷ როგორც წესი, მე-20 საუკუნის 60-იან წლებში თურქული სახელები დაარქვეს ოფიციალურ სოფლებს, ხოლო ისტორიული მიკროტოპონიმის შეცვლა არავის უცდია მათი სიმრავლის და ლოკალური გამოყენების გამო.

⁸ ფონეტიკური ვარიანტები მიწერილია ჩვენს მიერ.

⁹ შ.ფუტკარაძისვე ცნობით, მუჰაჯირობის დროს ეს სოფელი ქართველებისგან დაიცალა და აქ ბოლო პერიოდში დასახლდნენ ხემშილები (მუსულმანი სომხები).

¹⁰ შ.ფუტკარაძის ცნობით, მუჰაჯირობის შემდეგ აქ ლაზები ცხოვრობენ.

მიუხედავად იმისა, რომ სხვა ქართული სოფლების მსგავსად, მურღულის სოფლებიც ხალხში ქართული სახელებით მოიხსენიება, თურქული ოფიციალური ნომენკლატურით მათ ახალი სახელები ხელოვნურად უმკვიდრდებათ; კერძოდ: გურბინი — **Petek**; ბაგა — **Balc**; დანცული — **Zansul**¹¹; კაპარჭეთი — **Kabaca**; აგარა — **Adagül**; ისქები — **Damar**; ადუხა — **Subaşı**; ქურა — **Küre**; ქუამჩირეთი — **Ortamahallesi**; ლომიკეთი — **Sümerköy**; ბაშქოი — **Başköy**; გონგლიეთი — **Güneşli**; ჩხალეთი — **Büyükdere**; ფოროსეთი — **Aralık**; დურჩა — **Ardıçlı**; კორდეთი — **Çimenli**; ოზმალი — **Özmal**; ერეგონა — **Erenköy**; ბუჯური — **Akantaş**; გეული — **Korucular**; არხუა — **Akpınar**; ჯუანი — **Civan**; დამფალი — **Ambarlı**; ორჯი — **Oruçlu**; ავანა — **Avcılar**; ქამილეთი — **Kâmilköy**; ჭილაური — **Soğuksu**; ჭანგურეთი — **Karadere...**

საკუთრივ ბორჩხის ქართულ სოფლებს წარმოვადგენთ შ. ფუტკარაძის მიხედვით (1993: 310): მარადიდი, ხემა, ქლასქური, კატაფხია, ბელღევი, მურკივეთი, ზედუბანი, დევსქრლი, ბაგინი, არჰავეთი, ავანა (**Avcılar**), დამფალი (**Ambarlı**), თხილაძორი, ორჯი (**Oruçlu**), ებრიკა, ადაგული, ოფუხა, ნიგია, საბავრი, კინცხურეთი, ჭინკური, ქართლა, ომანა, ურზუმა, პეტრული, ვალაშენი, ოხორჯი (ესენი თელლი გურჯი არიან, თურქი არ ურევია“; ფუტკარაძე 1993: 317).

ლაზური კილოები.

ლიგანს/ნიგალს/ლიგანას დასავლეთიდან საზღვრავს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს კიდევ ერთი კუთხე — ლაზეთი ანუ ჭანეთი (კერძოდ — ხოფისა და არქაბის თემები). ამიტომ ბელღევანისწყლის, ჩხალეთის და მურღულის ხეობებში ლიგანელებთან ერთად, ძველთავანვე ლაზებიც სახლობენ. ართვინის ილის ლაზური სოფლებს სიას წარმოვადგენთ მ. ლაბაძის მიერ დაზუსტებული სიის მიხედვით¹²:

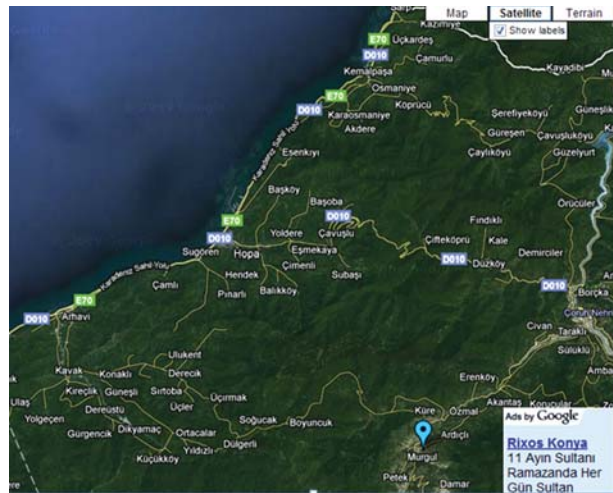
ხოფური კილოს საკუთრივ ხოფური კილოკავი გავრცელებულია ხოფის ილჩეს შემდეგ სოფლებში: აზლალა (**Esenkiyı**); ანჭორიხი/ანჩიხორი (**Pınarlı**); არდალა (**Eşmekaya**); ბუჩა/ბუჩე (**Güvercinli**); ზალონა (**Koyuncular**); კარაოსმანიე (**Karaosmaniye**); კისე (**Sugören**); ლიმანი (**Liman**); მაისქიოფუტე/მაესქიოფუტე (**Dereiçi**); მაკრიალი/ნოღელი

¹¹ ზოგ სოფელს თურქული სახელი იმიტომ არ ჰქვია, რომ თურქეთის ხელისუფლების მიერ სოფლად არაა მიჩნეული მოსახლეობის სიმცირის თუ სხვა მიზეზის გამო.

¹² ლაბაძე 2008; მ.ლაბაძე, ლაზურ კილოთა ლექსიკონი (ხელნაწერი შრომა).

(Kemalpaşa); მხიგი/ფხიგი (Başköy); ოსმანიე (Osmaniye); პანჭოლი (Yeşilköy); პერონითი/პერონთი (Çamlı); ჟურპიჯი/ზუპრიჯი (Yoldere); სარფი მელენი (Sarp); სუმჯუმა (Üçkardeş); ქიოფრიჯი (Köprücü); შანა (Kayaköy); ჩაუშლი (Çavuşlu); წკარისთი (Subaşı); ჭანჭახუნა (Çamurlu); ხემშილათი (Kazimiye); ხენდეკი (Hendek); ხიგობა (Başoba).

ხოფური კილოს ჩხალური კილოკავი გავრცელებულია ჩხალის ხეობაში — ბორჩხის ილჩეს შემდეგ სოფლებში: ჟურხინჯი (Çifteköprü); წყარყა/წკარყა (Çifteköprü-ს უბნად ითვლება); სახანდრო (Fındıklı); ჩხალაზენი (Düzköy); ხანდუზი (Demirciler); კოსტანეთი (Kestanelik); მამანათი (Elmalı); პანჭურეთი (Pancarlı). მ. ლაბაძის მტკიცებით, მურღულის თითქმის ყველა სოფელში მოსახლეობა ლაპარაკობს როგორც ლივანურ, ასევე, ლაზური ჯგუფის ხოფური კილოს ჩხალურ კილოკავზე, ამიტომ ლაზურის გავრცელების არეალად მურღულის ხეობაც შეიძლება მივიჩნიოთ.

ლაზური ჯგუფის კილების კიდევ ერთი წევრის — ვიწურ-არქაბული კილოს — არქაბული კილოკავი გავრცელებულია არჰავის ილჩეს შემდეგ სოფლებში: ბაშქოი (Başköy); ბახთა/ბახთე (Kireçlik); გიდრევა/გიდრევე (Dereüstü); გიაზნოი ონა (Güneşli); დურმათი (Ulaş); კამპარნა/კარპანა (Dikyamaç); კობტონე (Gürgencik); კორდელითი (Konaklı); ლომა/ლომე (Yolgeçen); ნობალენი (Yıldızlı); იაკოვითი (Kavak); ორჭა (Ortacalar); ოტალახე (Sirtoba); პაპილათი/პაპლათი (Arılı); ჟილენ კაპისტონა (Güngören); ჟილენ კუტუნითი (Tepey-

urt); ყილენ ნაფშითი (ნაფჩითი) (Yukarı Şahinler); ყილენ პოტოჯური (Soğucak); სიდერე (Derecik); სუმღალი (Üçürmak); სუმღალ/უჩღერი (Üçler); ფარეხი (Boyuncuk); ფილარგეთი (Ulukent); ქუცუბეთი (Yukarı Küçükköy); ცხულეთი/ სუხულეთი (Küçükköy); წალენ კუტუნითი (Şenköy); წალენ ნაფშითი (ნაფჩითი) (Şahinler); წალენ პოტოჯური (Dülgerli); ჭუკალვათი (Kestanealan); ჯგიაზენი/გიაზენი/ჯგირიაზენი (Kemerköprü).

იმერხელი (შავშური) კილო.

იმერჯევი შავშეთის რაიონში შედის. იმერჯევი იწყება შერთულ-ლიდან (რომელიც მალე წყალქვეშ მოექცევა) და მოიცავს რამდენიმე პატარა მდინარის ხეობას აჭარის მთებამდე.

იმერჯევის სოფლებია: შერთული, შარაბული, სინკოთი (Küplüce), ჩაქველთა (Şenocak), დასამობი (Dereiçi), ბრილაგარა, დავლათი, ოთკლდე (Ulukent), სურევანი (Dutlu), ჯვარისხევი (Sebzeli), ჩიხის ხევი (Yanıklı), ბაზგირეთი (Maden), დიდხანი, ზიოსი (Tepebaşı), ხევწვრული (Çağlayan), დაბა (Demirci), უბე (Oba), ჩიხორი (Çukur), თეთრაკეთი, არღისწმინდა (ნ.მარი — ანდრია წმინდა), ლიბანი, წყალსიმერი (Balıklı), შოლტისჯევი (Karayığit), ბზათა (Akbiyık), წეთილეთი (Çiçekli), ჯოჯლევი (Çağlıpınar), ზაქიეთი (Yağlı), მაჩხატეთი (თურქული სახელი არ ჰქვია, რამდენადაც მაჩხატეთი ადმინისტრაციულად შედის ჯოჯლეგში), მანატბა (Yeşilce), აგარა (Erikli) იმფჯრევილი (Taşköprü), იმნიეთი¹³ (თურქული სახელი არ ჰქვია, რამდენადაც იმნიეთი ადმინისტრაციულად შედის იმფჯრევილში), ქოქლიეთი (Mehmetçik), დიობანი (Meydancık), ივეთი (Mısırlı), გამეშეთი, დავითეთი, ფარნუხი (ფარამუხი), დიდმერე, რიოლეთი (ნიოლეთი), გოგიეთი, გომთა, ჭვარები (Şalçı), ჩიხეტა (Akdamla)...

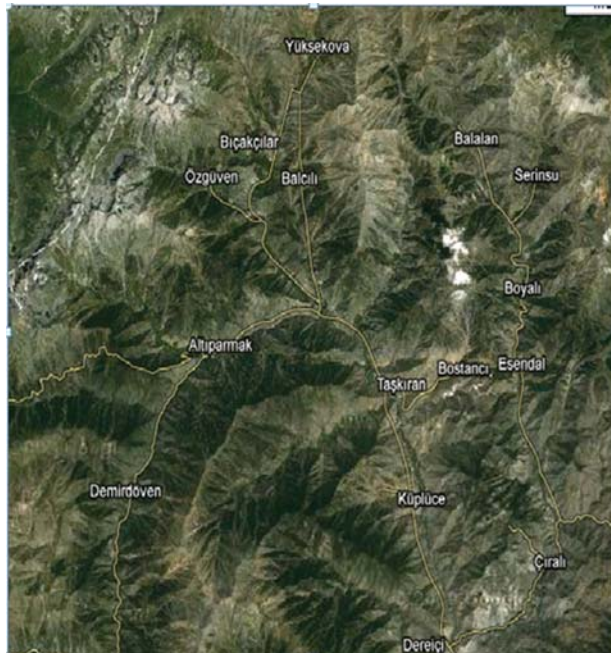
¹³ როგორც წესი, იმნიეთს ცალკე სოფლად არ იხსენიებენ არც თურქეთის ოფიციალური დოკუმენტები და არც თანამედროვე ქართული მკვლევრები. შ. ფუტყარაძე და ნ. ცეცხლაძე მას იმფჯრევის უბნად მიიჩნევენ; იმნიეთსა და იმფჯრევის ერთმანეთისგან მხოლოდ პატარა ღელე ჰყოფს, მაგრამ, ადგილობრივთა თქმით, ისინი ცალ-ცალკე სოფლებია; კერძოდ, თითოეულ სოფელს აქვს თავისი საზაფხულო ყიშლა, იალბლები, საძოვრები. საყურადღებოა, რომ ნ. მარს იმნაძე ცალკე სოფლად აქვს დასახელებული (ნ. მარი, 1911, გვ. 43). ადგილობრივთა თქმით, სოფელს სახელი დარქმეული აქვს აქ მცხოვრები ყველაზე მრავალრიცხოვანი გვარის — იმნაძეების მიხედვით: იმნიეთი — იმნაძეების სოფელი; შდრ., იმნიეთის მეჭელები (უბნები): ჭურკვესეთი [ესენი მოსულან შავშეთიდან], იფშრიენთი, უშარეთი, იალჯიენთი, ჯაფარეთი, ბოჯანათი (ანუ ნავანები)...

იუსუფელის (ისტორიული ტაოს) ქართულენოვან სოფელთა მეტყველება (ტაოური კილო).

ძველი წყაროების მიხედვით, ტაოს ნაწილი — ამჟამინდელი იუსუფელის რაიონი — ქართველ თავადთა — კავკასიძეთა — სამფლობელოდ ითვლებოდა: კავკასისძე მისითა მამულითა: პარხალი მისითა შესავლითა და აზნაურის შვილებითა საყმო სამწყსოთი...“ ცნობილია ისიც, რომ ტაო-კლარჯეთი ისტორიულად შედის ქართული ეკლესიის საზღვრებში, კერძოდ, იმხნის საეპისკოპოსოში: იმხნელის სამწყსო: გურჯიბოლაზს აქეთ, სულა თორთომი, ტაოს ქვემოთი არტანუჯს თავის საკრულავი ჰქვიათ იმას აქეთი, გაღმა ორჯონის მთის აქეთი, სულა საკავკასიძო, ისპირ-ტრაპიზონის მთას გარდამოღმა“ (ბაქრაძე, 1987: 75-76).

ისტორიულ ტაოში ქართული შემორჩენილია მხოლოდ პარხლისწყლის ხეობაში; კერძოდ, პარხლისწყლის მარცხნივ არსებულ სამ თემში: ჯევეგში (ჯევაი; **Bıçakçılar**)¹⁴, ქობაქში (ქობაი; **Yüksekova**) და ბალხში (**Balcılı**); თითოეულში ამ თემში რამდენიმე პატარა სოფელი შედის.

¹⁴ ჯევაის სახელის ვარიანტებად ჩავიწერეთ, ასევე: ჰევაი **ლივანე** და ჰევევი **ლივანე** (<ჯევაის ლივანე)ერთ-ერთ სახელად ჩავიწერია ფშანაჯევი (?).

ვევად დღეს ერთ სოფლად იხსენიება, რამდენადაც ვევაძს თემს ერთი გამგებელი (მუხტარი) ჰყავს. სინამდვილეში ამ თემში შედის ერთმანეთისგან საკმაო მანძილებით დაშორებული სოფლები, რომელთაც თავთავიანთი ისტორიული საზღვრები და **მთის აგარები** (საზაფხულო სოფლები — იაილები) აქვთ¹⁵. თითოეულ ამ სოფელს აქვს თავისი უბნებიც (მაჰალეები)¹⁶, სადაც ძირითადად მოგვარეები ცხოვრობენ; კერძოდ, ვევაძში შედის სოფლები: იეთი, ობლეკარი, სადრიყანა / (სადიყანა), ვაჩეკარი, კრავეკარი (კრავეკარი), ქელაძორი¹⁷, .ჰესევიკარი, დოლეკარი, ჭეილენკარი, დოლენჯაკარი, გოდლეკარი, ბასლეკარი (ბასილაკარი), ქონობანი, ელიასხევი (ილიასხევი), ქორიეთი. **ახლა აგარებია**, მაგრამ, როგორც ჩანს, ზოგი მათგანი ადრე დამოუკიდებელი სოფელი იყო: დევსეკარა, ველითავი, ჭირხლაქეთი, ზემოჭეილენკარი, ყულედიბი, ცერეკარი, აზლენკარი (ქელაზორის აგარა), მაღლაბასლიკარი, შაბლინკარი, ფიშნავევი (ფიშნარიკვევექი — ქონობანის აგარა), კუარეთი, ბოწმინდა (ელიასხევის აგარა)...

შდრ.: მხოლოდ ერთი სოფლის — ელიასხევის — მაჰალეებია (უბნებია): არტაანი¹⁸, ბრეჭიანნი, ფუჩიანნი; ელიასხევის მიკროტოპონიმებია: ბოწმინდა, მოდეული, მანანთკარი, ინტკორი, ფინნეთი, გიაზირი, ყურაჲ, სათიჯე, დიდმამული, ფერსექეთი, ნაკაულო, ვერანე, საგუბარი, დალაგვერდაჲ, ახალი ევლეგები, ქოშათები, სამერცხლე...

ბალხის სოფლებია: **საკუთრივ ბალხი, ყარამანლები, ხუცეკარი, წითლიკარი, ონონათკარი, ლიტრევი**; ასევე, ამ სოფლების ბარი სოფლები: **სავრიათი და ბალხიბარი**.

ქვაბაი ორი ძირითადი ნაწილისგან შედგება: **ნაბიანნი, ალიანნი**.

ადგილობრივთა თქმით, ამ სოფლებში ადრე უფრო ბევრი კომლი იყო; მოსახლეობა ბოლო ათწლეულის განმავლობაში გადასახლ-

¹⁵ ბოლო პერიოდში ამ სოფლებს საკუთარი ვებგვერდებსაც უქმნიან; მაგ., ელიასხევის ვებგვერდის სახელია „ჭირო“, რომელიც მომდინარეობს ჩანჭქერის სახელიდან. ამ სოფლის ტერიტორიაზე (მთაში) არსებულ ჩანჭქერს, ჩანს, ერქვა „ძირო“, რომელიც ტრანსფორმირდა ჟიროდ/ჭიროდ; ვებგვერდის მისამართი: www.asiciro.com.tr (ავტორი — თემელ სარი).

¹⁶ რამდენადაც ოფიციალურად ვევაძს თემი დღეს ერთი სოფელია (Bıçakçılar köy), დღეს ამ თემში შემავალი სოფლები იწოდება მაჰალეებად.

¹⁷ ადგილობრივთა თქმით (რეჯებ ქეჩეჯი), აქ ორი წელს უცხოვრია თამარ მეფეს; მასვე ქელაძორში მიუყვანია წყალი (ეს რუ ჩანს ბალხიდანაც კი).

¹⁸ ელიასხევის არტაანი!

და სტამბოლის, ადაფაზარისა და ბურსა-ინეგოლის მხარეებში. დღეს ქონონაბში ცხოვრობს 50 კომლი, ელიასხევში — 35, ქორიათში — 22, ბასლევარში — 12, გოდლევარში — 8, კრაევარში — 8, იეთში — 45, სადიყანაში — 10, ობლევარში — 8, დოლევარში — 9, ჭეილენკარში — 10, ბასლევარში — 12...

აქვე შევნიშნავ, რომ რეკებ ქეჩეჯისა და სხვა ადგილობრივ მკვიდრთა მტკიცებით, ვეგას ხევის ხეობაში ერთმანეთისგან განსხვავებული 5 კილოკავი გვაქვს: **ქვაბაის** მეტყველება, **იეთის** მეტყველება; **ვეგაის შუაგულის** მეტყველება, **ილიასხევის** მეტყველება და **ბალხის** მეტყველება. ჩვენც დავადასტურეთ გარკვეული სხვაობები; მაგ., იეთში ძეწკვს ჯვაკი“ ჰქვია, ბასლევარში — ჯეკვი/ჯეჰკვი“. საკითხი საგანგებო შესწავლას საჭიროებს. აღვნიშნავთ იმასაც, რომ დასახელებული ყველა სოფლის მიკროტოპონიმია ფაქტობრივად მხოლოდ ქართულია (მეტად იშვიათად გვაქვს ახალი თურქული სახელები)¹⁹.

ტაოს მკვიდრ ავტოქთონ ქართველთაგან ერთი ნაწილი ინარჩუნებს ენობრივ-ენთიკურ მეობას (თურქეთის მოქალაქე ყველა ქართველი თურქეთის სახელმწიფოს ერთგულია; შესაბამისად, მისი სახელმ-

¹⁹ ასეა შავშეთის რაიონშიც; სამაგალითოდ მოვიყვანთ ერთ-ერთი სოფლის — ქოქლიეთის — მიკროტოპონიმის: კოკოლა (საძოვარი); ჯარისაკლავი (საძოვარი); საბუქარა (საძოვარი); კარეთი (საძოვარი); მირისაფლავი (საძოვარი); აკვანა (საძოვარი); ბოსტანა (საძოვარი); კოდიქედი (საძოვარი); ორსულა (საძოვარი); სამარილო; მელისაკუნტალა; დიდახო (ტყე); ქარაფა (ტყე); სამერცხლე (ტყე, სათიბი); კანტისერი (ტყე); კიბიათი (ტყე); კეტმიწვერი (ტყე); ფოქლისერი (ტყე); ქობაძკარი (ტყე, სათიბი); გასაყარი (სასთიბი, სანეკრე); ვახათი/ვახათეი; მორჩნალა; წყლიანი ღელე; ვმელი ღელე; ქოხისერი; ჩამძვრალი (სათიბი); ყანლიღელე; ქეციმერი (ჭალეი); საკოლავი; ქორთა (სერი); ჯიმჯიმაწყარო; სამღვრეთი (საკაფი/სანეკრე, ჭალა, ღელე); საჭურიათი (ჭურები უპოვნიან); მარიობაზირი (ჭალა); ვაკე (ჭალა); სორმაგული (ჭალა); ელიასერი (მთა, სათიბი, ტყე); ჭედრავლა (ჭალა); ყაფარა (მიწა და ქვიანი, ერთ მხარეს ფლატე); უკანგოვლეი (ჭალა); გოვლეი (მეჰელე — [ქოქოლეთის ყურწი]); ნაასლევი (ჭალეი); ილაერი (სათიბი); მელისკედი; მერე (ყანა); ბახჩიები; კუბო (ჭალა); ვეგებრა (ხიჭიყანა); ვეგებრები (ხიჭიყანა და ხეგებრა! ერთად) (ყანა); კარზეყანა (ყანა); გზელა (ყანა); საყდარი (ჭალა); ორბოზალი (ჭალა, ყანა იყო); კორდავლი (ყანა); ქაშავრი/ქაშაური (ყანა); მაზმანიყანა; ორგზათი (ყანა); ჯვარი (ყანა); საყდრიყელი (ეკლესია იყო); უწყლო (სკოლა დგას); ბუჰა; მაჩოყანა; საკირე (საკაფი, თეთრი ქვები); სანებათი [ჯვარი დეილევა, მერე დგას ჯარი, იქ არის სანებათი]; ტბათი (ტბა დგებოდა); პატენთი; ვეგელე; ვიდი-თავი; მარიობაძირი [ქილისე ახლოა, 100 მ. დაბლაა ქილისა]; მეგრელავრი (ყანა); ანჭარევი (ყანა); ყანაწვერა (ყანა); ვახათი (ჭალეი); საღუე (მთა, ტყე)... უბნები: ბაირახტიენთი (მეჰელე); იბადიენთი (მეჰელე); მოსიეთი (მეჰელე), გაღმორიენთი (მეჰელე); ჯაფარეთი (მეჰელე); ლოლიეთი (მეჰელე); გოგელეთი (მეჰელე); ოსმანიენთი (მეჰელე); მელისკედიენთი (მეჰელე); ჰურიენთი (მეჰელე); გაღმაჰურიენთი/კაკავნები (მეჰელე).

წიფობრივ-ნაციონალური მეობა თურქულია); დიდ ნაწილს კი უკვე დავიწყებული აქვს ისტორიული დედაენა და ენობრივ-ეთნიკურადაც თურქად მიიჩნევს თავს; მათ ქართველობას ცხადყოფს:

- თურქულენოვან მეტყველებაში დიდი დოზით შემონახული ქართული ენის სუბსტრატული ფენა /ფონემატურ სტრუქტურაში ე.წ. კავკასიურ ხშულთა არსებობა, პალატალიზებული ხმოვნების ნაკლებობა, მრავალრიცხოვანი ქართული ლექსიკა... /;
- დასახლებულ პუნქტებში არსებული მიკროტოპონიმის უდიდესი ნაწილის ქართულენოვნობა;
- მრავალმხრივი ეთნოგრაფიული მახასიათებლები;
- გადმოცემები თამარ მეფის შესახებ;
- გარეგნობა (ანთროპოლოგიური მახასიათებლები) და სხვ.

მიკროტოპონიმის შესახებ იხ., მაგ., სოფელ ოთხთის /დორთქილისას/ შესახებ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა მაგისტრის, **ნერიმან ალბაირაქის** სადიპლომო ნამუშევარში მოცემული მასალა, კერძოდ, სოფელ ოთხთის მიკროტოპონიმები:

სოლბათ (სოლაბ-ი — “მარცვალი“ (აბულაძე); **სალ** (სალი — მაღალი ტინი, კლდე (საბა); **იფინთ** (იფნ-ი — ხე“ (საბა); **აბანეთ**; **გონგირევ**; **პატარა ბოლაზ**— “პატარა ყელი“; **ქუაბუნ ბოინი** (საქვაბე ადგილი); **ზათქეთხევ**; **ათქეთხევ** — აქეთა ხევი; **ჭორლა**(ტალახიანი ადგილი; შდრ. ჭორ-ოფ-ა; ჭორ-ო-ხ-ი); **შავშეთ**; **ჯვარქეთ**; **შუარე** /შუა ადგილი/; **ფართ** /დიდი ადგილი/; **მურხაჯილი** (მუხნარი); **ბასილეთ**... (ნაშრომი ინახება ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართულ უნივერსიტეტში).

მსგავსი ვითარება გვაქვს სოფლებშიც: პარხალი, ზემვანი (<ზემოვანი), ერმენხევაი (ადგილობრივი წარმოთქმით), დევთისა, სარიგელი, უტავი, კანჭალოში, ახალთი, კერეველათი, დუტთერე (ყველა ამ სოფლის სახელიც და მიკროტოპონიმაც ძირითადად ქართულია, მოსახლეობა თურქულად მეტყველებს, თუმცა მათ თურქულში ქართული ენის სუბსტრატი აშკარად ჩანს).

იუსუფელის რაიონში მცხოვრებ ქართველთაგან ისტორიული დედაენა შემონახულია პარხალისწყლის ხეობის ზოგ სოფელში და პარხალისწყლის შენაკადის ხევას ხევში არსებული ყველა თემის/საზოგადოების ყველა სოფელში, კერძოდ: ქობაში, ბალხის საზოგად-

დოების სოფლებში და ხევას შემდეგ სოფლებში /რომლებიც ზოგან უბნებად იწოდება/:

ივეთი, ობლეკარი, სადრიყანა, ვაჩეკარი, კრავეკარი, ქელაძორი, ჰესევიკარი, დოლეკარი, ჭეილენკარი, ქორიეთი დოლენჯაკარი, გოდლეკარი, ბასლეკარი, ქონობანი, ელიასხევი და სხვ.

შდრ., ხევას ხევის (ადგილობრივთა წარმოთქმით: ხევის) ნასოფლართა სახელებიც: ველითავი, ჭირხლაქეთი, ყულედიბი, ცერეკარი, აზლენკარი, შაბლინკარი, ფიშნახევი, კუარეთი, ბოწმინდა...

ხევას ხევის სოფლების მკვიდრთ შემონახული აქვთ ქართული ფოლკლორი, ქართული კერძები და სხვა ქართული ეთნოგრაფიული მახასიათებლებიც; იხ., მაგ., ხეველი ქართველების ფერხული:

ტაოელი ქართველები, საერთოდ, თურქეთის მოქალაქე ქართველები, კარგად ერკვევიან ოსმალეთისა და თურქეთის ისტორიაში და თურქეთის სახელმწიფოს დიდი პატრიოტებიც არიან; ამავე დროს, მათ სუსტად იციან თავიანთი ეთნიკური ისტორია; სამაგალითოდ განვიხილავთ, ტაოს ქართველების თვითაღქმას:

თანამედროვე ტაოს მკვიდრი ქართველების დიდ ნაწილს აღარც თავისი დედაენა ახსოვს და არც თავისი ქართული ფესვების შესახებ აქვს ინფორმაცია. ისინი თავიანთი ქართული წარმომავლობის შესახებ რომ იგებენ, ბუნებრივია, ითხოვენ არგუმენტებს. ისტორიულ ქართულ წყაროებზე მითითება ან ამ წყაროების მიწოდება მათთვის დამაჯერებელი არ არის, მაგრამ შთამბეჭდავი ეფექტი იქონია მათივე

სოფლების მიკროტოპონიმიის ანალიზმა /ისტორიული წყაროები ყველა მხარეს თავისი აქვსო, მეუბნებიან/.

ხევას სოფლებში, სადაც დედაენა ახსოვთ, მსგავსი პრობლემა არ გვხვდება, თუმცა, ეთნიკურ-კულტურული იდენტობის მიხედვით, აქაურ ქართველთა შორის ორი ძირითადი ჯგუფი შეიძლება გამოვყოთ:

1. ადამიანები, რომლებიც, განათლებისა და ინფორმაციის ფლობის მიუხედავად, უეჭველად თვლიან, რომ ქართული ეთნოსის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენენ; მაგ., 2010 წელს ერთმა იქაურმა მეგობარმა — რეჯებ იაზიჯმა — მითხრა: საქართველოს, თბილისის უნახავად რომ მოგვკვდე, თვალები ღია დამრჩება!“სამწუხაროდ, (2011 წელს რეჯები გარდაიცვალა: მან თბილისი ვერ ნახა.

რეჯებ იაზიჯი (მარჯვნივ):

2. ტაოელ ქართველთა მეორე ნაწილი თვლის, რომ აჭარელ მუსულმან ქართველთა შთამომავლები არიან და არ წარმოადგენენ იმათ მემკვიდრეებს, რომლებმაც ააგეს იუსუფელში არსებული ქართული ეკლესიები; კერძოდ, მათ ჰგონით, რომ ისინი აქ ჩამოსახლდნენ აჭარიდან.

როგორც წესი, ამ ქართველებს ძალიან მწირი ინფორმაცია აქვთ ქართველი ერის ისტორიისა და კულტურის შესახებ; მათ იქაურ სკოლებში არ უსწავლიათ არც ქართველი ერის ისტორია და არც ისტორიული ტაოს რეალური ისტორია. ისინი დააჯერეს, რომ ოშკი, პარხალი, იშხანი... იმ ქართველებმა ააგეს, რომლებიც ოსმალოების

შემოსვლისას გამოიქცნენ იმერეთსა თუ ქართლ-კახეთში.

ტაოელ ქართველთა ეს ნაწილი ასე მსჯელობს:

ძველი გურჯები სადაც იყვნენ, იქ ეკლესიები ააშენეს; ოსმალოები რომ მოვიდნენ, თავიანთი მიწები დატოვეს და წავიდნენ.

საკუთრივ ხევას ხეობის სოფლების მკვიდრთა დიდი ნაწილი კი ასე ამბობს:

ქართველები სადაც იყვნენ, იქ ეკლესიები ააშენეს; ოსმალოები რომ მოვიდნენ, თავიანთი მიწები დატოვეს და წავიდნენ. ხევას ხეობაში ეკლესია არ არის; ე.ი. აქ ქრისტიანი ქართველები საერთოდ არ იყვნენ; აქ მიწები დაუსახლებელი იყო. აჭარა რუსებმა რომ დაიკავეს, ჩვენ აჭარიდან წამოვედით და აქ მოვედით, დავსახლდით და ამ ადგილებს სახელებიც მას შემდეგ დავარქვით“... ციტირებული ფრაზა ეკუთვნის ისმეთ ბათმაზს /40 წლის, სოფელი ხევა; 2011 წლის 21 ივლისი/²⁰.

ტაოს ამ მაღალმთიან დასახლებებში (ხევა, ბალხი, ქობა) ოშკის, ხახულის, ბანის, იშხნისა თუ პარხლის დონის ქრისტიანული

²⁰ ისმეთის ძმები: ადემი, ოსმანი, რამაზანი, მევლუდი მსგავს დისკუსიაში არ შედიან, თუმცა, ჩვენს გაცნობამდე ისინიც თვლიდნენ, რომ მუსულმანი აჭარლების შთამომავლები იყვნენ. მათ როცა გაიგეს, რომ სულ სხვაგვარია აჭარული კილოს თავისებურებანი, რომ საარქივო მონაცემების მიხედვით მუჰაჯირად წასული ყველა აჭარელი გადასახლდა შუა თურქეთში, ამასიასა თუ ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროებზე, ითხოვეს მეტი ინფორმაცია თავიანთი ისტორიის შესახებ.

სალოცავები მართლაც არა გვაქვს, მაგრამ მიკროტოპონიმა აქაც მყარად ინახავს ქრისტიანული ძეგლების არსებობის კვალს, მაგ., ქალაქორის ყველაზე ლამაზ, ვაკე ადგილს ჰქვია „საყდარი“. ამჟამინდელ ტაოელ ქართველთა ავტოქთონობასა და იმასაც, რომ ისინი მემკვიდრენი არიან ოშკის, ხახულის, პარხლის, იშნის... ამგები ქართველებისა, ცხადყოფს ხალხური გადმოცემებიც; კერძოდ, ხევეგელთა გადმოცემით, აქ უცხოვრია თამარ მეფეს, მას აქვე შორიდან მოუყვანია წყალი და ა. შ. მოსულ საზოგადოებას მსგავსი ინფორმაცია არ ექნება. ამგვარი გადმოცემების გარდა, ამჟამინდელი ტაოელების (იუსუფელის ქართველობის) ავტოქთონობას ცხადყოფს ისიც, რომ ტაოური და აჭარული კილოები ერთმანეთისგან მკვეთრად განსხვავდება, ხოლო საარქივო მონაცემების მიხედვით, მუჰაჯირად წასული ყველა აჭარელი გადასახლდა შუა თურქეთში, ამასიასა თუ ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროებზე.

საკუთარი წარსულის შესახებ აკადემიური ინფორმაციების მოსმენის შემდეგ იცვლება ტაოელ ქართველთა ენობრივ-ეთნიკური თვითაღქმა; ისინი ითხოვენ მეტ ინფორმაციას თავიანთი ისტორიის შესახებ /და მათ უფლება აქვთ, ჰქონდეთ ეს ინფორმაცია/. აქვე აღვნიშნავ, რომ ტაოელ ქართველთა ახალი თაობა ადევკატურად რეაგირებს ობიექტურ ინფორმაციაზე.

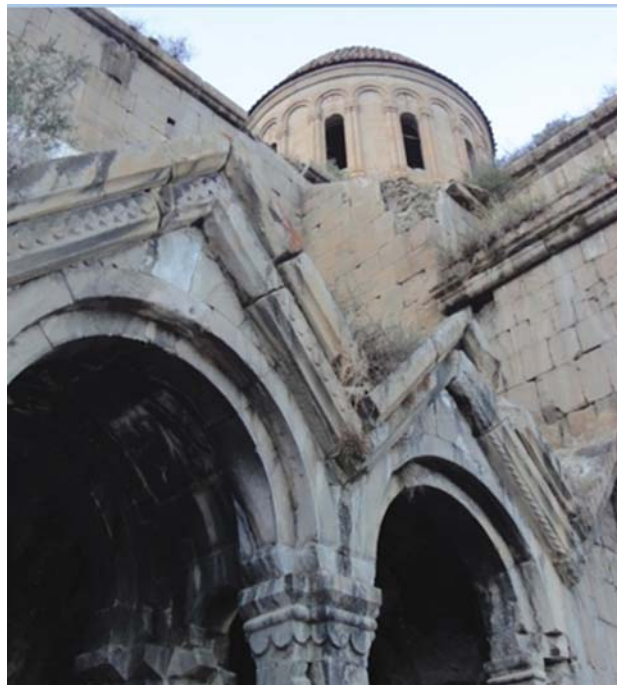

ბოლო დროს, აქაურ ქართველებში უფრო მეტი ინტერესი ჩნდება თავიანთი ეთნიკური ისტორიისა და კულტურის შესახებ. ამავ დროს ისინი, გარკვეულწილად, დისტანციურად უყურებენ

რეალურ ისტორიას, ვინაიდან, ხვდებიან, რომ მათი წინაპრების ისტორია გადაჯაჭვულია ქრისტიანობასთან — მათთვის უცხო რელიგიასთან.

ახალი ინფორმაციების მიღების, თანამედროვე ტურისტული ბუმით გამოწვეული ურთიერთობების, საინტერნეტო აქტიური კავშირებისა და სხვა ფაქტორების გამო, ტაოელი ქართველებისთვის, ზოგადად, თურქეთში მცხოვრები ქართველებისთვის, იზრდება ეთნიკური მეობის განმსაზღვრელი ფაქტორების რაოდენობა; შედეგად, იუსუფელში მცხოვრებ ავტოქთონ ქართველთა მიერ საკუთარი ეთნიკური იდენტობის გააზრებაში ახალი ეტაპი იწყება, თუმცა, ჯერჯერობით მაინც დიდია იმ ქართველთა პროცენტი, რომლებიც ვერ ახდენენ იდენტიფიცირებას ისტორიულ ტაოში არსებულ ქართული კულტურის ძეგლებთან; კერძოდ, ამჟამად, ხევას ხევშიცა და ავტოქთონი ქართველებით დასახლებულ თურქეთის რესპუბლიკაში შემავალ სხვა სოფლებშიც შედარებით მცირეა იმ ადამიანთა — მუსულმან ქართველთა — რაოდენობა, რომელსაც სჯერათ, რომ იმ დიდი კულტურის მემკვიდრეები არიან, რომლის ნაწილიცაა: იშხანი, ოშკი, ხახული, ბანა, პარხალი, ოთხთა... თურქეთის მოქალაქე ქართველებისათვის

ობიექტური ეთნიკური ისტორიის მიწოდების თვალსაზრისით, დიდი მნიშვნელობა ექნება თურქეთის ხელისუფლების პოზიციას.

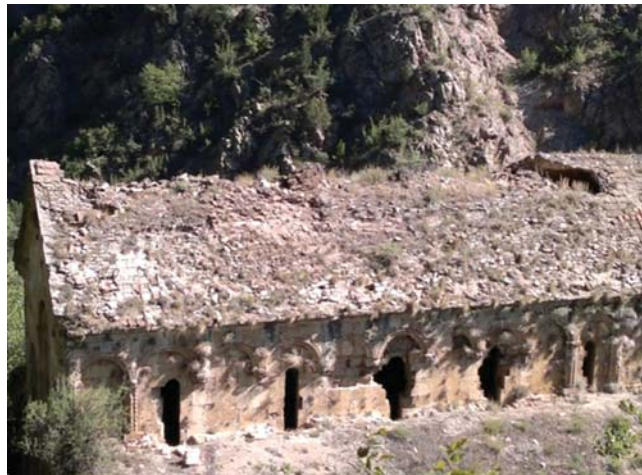
აქვე აღვნიშნავ, რომ თურქეთში არსებული ქართული კულტურის ძეგლების ისტორიის შესახებ ტურისტულ ბოლო დრომდე ვერ იღებდა აკადემიურ ინფორმაციას.

ვფიქრობ, ნათელია, რომ ისტორიულ ქართულ კულტურასთან — თავიანთი წინაპრების მიერ შექმნილ კულტურასთან — ტაოელ ქართველთა გაუცხოებას ორი მიზეზი აქვს:

- მწირი ობიექტური ინფორმაცია თავიანთი წარსულის შესახებ;
- რელიგიური მსოფლალქმა.

ფაქტია, აქაური მუსულმანი ქართველებისთვის უკვე უცხოა რეგიონში არსებული ქრისტიანული ძეგლები; **ეს არცაა გასაკვირი**; შდრ., ბოლშევიკების ბატონობის მცირე პერიოდში საქართველოს ცენტრალურ რეგიონებშიც კი: გურიაში, იმერეთში, ქართლში... ხალხი გაუუცხოვდა ქრისტიანულ ეკლესიებს.

რელიგიური თავისუფლების თემა ფაქიზია, ამიტომ არ ვაპირებ ამ მიმართულებით მსჯელობის გაგრძელებას, აღვნიშნავთ მხოლოდ იმას, რომ ესა თუ ის რელიგია არის არა მხოლოდ მსოფლხედვისა და ცხოვრების წესის საფუძველი, არამედ, ხალხის კულტურისა და ისტორიის ნაწილი, შესაბამისად, ყოველ რელიგიას ამ კუთხითაც უნდა შევხედოთ... ყველა შემთხვევაში, როგორც თურქეთის, ასევე, საქართველოს სირცხვილია, რომ ასეთ მდგომარეობაშია, მაგ., ოთხთის დიდებული ტაძარი:

მუჭავჭირი ქართველების შთამომავლები.

მე-19 საუკუნის 80-იან წლებში, რუსეთ-ოსმალეთის ომის შემდეგ მუსულმან ქართველთა დიდ ნაწილს რუსეთის იმპერიამ დაატოვებინა მშობლიური ადგილები აჭარაში, მაჭახელსა თუ ისტორიულ ნიგალში. საქართველოდან ქართველები გაასახლეს იმიტომ, რომ რუსეთს სჭირდებოდა ქართული მიწა ქართველების გარეშე, ოსმალეთს კი — იაფი მეომარი და მიწის მეურნე-მუშახელი.

შუა თურქეთამდე ტანჯვა-წამებით მიღწეულმა მუსლიმანმა ქართველებმა საუკუნის მანძილზე თითქმის უცვლელად შეინახეს თავიანთი დედაენა და ქართველური ცნობიერება. მათმა შთამომავლებმა — თურქეთის მოქალაქე რჩეულმა ქართველებმა — მე-20 საუკუნის 70-იანი წლებიდან, გააცნობიერეს რა **ეთნიკური ასიმილაციის საფრთხე**, შეეცადნენ ქართველური ფესვების გაძლიერებას. შექმნეს ქართული დედაენა“ და ჟურნალი ჩვენებურები“; ინტენსიურად დაიწყეს ლაპარაკი თავიანთი ქართველობის შესახებ და ა.შ. ამ მოძრაობის სახე-სიმბოლომ, ახმედ მელაშვილმა-ოზქანმა — თავის შვილებს სახელებად დაარქვა **იბერია და თამარი**, ამიტომაც ვრცლად შეგვხვები თურქეთის მოქალაქე ქართველების ეთნიკური მეობის აღორძინების ცნობილი ლიდერის — ახმედ მელაშვილის — **სიმბოლურ ისტორიას**:

ბატონი ახმედი აქტიურად ეძიებდა კონტაქტებს დედასამშობლოსთან და ქართველებთან. მე-20 საუკუნის 60-70-იან წლებში კაპიტალისტურ ქვეყნებში, როგორც წესი, დადიოდა საქართველოს ის მოქალაქე, რომელიც სპეცსამსახურებთან თანამშრომლობდა²¹. საბჭოთა კავშირიდან თურქეთში ჩასულთა შორის ბ-ნი ახმედი პატრიოტ ქართველებს ეძებდა... იგი დაუახლოვდა თურქეთში მივლინებით მყოფ ქართველებს: პროფ. ოთარ გიგინეიშვილს, ამირან ცამციშვილს, გურამ გალოგრესა და სხვებს²². 1980 წელს რეაქციული ძალების (თურქი მემარჯვენე-რადიკელების? რუსეთის იმპერიის სპეცსამსახურების?)²³ მიერ დაქირავებულმა პირებმა მოკლეს ახმედ

²¹ იშვიათად, ათასში ერთხელ, დელეგაციებში ცნობილ მწერლებსა და დიდ მეცნიერებსაც ჩართავდნენ ხოლმე.

²² ნიშანდობლივი ფაქტი: 2009 წლის 17 ივლისს ბურსაში, ახმედ მელაშვილის ოჯახში სტუმრობისას, მისმა მეუღლემ, **ქალბატონმა იუქსელმამ**ითხრა, რომ ოთარ გიგინეიშვილი მათი დიდი მეგობარი იყო, მაგრამ არასოდეს მისულა მათ სახლში: ჩემს ქმარს ბატონი ოთარი სხვაგან ჰვდებოდა სხვებისგან მალულად“.

²³ გასული საუკუნის 70-იან წლებში ახმედ მელაშვილი რამდენჯერმე ჩამოი-

მელაშვილი-ოზქანი და სასიკვდილოდ გაიმეტეს მისი ერთადერთი ვაჟი — იბერია მელაშვილი-ოზქანი. ამგვარმა მოწამეობრივმა სიკვდილმა უფრო გააძლიერა ახმედ მელაშვილი: დიდი ილია ჭავჭავაძის მსგავსად ეროვნული იდეებისთვის მოკლული ახმედ მელაშვილი **დღეს უცდომელი ორიენტირია** არა მხოლოდ თურქეთში მცხოვრები ქართველებისთვის.

მოკლედ მუჰაჯირ ქართველთა დიასპორების შესახებ:

შავი ზღვის სანაპიროზე (ფაცა — სინოპეს ზოლი) დასახლებულ მუჰაჯირთა რაოდენობა დიდია, **დაახლოებით — 500 000**. დაახლოებით ამდენივეა ხენდეკი-ადაფაზარის რეგიონში; მაგ., მხოლოდ დუზჯეში 15 ათასი ქართველი ცხოვრობს. მათი უმრავლესობის ეთნიკური ვინაობა (იდეენტობა) გაორებულია. საკუთრივ დუზჯეს (ქალაქის) ცენტრში ბევრი ქართველი ცხოვრობს. უშუალოდ ვილაიეთის ცენტრში (დუზჯეში) შემავალი ქართული სოფლებია: ასარი (Asar), გურჯუ ჩიფლიქი (Gürcü Çiftlik), დოდანლი (Doğanlı), ფინდიქლი აქსუ (Fındıklı Aksu), მუნჯურლუ (Muncurlu), მუსაბაბა (Musababa). აქჩაქოჯას რაიონში (Akçakoca ilçesin) შედის: მელენაღზი, (Melenagzi), შიფირი (Şıpir); ჩილიმლის რაიონში (Çilimli ilçesi): საკუთრივ ჩილიმლი, ჰიზარდერე (Hızardere); გოლიაქას რაიონში (Gölyaka ilçesin): ჰაჯი იაქუფი (Hacıyakup), ჰამამუსტუ [haji memed efendi] (Hamamüstü [Hacı Memed Efendi]); ქაინაშლის რაიონში (Kaynaşlı ilçesin): შიმშირი (Şimşir,), უჩქოფრუ

ყვანეს რუსეთის იმპერიის მიერ ანექსირებულ საქართველოში; ბუნებრივია, ეს ვერ მოხდებოდა მოსკოვის უმაღლესი ხელისუფლების ნებართვის გარეშე. ვფიქრობ, საბჭოთა სპეცსამსახურები შეეცადნენ, გადაებირებინათ ახმედ მელაშვილი; ამგვარი დაშვებას ამყარებს ფრიდონ ხალვაშის მემუარული ხასიათის რომანი — ომრი“, სადაც აღწერილია საქართველოში უკანასკნელად ჩამოსული ახმედის საოცრად მძიმე განცდები... დასაშვებია, რომ რუსეთის იმპერიის სპეცსამსახურებმა მოიშორეს კაცი, რომლის გადაბირება ვერ შეძლეს... შდრ., ხსენებული ამ უკანასკნელი სტუმრობის დროს ახმედ მელაშვილმა ბატონ ფრიდონს თითქმის ატირებულმა უთხრა: რა სამწუხარო საქართველოა დღესო, ვის ხელშია საქართველოო. შენი თავი დამიმალეს: თბილისში მითხრეს, ხალვაში არაა ბათუმშიო. მე სხვას არავის დავალეპარაკე, გავაცხადე, შემახვედრეთ ფრიდონს-მეთქი და მაინც წამოვაყვანიე ჩემი თავი... ბოლოს ასე თქვა: აქედან მოსკოვით პირდაპირ პარიზში ვაპირებ წასვლას, იქ უკეთეს ქართველებს ვნახავო... მას შემდეგ ახმედი აღარ მინახავს“ (ომრი“, გვ. 208; ფრიდონ ხალვაში, 2009 წლის 10 სექტემბერი: მე ვუთხარი ახმედს მაშინ, რა ბედნიერი ხარ, რომ შეგიძლია ევროპაში წასვლაო, ნეტაი, შენ“... მიპასუხა: ბატონო ფრიდონ, რა ვქნა, რით მოგეხმარო...

(Üçköprü)... პირადად მე დიალექტოლოგიური მასალა ჩავიწერე სოფელ გურჯუჩიფლიკში²⁴.

100 000-მდე ქართველი ცხოვრობს ინეგოლის მხარეში; ასევე, ბევრი ქართველი ცხოვრობს ბურსის, გონენის, ამასიის²⁵ მხარეებში, ანკარისა და სტამბოლის მიმდებარე დასახლებებში. აქვე აღვნიშნავთ:

ბოლო პერიოდში სწრაფად ძლიერდება თურქეთში მცხოვრები მუჰაჯირი ქართველების შთამომავლების დიასპორები; კერძოდ:

ახმედ მელაშვილის მკვლევლობის შემდეგ²⁶ ქართველთა თვითდაფინანსებით ქართული ენის სწავლების პირველი მცდელობა იყო 1999 წელს დუზჯეში, მაგრამ მხოლოდ ნახევარი წელი გაგრძელდა ეს კურსი²⁷.

²⁴ დუზჯეში 1989 წელს შეიქმნა ქართული კულტურის ასოციაცია (GÜRCÜ KÜLTÜR DERNEĞİ, 1998). ცენტრის თავდაპირველი სახელი იყო ბათუმის ქართველების კულტურის ასოციაცია“. პირველი ხელმძღვანელი იყო რეფიკ იუქსელი (Refik YÜKSEL). მისი ხელმძღვანელობითა და დიდი ღვაწლით ქართველთა ასოციაციამ ქალაქის ცენტრში საოფისე ფართი იყიდა და დააარსა ქართული ენის წერა-კითხვის კურსები; აქვე დაიწყო ართვინული ხალხური ცეკვების სწავლება. — დუზჯელ ქართველებში ქართული ენის ცოდნის აღდგენა (ძველ მდგომარეობაზე ასვლა“);

- დუზჯეში ქართული კულტურისა და ისტორიის გაცნობა;
- საქართველოსთვის მუსლიმანური ქართული კულტურის გაცნობა;
- თურქი პოლიტიკოსებისა და ხალხისთვის თურქეთის მეგობარი და ახლო მეზობელი საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის მნიშვნელობის წარმოჩენა;
- დუზჯეში მცხოვრები კავკასიელი ხალხებისთვის — ქართველების (გურჯებისა და ლაზების), აფხაზების, ადიღელების, ყაზარდოელებისა და სხვებისთვის — საერთო წარმომავლობის გაგებინება და მათი გაერთიანება. სამწუხაროდ, დუზჯეშიც არიან სხვა მიზნის მქონე პირები; კერძოდ, ზოგს სურს, განახორციელოს რეაქციული ძალების გეგმა და მუჰაჯირთა შთამომავლებს უქადაგებს, რომ ისინი, აჭარელი მუჰაჯირების შთამომავლები, ქართველები არ არიან, რომ აჭარელი სხვაა, ქართველი სხვა. მსგავსი მიზანი აქვთ რუსი პოლიტიკოსების ნაწილსაც, რომლებიც ცდილობენ ინფორმაციის არმქონენე საზოგადოება დააჯერონ, რომ აჭარელი, მეგრელი, სვანი, მესხი, ხევსური, თუში... ქართველი არ არის; რომ ქართველი სხვაა, მეგრელი თუ თუში სხვა და ა.შ.

²⁵ ცხოვრობენ ხულოდან და მაჭახლიდან გადმოსახლებული მუჰაჯირების შთამომავლები; კერძოდ, ამასიისთან 50 კმ. ფარგლებშია მაჭახლიდან წამოსულთა სოფლები: ბელდაღი/Beldağı (100 კომლი), იუვა/Yuva (50 კომლი), ჩათალჩა/Çatalça (50 კომლი), ულუფუნარი/Ulupınar (15 კომლი), გურჯი დარამა/Gürcü Darama ანუ დარამადერესი (თექვიდან რიგდება გზა ამ სოფლისკენ; 20 კილომეტრია აქედან; ცხოვრობენ მაჭახლის ეფრატიდან წამოსულები“). ამასიიდან სხვა მიმართულებით 30 კლომეტრშია ქართული სოფლები: ჩივიქიო/Çiviköyü და აქიაზი/Akyazi.

²⁶ მკვლევლობის მოტივებისათვის იხ., ასევე: <http://www.chveneburi.net/ka/default.asp?bpgid=1494>

²⁷ Derneklerde Gürcüce Kursu, <http://www.gurcu.org/turkiye-de-gurcuce-ogreniminin-gecmisi-ve-bugunku-durumu-icerigi-210.html>

დღეს მოქმედ ცენტრთაგან უწყვეტად ფუნქციონირებს სტამბოლში, თურქეთ-საქართველოს მეგობრობის ასოციაციაში 2007 წელს გახსნილი ქართული ენის სასწავლო კურსი.

ქართული სათვისტომოების დაფინანსებით კურსები ასევე, ამოქმედებულია: სტამბოლში (2010), ინეგოლში (2011, 2014), ანკარაში (2012), დუზჯეში (2014).

პარალელურად, მუნიციპალიტეტის დაფინანსებით ქართული ენის სწავლების კურსები გახსნა ქოჯაელში /იზმითში/ (2010 წ.), საქარიაში (2011 წ.).

ამავე დროს თურქეთის ხელისუფლებამ ქართული ენა შეიტანა იმ უცხო ენების ჩამონათვალში (ინგლისური, გერმანული, ფრანგული, რუსული...), რომელი ენის ფლობაც გარკვეულ პრივილეგიებს ანიჭებს უნივერსიტეტის აკადემიურ თანამდებობაზე მყოფ პირსა თუ საჯარო მოხელეს. ეს ფაქტიც ხელს შეუწყობს ქართული ენის პრესტიჟის ამაღლებას.

2011 წელს თურქეთის ხელისუფლებამ აამოქმედა სახელმწიფო პროგრამა: ადგილობრივი ენები და დიალექტები, რომლის მიზანია საჯარო სკოლებში არჩევით ენებად სწავლებით ეთნიკური უმცირესობების დედაენებისა თუ დიალექტების, როგორც კულტურული მემკვიდრეობის, გადარჩენა და უმცირესობების ენობრივი იდენტობის დაცვა; კერძოდ, 2011-2013 წლებში საჯარო სკოლებში არჩევით კურსებად შეიტანეს: ქურთული ენა, აფხაზური ენა, ჩერქეზული ენა... 2014 წელს კი დამტკიცდა ქართული ენის სწავლების პროგრამაც.

თუმცა, პარალელურად, მუსლიმანური რწმენის მქონე თურქეთის მოქალაქე ქართველთა ერთი ჯგუფი ცდილობს, საქართველოში გაავრცელოს ქართულენოვანი მუსლიმანური ლიტერატურა; ისინი ამბობენ, რომ რადგანაც ქართულენოვანი მართლმადიდებლური კულტურის გვერდით არსებობს ქართულენოვანი კათოლიკური ლიტერატურა, შეიძლება იარსებოს ქართულენოვანმა მუსლიმანურმა ლიტერატურამაც... ფაქტია, რომ დღემდე არ შექმნილა მუსლიმანური ქართულენოვანი ლიტერატურა. არ გამოირიცხება, რომ სწორედ თურქეთში, სადაც მილიონობით ქართველი ცხოვრობს, შეიქმნას ქართულენოვანი მუსლიმანური ლიტერატურა დაამ გზითაც შეეწყოს ხელი თურქეთის ქართველობაში ქართული ენის გადარჩენას, მაგრამ დასახელებული ჯგუფი ზოგი აქაური ქართველის ხელშეწყობით **საქართველოში**

უფროცდილობს მუსლიმანობის ხელახლა გავრცელებას, ვიდრე თურქეთში ქართული ენის გადარჩენას... ყველას აქვს უფლება, იზრუნოს საკუთარი რელიგიის გავრცელებაზე თუ თავისებურად იმსჯელოს ქართველობის გადარჩენის პერსპექტივაზე, თუმცა, აქვე აღვნიშნავ, რომ ეროვნულ თუ ეთნიკურ მეობას დედაენის მიხედვით შექმნილი ტრადიციული მხატვრული ლიტერატურა (მაგ., რუსთაველის ვეფხისტყაოსანი“, ილიას აჩრდილი“, აკაკის გამზრდელი“, ვაჟას სტუმარ-მასპინძელი“, ყაზბეგის ელგუჯა“, გალაკტიონის ქარი ქრის...“ და სხვ.) უფრო აყალიბებს, ვიდრე არაბულენოვანი რელიგიური ნორმებითარგმანები; გარდა ამისა, **გარკვეული ძალების მცდელობა, საქართველოში ხელახლა გაავრცელონ მუსლიმანობა, ხელს უწყობს საქართველოში ანტითურქული განწყობის გაძლიერებას და ზრდის პერსპექტივას, კავკასიის რეგიონში ისევ გაძლიერდეს რუსეთის იმპერია...** ვფიქრობ, ეს რთული გასაგები არ უნდა იყოს თურქეთის ხელისუფლებისთვისაც; შესაბამისად, საქართველო-თურქეთის გრძელვადიანი სტრატეგიული მეგობრობის ჩამოყალიბებას დიდად შეუწყობს ხელს თურქეთში ქართული ენის, ზოგადად, ქართული ეთნიკური იდენტობის შენარჩუნებისათვის თურქეთის ხელისუფლების ზრუნვა²⁸ და ორივე ქვეყნის მოქალაქე ე.წ. რელიგიური მისიონერების²⁹ მიერ ორივე მხრიდან შექმნილი პრობლემების სწორად გააზრება.

დედაენა და იდენტობა.

თურქეთში მცხოვრებ ავტოქტონ ქართველთა და მუჰაჯირთა შთამომავლებს შორის მსგავსი ქვეჯგუფები გამოიყოფა დედაენო-

²⁸ ქართული ეთნიკური ჯგუფი არავითარ საფრთხეს არ უქმნის თურქეთის ტერიტორიულ მთლიანობასა და სახელმწიფო ინტერესებს; პირიქით: **თურქეთის მოქალაქე ქართველების აბსოლუტური უმრავლესობა თურქეთის პატრიოტები არიან.**

²⁹ თურქეთში ამჟამად არსებული ისტორიული ქართული ეკლესიების აღდგენის სურვილი არ უნდა ჩაითვალოს ქართველთა მისიონურ მცდელობად“. ცნობილია, რომ თურქეთის საზღვრებში მოქცეული ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე ბევრი ქართული ეკლესია სრულიად იქნა დანგრეული; მათი აღდგენა შეუძლებელია და ამას არც არავინ ითხოვს, მაგრამ დღეს ორივე ქვეყნის დიდი კულტურული მემკვიდრეობაა დღემდე მოღწეული: **ხახული, პარხალი, ოშკი, იშხანი, ოთხთა, დოლისყანა** და სხვა; ასევე, საქართველოს კულტურულ მემკვიდრეობად უნდა ჩაითვალოს დღემდე შემორჩენილი **ქველი მეჩეთები**; შდრ.: თურქეთში ახალი ეკლესიების, საქართველოში კი ახალი მეჩეთების აგების საჭიროება უნდა გადაწყდეს მოცემული სახელმწიფოების ხელისუფლებების მიერ.

ბრივი, ეთნიკური და ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი იდენტობის მიხედვით. ბოლო დრომდე ორივე ჯგუფის ქართველებისათვის უმთავრეს პრობლემად რჩებოდა ახალი თაობის მიერ ქართული ენის, როგორც დედაენის, დავიწყება მისი არაპერსპექტიულობისა და არასაჭიროების გამო³⁰. ამგვარ ხედვას აყალიბებს ორი არსებული გარემოება:

- თურქეთის მოქალაქე ქართველები მხოლოდ საკუთარ დიალექტს ფლობენ და მათთვის უცნობია ქართული ენის 24-საუკუნოვანი კულტურული ისტორია და ქართული ენის, როგორც თანამედროვე ტექნოლოგიების ენაც; შესაბამისად, ასეთი ინდივიდებისათვის დედაენობრივი იდენტობა არაპერსპექტიულია;
- ბოლო დრომდე თურქეთში ქართული ენა წარმოდგენილი არ იყო პრესტიჟულ უცხო ენათა ჩამონათვალში.

ენობრივ-ეთნიკური იდენტობის თვალსაზრისით თურქეთში მცხოვრები ქართველური წარმომავლობის ადამიანები **შვიდ ძირითად ჯგუფად შეიძლება წარმოვადგინოთ:**

1. **თურქეთის სახელმწიფოში ინტეგრირებული, თურქეთის მოქალაქეობის მქონე ქართველური წარმომავლობის მოქალაქეები**, რომლებსაც არ ახსოვთ არც ისტორიული დედაენა³¹, არც წარმომავლობა და თავს ეთნიკურ თურქებად აღიქვამენ³²; მათ თავიანთ დედაენად თურქული მიაჩნიათ. ამ პირთა **ეროვნული თვი-**

³⁰ მეტიც, ბოლო 20-30 წლის მანძილზე ბევრ ეთნიკურ ქართველს შეგვხვდა, რომელიც საჭიროდ არ თვლის ქართულის ცოდნას.

³¹ **ისტორიული დედაენა — ეთნიკური წინაპრების კულტურის ენა**; ამ შემთხვევაში ვაგრძელებთ **გ. რამიშვილის** შემდეგ მსჯელობას: დედაენა ხალხის ენაა და არა უთუოდ მშობლის ენა; დედაენა ენობრივი სოციუმის თვისებაა და არა ინდივიდისა [რამიშვილი, 2000: 70]; შდრ.: **დედაენობრივი კულტურა ეროვნული შემოქმედებაა**; მაგალითად, ქართველურ სინამდვილეში: **ქართული სამწიგნობრო ენა შექმნილია საერთოქართველური ენობრივი მოდელის ბაზაზე**; გარდა ამისა, ქართველური სამწიგნობრო კულტურა თვისობრივად ერთგვარად იქმნებოდა საქართველოს ყველა კუთხეში; შესაბამისად, სხვადასხვა კუთხის ქართველთა (მეგრელთა, ლაზთა, აჭარელთა, მესხთა, სვანთა, ხევსურთა, ტაოელთა, კახელთა, ინგილოთა, ფერეიდნელთა, თუშთა, იმერელთა...) დედაენა ქართულია, უმწიგნობრო საოჯახო ვარიანტი კი — დიალექტი. თურქეთელ ქართველთა შესახებ საინტერესო მასალებისათვის იხ., შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.

³² ამ შემთხვევაში ქართველურ წარმომავლობაზე მხოლოდ იმ შემთხვევაში ვლაპარაკობთ, თუკი დგინდება, რომ პირი ცხოვრობს წინაპრების სოფელში, სადაც მიკრო-ტოპონიმია ქართულია და ისტორიულადაც ეს სოფელი ქართულად ითვლება.

თაღქმა ხდება არა მოქალაქეობის, არამე დ ეთნიკური/თურქული (არაიშვიათად რელიგიური) ნიშნით³³.

2. **თურქეთის სახელმწიფოში ინტეგრირებული, თურქეთის მოქალაქეობის მქონე** ქართველური წარმომავლობის **მოქალაქეები**, რომლებიც ფლობენ **ისტორიულ დედაენას (მის რომელიმე კილოს)**³⁴, მაგრამ თავს მაინც ეთნიკურ თურქებად თვლიან; მათთვის უცნობია ქართული კულტურა; შესაბამისად, მიაჩნიათ, რომ ბავშვობის ენა (ქართველური მეტყველება) არაპრესტიჟული მეორე (/მესამე) ენაა. ამ ჯგუფის ქართული წარმომავლობის პირები დედაენად თურქულს მიიჩნევენ და ცდილობენ, **საოჯახო ენადაც** თურქული დაიმკვიდრონ. მათ არ ხიბლავთ **ეთნიკურ უმცირესობად** ყოფნა.

3. **თურქეთის სახელმწიფოში ინტეგრირებული, თურქეთის მოქალაქეობის მქონე** ქართველური წარმომავლობის **მოქალაქეები**, რომელთათვის საოჯახო ენა ქართულია (რომელიმე ქართველური კილოა), მაგრამ შვილებისთვის განათლების ენად ირჩევენ, მათი აზრით, უფრო პრესტიჟულ თურქულს (ინგლისურს, გერმანულს)... იციან, რომ წარმოშობით ქართველები არიან, მაგრამ ბევრი არაფერი იციან ქართული კულტურისა და საქართველოს ისტორიის შესახებ; ძირითადად აღზრდილნი არიან თურქული კულტურის მიხედვით; შესაბამისად, უფრო უიოლდებათ იდენტიფიცირება თურქულ კულტურასთან. ყველა სხვა ქართველური წარმომავლობის ჯგუფის მსგავსად, სახელმწიფოებრივი თვითშეგნება თურქული აქვთ, მაგრამ მათი ეთნიკური

³³ ზოგადად, საკუთარ სამშობლოს მოწყვეტილი და სხვა ეთნოსის დომინანტობით დაარსებულ სახელმწიფოში მცხოვრები ადამიანისათვის თანდათანობით შორეული ხდება ეთნიკური ისტორია. ეთნიკურ ფესვებთან გაუცხოებას რამდენიმე ობიექტური მიზეზი აქვს:

- მწირი ობიექტური ინფორმაცია მისი მოდემის ენობრივ-კულტურული წარსულის შესახებ;
- მშობლიურ ველს მოშორება და დამხვდური საზოგადოების ცხოვრების წესზე ანგარიშის გაწევის აუცილებლობა;
- ახალ გარემოში ადაპტაციის სურვილი კარიერული წარმატების გამო;
- მიმღები სახელმწიფოს განსხვავებული მოქალაქეობრივი და რელიგიური მსოფლადქმა;
- უცხოენოვან საზოგადოებაში ეთნიკური მეობის დაცვისათვის საჭირო შინაგანი რესურსების სიმწირე...

³⁴ **დედაენის ფლობა** — ეროვნული (ეთნიკური წინაპრების) სამწიგნობრო ენის, ან მისი რომელიმე ზეპირი სახესხვაობის (დიალექტის, კილოკავის) ცოდნა.

თვითაღქმა გაორებულია.³⁵ ისინი თურქეთში თავს მაინც **ეთნიკურ უმცირესობად** თვლიან, მაგრამ ცდილობენ, მათი შვილების **ეთნიკური თვითობა** (იდენტობა) მაინც არ იყოს გაორებული.

4. **თურქეთის სახელმწიფოში ინტეგრირებული, თურქეთის მოქალაქეობის მქონე** ქართველური წარმომავლობის **მოქალაქეები**, რომელთაც შეიძლება დავიწყებული ჰქონდეთ ქართველური ეროვნული კულტურის განმსაზღვრელი ყველა ძირითადი მახასიათებელი (ისტორიული დედაენა, დედარელიგია, წეს-ჩვეულებები...), **მაგრამ თავს მაინც გურჯებად — ქართველებად**³⁶ აღიქვამენ საკუთარი წარმომავლობისა და წინაპრების კულტურის **ცოდნის** გამო. ამ ჯგუფის წევრებიც თურქეთის სახელმწიფოს პატრიოტებიც არიან და ამავდროულად, ცდილობენ დაიბრუნონ წინაპრების ყველა ლინგვოკულტურულ-ეთნიკური მახასიათებელი; კერძოდ:

- ცდილობენ, ისწავლონ დედაენა და ქართული სამწიგნობრო კულტურა;
- ესწრაფვიან, აღიდგინონ (შენარჩუნონ) მამაპაპისეული წეს-ჩვეულებები, საქართველოში მოიძიონ ნათესავები, დაუნათესავდნენ სხვა ქართველებს, ააგონ ქართული სახლი სოფლად და სხვ.

ასევე აღსანიშნავია, რომ ჩვენ მიერ ამ ჯგუფში გაერთიანებული ქართველური წარმომავლობის პირები ცდილობენ, სხვებთან საუბარში ხაზი გაუსვან მათში წარმოდგენილ რაიმე ანთროპოლოგიურ ან ეთნოკულტურულ ნიშანს: ცხვირის ფორმას, თვალების ფერს, ეროვნული კერძების ტრადიციას, ცეკვის სტილს და სხვ. რაც მთავარია, **თურქეთის ქართველობის** ეს ნაწილი ინტენსიურად ცდილობს, დაბრუნდეს მსოფლალქმის დედაენობრივ ველში და ამ გზით სრულყოს თავისი, როგორც ქართველის, ეთნოკულტურული მეობა.

³⁵ შდრ., მომდევნო ჯგუფი, რომელსაც წევრებსაც უფრო ნაკლები ეთნოკულტურული მახასიათებლები აქვთ შემონახული, მაგრამ მაინც მკვეთრად გამოხატული ქართული ეთნიკური თვითშეგნება აქვთ.

³⁶ თურქეთის ქართველობაში ტერმინ **გურჯს** ორი მნიშვნელობა აქვს: ფართო გაგებით ის ყველა **ქართველს** მოიცავს, ვიწრო გაგებით კი მხოლოდ **მუსლიმან ქართველს**; შდრ., ტერმინ ქართველის ორგვარი გაგებაც: ქართველი — ყველა რელიგიის ეთნიკური ქართველი; ქართველი — ქრისტიანი ქართველი (შდრ.: გურჯი — მუსლიმანი ქართველი); **[ქართველ—** ფუძის შესახებ მსჯელობისა და სამეცნიერო ლიტერატურის მიმოხილვისათვის იხ.: ფუტყარაძე, ქართველები, 2005: 175-178].

აქვე ისმის კითხვა:

- რა არის ის, რაც განასხვავებს ამ ჯგუფის პირებს წინა ჯგუფისგან? უფრო ზუსტად:
- რა განაპირობებს ამ ჯგუფის ქართველების ამგვარ თვითაღქმას წინა ჯგუფის ადამიანთა თვითაღქმისგან?

თურქეთის ქართველობასთან მრავალწლიანი უშუალო თანაცხოვრების პირობებში მიღებული გამოცდილების შემდეგ შემიძლია ვთქვა, რომ **ერთ-ერთი არსებითი ფაქტორი არის განათლება**; კერძოდ, ვისაც გაცნობიერებული აქვს ქართული კულტურის პრესტიჟულობა, მისთვის თავსებადი და საამაყო თურქული სახელმწიფოებრივი და ქართული ეთნიკური თვითშეგნება.

მიუხედავად **განათლების** ფაქტორის სიძლიერისა, ზოგ შემთხვევაში უფრო არსებითია სხვა ტიპის მახასიათებელი: **ძლიერი პიროვნული ხასიათი**; კერძოდ, არაიშვიათია ასეთი შემთხვევა: თურქეთის მაღალმთიან ქართულ სოფელში, ან სტამბოლში გვერდიგვერდ ცხოვრობს ერთნაირი განათლების მქონე ქართული წარმომავლობის **თურქეთის ორი მოქალაქე**; ერთის ეთნიკური თვითშეგნება გაორებულია, ან თურქულია, მეორისა კი — ქართული. ჩემი დაკვირვებით, თვითიდენტიფიკაციის დროს განმსაზღვრელია **ძლიერი პიროვნული ხასიათი**: ყველა ადამიანისთვის რთულია, სხვა ერის ენისა და კულტურის დომინანტობით შექმნილ საზოგადოებაში დაიცვას ეთნიკური მეობა (იდენტობა); კერძოდ, ჩვენს შემთხვევაში, ერთი პიროვნება ცდილობს სრულ ინტეგრაციას თურქულ გარემოში, მეორე კი, არის რა თურქეთის სახელმწიფოს პატრიოტი, ამავდროულად ესწრაფვის შეინარჩუნოს (ან აღიდგინოს) წინაპრების ენობრივ-ეთნოკულტურული მახასიათებლები; მას ურჩევნია თურქეთში იყოს ისეთი უმცირესობა, რომელიც ცივილიზებული მეთოდებითა და ფორმებით წარმოაჩენს საკუთარ ეროვნულ მეობასა და ღირსებას³⁷.

³⁷ ერთი შეხედვით, საკუთარი ისტორიული იდენტობის დაცვაზე უფრო შეიძლება ორიენტირებული იყოს მხოლოდ ისეთი პიროვნება, რომელიც კონცენტრირებულია შინაგან სამყაროზე (მღრ., ინტროვენტის ხასიათი), მაგრამ ჩემი დაკვირვებით, მოცემულ გარემოში წარმატებაზე ორიენტირებული ადამიანებიც (ექსტროვენტები) და ინტროვენტებიც ორ ჯგუფად იყოფიან: ძლიერი ნებისყოფის მქონე, ნიჭიერი და სამართლიანობაზე, მორალზე ორიენტირებული პიროვნება, რაც არ უნდა ესწრაფოდეს კარიერისტულ წინსვლას, ლიდრობასა თუ მატერიალურ კეთილდღეობას, მაინც ინარჩუნებს ეთნიკურ მახასიათებლებსაც

შდრ., სულ სხვაგვარია თურქეთის მოქალაქე **ქურთთა განწყობა**: ერთნი სრულად არიან გათურქებულნი, მეორენი კი ებრძვიან თურქეთის სახელმწიფოს.

5. თურქეთის სახელმწიფოში ინტეგრირებული, თურქეთის მოქალაქეობის მქონე ქართველური წარმომავლობის მოქალაქეები (აჭარელ, ლაზ, შავშელ, ტაოელ... მუჭაჯირთა შთამომავლები), რომლებიც ფლობენ ერთ-ერთ ქართველურ კილოს და რომელთათვისაც ისტორიული დედაენა – ქართული სამწიგნობრო ენა – ეროვნული ენაა³⁸; შესაბამისად, ასეთი პიროვნებები თავს ნამდვილ ქართველებად აღიქვამენ. უახლოეს წარსულში მათ ნაწილს საქართველოს შესახებ არავითარი წარმოდგენა არ ჰქონდა; მეტიც, მათ გარდა სხვა თუ იყო ქართველი, ესეც კი ვერ წარმოედგინათ.

ჩვენ მიერ ამ ჯგუფში გაერთიანებული ქართველები დღეს ინტენსიურად ცდილობენ შეივსონ დანაკლისი, რომელიც მათ აქვთ წინაპრების წერილობითი კულტურული მემკვიდრეობის ცოდნის თვალსაზრისით. ქმნიან ქართულ კულტურულ ცენტრებს, საინტერნეტო რადიოებსა თუ გაზეთებს და ა.შ.

შეგვიძლია ვთქვათ: თურქეთის მოქალაქეების ამ ნაწილში დღეს ქართული კულტურული ცხოვრება. ისინი საქართველოს მკვიდრი პატრიოტი ქართველების მსგავსად (თუ მეტად არა!) ქომაგობენ საქართველოს სახელმწიფოს მიმდინარე გეოპოლიტიკურ ომებში; ამავდროულად, არიან თურქეთის სახელმწიფოს პატრიოტები. მათ ამგვარ განწყობას მხარს უჭერს ის გარემოებაც, რომ თანამედროვე თურქეთის რესპუბლიკა და საქართველოს სახელმწიფო თვი-

---

და წარმატებას აღწევს ახალ გარემოშიც; შედარებით სუსტი კი აიგნორებს ეთნიკურ წარსულს და მთელ სასიცოცხლო ენერჯიას ახმარებს ადაპტაციასა და კარიერას; ასევეა ინტროვენტის შემთხვევაშიც: საკუთარი სამყაროსკენ მიმართული პირი თუკი სუსტი პიროვნებაა, ნოსტალგიით კვდება – ვერ ინარჩუნებს (საკუთარ მემკვირვებს ვერ უნარჩუნებს) ეთნიკურ მეობას, ანდა, მხოლოდ ინდივიდუალურ ნაჭუჭში იკეტება და ამ გზით წყდება ეთნიკურ-ეროვნულ სამყაროს; შდრ.: ძლიერი ინტროვენტი ეროვნულ-ეთნიკური მიმართულებით ღრმადდება და სამეცნიერო, შემოქმედებითი თუ საგანმანათლებლო საქმიანობით აზრს აძლევს, იხანგრძლივებს ამქვეყნიურ სიცოცხლეს.

³⁸ მათთვის თურქული სახელმწიფო ენაა [ეროვნული და სახელმწიფო ენების გამიჯვნისათვის იხ., მ. ტაბიძე, ენობრივი სიტუაცია საქართველოში და ქართული ენის ფუნქციონირების საკითხები, თბ. 2005, გვ. 131-138.

სობრივად ერთგვარადაა ორიენტირებული დასავლურ გეოპოლიტიკურ ველსა თუ ღირებულებებზე.

ნ. **თურქეთის სახელმწიფოში ინტეგრირებული, თურქეთის მოქალაქეობის მქონე** ქართველური წარმომავლობის **მოქალაქეები**, რომელთაც იციან, რომ თურქები არ არიან, მაგრამ არც ქართველებად თვლიან თავს; აქ ორი ქვეჯგუფი გამოიყოფა:

- ქართველური წარმომავლობის ადამიანები, რომლებიც ფლობენ დედაენის ერთ რომელიმე კილოს (იმერხეულს, აჭარულს, ტაოურს, ლივანურს...), მეტნაკლებად ინარჩუნებენ ეთნოკულტურულ (ყოფით) მახასიათებლებს და საკუთარ თავს გურჯს უწოდებენ; მიუხედავად ამისა, რელიგიური და ენობრივი სხვაობის გამო, ესენი საკუთარ გურჯობას არ იგივებენ ქართველობასთან; კერძოდ, მიიჩნევენ, რომ საქართველოს ქართველები სხვა კულტურისა და ენის მფლობელნი არიან; აღიარებენ მათთან ნათესაობას, მაგრამ არა იგივეობას. ესენი აცხადებენ, რომ **მათ არ ესმით საქართველოს ქართველთა ენა** (სიტყვების დიდი ნაწილი უცნობიაო, ლაპარაკიც ისე ჩქარია, რომ ვერ ვიგებთო და მისთ.).
- ქართველური წარმომავლობის ადამიანები, რომლებიც ფლობენ ქართული ენის ლაზურ კილოს, მაგრამ ჰგონიან, რომ ეს მეტყველება სხვა ენაა. გარდა ამისა, ქართული კულტურის ლაზურ ნაირსახეობას დამოუკიდებელ კულტურად აღიქვამენ და ლაზთა ისტორიასაც საქართველოსგან დამოუკიდებლად განიხილავენ.

ვფიქრობთ, საქართველოსა და თურქეთის კეთილმეზობლური ურთიერთობის პირობებში უნდა შეიქმნას ობიექტური სამეცნიერო ინფორმაციის გაცვლის ველი, რომელიც ყველა ლაზს საშუალებას მისცემს იცოდეს:

- კოლხური (კოლხურ-ყობანური) არქეოლოგიური კულტურის საზღვრები ცხადყოფს, რომ თავისი არსით დიდი ქართველური (ზოგადქართული ანუ კოლხური) სახელმწიფო ოცზე მეტ ქართველურ თემს, მათ შორის, ლაზების წინაპრებსაც აერთიანებდა; ქუჯ-ფარნავაზის მიერ აღორძინებული და ფაქტობრივად დღემდე მოღწეული ქართული სახელმწიფოც ლაზ-მეგრელების მიერაცაა აშენებულ-შენარჩუნებული.

- ქართველური სამწიგნობრო ენა ეფუძნება საერთოქართველურ ენობრივ მოდელს და არა ქართლურს, კახურს, ან სხვა რომელიმე ქართველურ კილოს; პირველი ქართული ასომთავრული წარწერები შემორჩენილია იოვანე ლაზის მონასტერში, ქართული ჰიმნოგრაფიის ფუძემდებელია ასევე ლაზი/მეგრელი იოანე მინჩხი და სხვ.
- საქართველოს გაერთიანებული სახელმწიფოს იდეოლოგიები და წინამძღოლები მეტწილად იყვნენ ლაზურ-მეგრული წარმომობის დიდგვაროვნები (ბაგრატიონები, ჭყონდიდლები და სხვა);
- ლაზთა ფოლკლორში (მსგავსად იმერხეველთა, ტაოელთა, სვანთა, ჰერთა, კახთა...) გამორჩეულად პატივსაცემი ადგილი უჭირავს ერთიანი საქართველოს დიდ მეფეს — თამარს; ქართველთა საერთო ისტორიის ამსახველი ეს მასალა ი.ყიფშიძის მიერ ერთი საუკუნის წინაა ჩაწერილი³⁹. აღსანიშნავია ისიც, რომ ლაზები აქტიურად იბრძოდნენ საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის; ამ თვალსაზრისით საინტერესოა 1908 წელს ხოფაში შექმნილი ლაზური კომიტეტი“, რომელსაც მეტაურობდა ჰელიმ ჩოხატარ-ოღლი (მ. ლაბაძე).

ამ და სხვა ანალოგიური ფაქტების ცოდნა ობიექტურ ველს შექმნის ლაზთა თვითაქმისათვის.

შენიშვნა: ყოველ საზოგადოებრივ ჯგუფს/ერთობას, ბუნებრივია, ლაზებსაც აქვს უფლება, იცოდეს თავიანთი წარმომავლობა. სამწუხაროდ, დასავლეთ ევროპაში მცხოვრები გარკვეული პირებიც ცდილობენ ეთნიკურ თუ ენობრივ უმცირესობად გამოაცხადონ და ამ გზით დიდ ისტორიულ სამწიგნობრო კულტურას მოსწყვიტონ ქართველთა ერთი ნაწილი. აღსანიშნავია ისიც, რომ თურქეთის მო-

³⁹ ყველა კუთხის ქართველთ ჰგონიათ, რომ თამარ მეფე მათ კუთხეშია დაკრძალული; ამ თვალსაზრისით, საინტერესოა ამჟამინდელ ხოფას მკვიდრთა (ქემალფაშელთა) გადმოცემა, რომლის მიხედვითაც, თამარ მეფე დაკრძალულია მაკრიალის (ქემალფაშას) ტაძარში [ვრცლად იხ., ფუტკარაძე, 2005: 51]; იხ., აგრეთვე, მ. ლაბაძე, ქართველთა ეროვნული ერთიანობის ანარეკლი თურქეთის ლაზთა ფოლკლორში, ქართველური მემკვიდრეობა, IX, ქუთაისი, 2005, გვ. 225: თურქეთის ლაზთა ფოლკლორში თამარ მეფე მიჩნეულია ლაზ გვირგვინოსანად... ლაზეთში თითქმის ყველა ძველ ციხის, ხიდისა თუ სალოცავის აგება თამარ მეფეს /“მაფაწულე თამარას“/ მიეწერება... ლაზთა გადმოცემით, მაფაწულე თამარა დასაფლავებულია მათ სოფელში; მაგ., ხოფელ მემედ-ალი ვეზიროღლუს აზრით, თამარ მეფე დასაფლავებულია სოფელ ნორედში; ართაშენელი მეელიდ კუიუმჯოს აზრით კი თამარი დასაფლავებულია ართაშენის ახლოს...”

ქალაქე ეთნიკურ ქართველებს ამ უფლებებს ანიჭებს ევროსაბჭოს ისტორიული დოკუმენტები: ევროპული ქარტია რეგიონალური და უმცირესობათა ენების შესახებ“ (1992 წლის 5 ნოემბერი, სტრას-ბურგი) და ჩარჩო კონვენციას ეროვნულ უმცირესობათა დაცვის შესახებ“ (1995 წლის 1 თებერვალი). შდრ.: კონვენციისა და ქარტიის მიხედვით, უმცირესობათა უფლებები შთამბეჭდავია: **უმცირესობის ენაზე საქმისწარმოება და სწავლება ბაგა-ბაღში, სკოლასა და უმაღლეს სასწავლებელში...** იხ., მაგ., ქარტიის მე-8 მუხლის I. ე. პუნქტი:

სახელმწიფომ უნდა მიიღოს ზომები, რათა ხელმისაწვდომი გახადოს საუნივერსიტეტო და სხვა სახის უმაღლესი განათლება შესაბამის რეგიონალურ და უმცირესობათა ენებზე“.

იხ., აგრეთვე: ქარტიის მე-8 მუხლის I.ზ. პუნქტი:

სახელმწიფომ უნდა მიიღოს ზომები, რათა უზრუნველყოფილ იქნეს იმ ისტორიისა და კულტურის სწავლება, რომლის გამოხატულებასაც წარმოადგენს რეგიონალური ან უმცირესობის ენა⁴⁰.

7. ამ ჯგუფში გაერთიანდებიან თურქეთში უკვე მუდმივად მცხოვრები ქართველები, რომლთაც ახლახან მიიღეს თურქეთის მოქალაქეობა (ან მალე მიიღებენ). მიუხედავად იმისა, რომ მათი ეროვნული და ეთნიკური თვითშეგნება ჯერჯერობით უგამონაკლისოდ ქართულია⁴¹, ისინი საზოგადოებრივი (ეთნოკულტურული თვალსაზრისით) აქტიურობით არ გამოირჩევიან.

თვითიდენტიფიცირების მიმართულებით მთავარი მაინც დედაენის ფლობა, ზოგადად, დედაენობრივი განათლებაა არსებითი; შდრ.: მეტნაკლებად ყველა ადამიანს აწუხებს კითხვა: ვინ ვარ? საიდან მოვდივარ“; ნორმალური განათლების სისტემა საკუთარ სამშობლოში ნათლად სცემს პასუხს ამ კითხვას, ამიტომ თავს **ქართველად** აღიქვამს და გაორებული არ იქნება საქართველოში აღ-

⁴⁰ ლაზთა იდენტობისათვის იხ: ტ. ფუტკარაძე, ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ“ და საქართველოში ენობრივი პოლიტიკის დაგეგმვის საკითხი, კავკასიოლოგიური სერია, V, თბ., 2009; <http://www.scribd.com/doc/12621676/T-Putkaradze-European-Charter-for-Regional-or-Minority-Languages-and-An-Issue-of-Plannig-Linguistic-Policy-in-Georgia>.

⁴¹ არაიშვიათია (განსაკუთრებით ევროპაში) ეროვნული თვითშეგნება სახელმწიფოს მოქალაქეობის და არა ეთნიკური წარმომავლობის მიხედვით.

ზრდილი და განათლებამიღებული ლაზი, იმერელი თუ კახელი; მიგრირებულ პირს კი დიდი ძალისხმევა დასჭირდება, რომ შეძლოს მიმღებ სახელმწიფოში ინტეგრირებაც და შეინარჩუნოს/ალიდგინოს წინაპრებისგან გადმოცემული ეროვნულ-კულტურული იდენტობაც. ახალ სახელმწიფოში ადაპტაცია შედარებით იოლია წინაპრებთან ენობრივ-ეროვნულ კავშირზე უარის თქმის პირობებში (მაშინ, როცა პიროვნება საზოგადოებრივ თვითიდენტიფიკაციას ახდენს მოქალაქეობის მიხედვით); თუმცა ასეთ შემთხვევაში მიგრირებული ქართველისთვის (თუ მისი მემკვიდრისათვის) გარეგნულად დაფარულ, მაგრამ მოურჩენელ იარად დარჩება კითხვა: ვისი გორისა ვარ?... პიროვნებაში კულტურული და სოციალური ფაქტორების ჭიდილი“ თურქეთის ქართველებშიც აქტიურად ჩანს; მაგალითად, შვილის განათლების/კულტურის ენის არჩევისას **თანაბარი მატერიალური შესაძლებლობების** მქონე მშობლებში სამგვარი არგუმენტაცია ფიგურირებს:

- ჩემმა შვილმა უნდა იცოდეს წინაპრების ენა და კულტურა!“
- თურქეთში რაში გამოადგება ჩემს შვილს ქართული განათლება“?
- კარგია წინაპრების ენის ცოდნა, მაგრამ ამას ვერ ვახერხებ“...

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ ვფიქრობ, ნათელია, რომ საქართველოსა და თურქეთის კეთილმეზობლობასა და სტრატეგიულ პარტნიორობას დიდად შეეწყობა ხელი, თუკი თურქეთში გადარჩება ქართული ენა და აღორძინდება ქართველთა ენობრივ-ეთნიკური მეობა (თვითობა). ამ მხრივ ჯერ ბევრი რამეა გასაკეთებელი. განსაკუთრებით საშურია თურქეთის სკოლებში ქართული ენის სწავლების დაშვება. დღევანდელი მონაცემებით ქართული ენა, როგორც სასკოლო არჩევითი კურსი, მხოლოდ ორ სოფელშია არჩეული: საქარის ვილაიეთის გეივეს რაიონის სოფელ ნურთოსმანიეს საშუალო სკოლაში (მასწავლებელი: მუსტაფა კოლათი/კოლოტაშვილი) და ბორჩხის რაიონის მურღულის თემში. თურქეთის მოქალაქე ქართველებში ჯერ კიდევ არსებული ე.წ. “შიშის ფაქტორის“ მოხსნის შემდეგ, ვფიქრობ, ყველა იმ დასახლებულ პუნქტში, სადაც ეთნიკური ქართველები კომპაქტურად ცხოვრობენ, გაჩნდება მოთხოვნა, სკოლაში ოფიციალურადაც

ისწავლონ დედაენა. ამგვარი მოთხოვნის შემთხვევაში თურქეთის ხელისუფლება დადგება ქართული ენის მასწავლებლების დეფიციტის წინაშე, თუმცა, ეს პრობლემაც გადაჭრადია, რამდენადაც დუზჯეს, რიზეს, არდაჰანისა და ყარსის უნივერსიტეტებში უკვე დაწყებულია ქართული ენის სპეციალისტების მომზადება. აქვე აღვნიშნავ, რომ ქართული ენის მასწავლებელთა დეფიციტის აღმოფხვარმდე, კარგი იქნება, თურქეთის ხელისუფლებამ სკოლაში მასწავლებლობის უფლება მისცეს საქართველოს მოქალაქეებსაც.

ქართული ენის, როგორც საუნივერსიტეტო თუ სასკოლო კურსის დამკვიდრება თურქეთში გადაარჩენს ქართულს, როგორც კულტურულ მემკვიდროებას, მაგრამ ვერ უზრუნველყოფს ქართველთა ადგილობრივი (ტერიტიურული) დიალექტების შენარჩუნებას. უმწერლობო ენებისა თუ დიალექტების გადარჩენა მსოფლიოს ყველა ხალხის პრობლემაა. **ამ მიმართულებით თურქეთისა და საქართველოს სამეცნიერო წრეებისა თუ ხელისუფლებების მიერ შეიძლება განხორციელდეს ორი ტიპის აქტივობა:**

- თურქი და ქართველი მეცნიერების მიერ უნდა განხორციელდეს ერთობლივი ექსპედიციების ქართველური დიალექტური ლექსიკის ფიქსირებისა და ქართველური დიალექტური ტექსტების მომცველობითი კორპუსის შესაქმნელად;
- ქართული ენის სასკოლო კურსის პარალელურად უნდა შემუშავდეს დამატებითი სამუშაო წიგნი (*ირვეული*), რომელიც საშუალებას მისცემს მასწავლებელსაც და მოსწავლესაც, სამწიგნობრო ქართულის მონაცემების პარალელურად დააფიქსიროს თავისი კუხური მეტყველების (აჭარულის, ლივანურის, მაჭახლურის, ტაოურის, იმერხეულის... ლაზურის) ლექსიკური ერთეულები თუ დიალექტური ფორმები.

წარმოდგენილი ვრცელი მასალა და ანალიზი ცხადყოფს:

თანამედროვე თურქეთის ენობრივ-კულტურული მოზაიკაში გამოკვეთილად საინტერესოა ქართული წახნაგი, მაგრამ თურქეთში მცხოვრები ქართველების ენასა და ეთნიკურ კულტურას გაქრობის საფრთხე ელის და მისი გადარჩენისთვის დიდი ძალისხმევაა საჭირო. **თურქეთში მცხოვრებ ჩემს ნაცნობ ქართველთა თითქმის არც**

ერთ ფრთას არ სურს ქართველობის დაკარგვა⁴², არც სხვათა რადიკალურ-ტერორისტული ჯგუფების საქმიანობა მოსწონთ: ყველა ქართველი (ვისთანაც მე მქონია შეხვედრა) ცივილიზებული გზით ცდილობს შეინარჩუნოს თავისი ქართული ეთნიკური იდენტობა (მეობა) და ამავე დროს, დიდად ეამაყება თურქეთის მოქალაქეობა — სახელმწიფოებრივი ღირსების განმსაზღვრელი ფენომენი, შესაბამისად, **განათლებასა და ინფორმაციის მიღების თავისუფლებას მხოლოდ დადებითი შედეგი შეიძლება ჰქონდეს:**

ობიექტური ისტორიული ცნობები ყველასთვის ხელმისაწვდომი უნდა იყოს; კერძოდ, ყველა ადამიანს აქვს უფლება, იცოდეს საკუთარი ეთნიკური, ენობრივი თუ ეროვნული წარსული. მეტად დინამიურ თანამედროვე სამყაროში დღეს, როგორც არასდროს, აუცილებელია, რომ ჩვენ, განსაკუთრებით, მეზობელი ქვეყნების ენათმეცნიერებმა, ისტორიკოსებმა, ეთნოლოგებმა... შევძლოთ ერთობლივი არაპოლიტიზებული კვლევების განხორციელება. საერთაშორისო სამეცნიერო თუ საინფორმაციო ველში შეჭერებულ ობიექტურ კვლევათა შედეგების ხელმისაწვდომობა ყველა საზოგადოებას შეუწყობს ხელს, ისარგებლოს საკუთარი ენობრივ-ეთნიკური წარსულის ცოდნის უფლებით.

ამავე დროს, ობიექტური კვლევების შედეგების მისაწვდომობა გაზრდის ხალხებს შორის ურთიერთპატივისცემას და, რაც, ჩვენი აზრით, არანაკლებ არსებითია, ყოველი საზოგადოებისთვის, განსაკუთრებით კი ავტოქთონი ეთნიკური უმცირესობებისათვის, შექმნის ობიექტური თვითაღქმისა და ენობრივ-ეთნიკური მეობის გადარჩენის მყარ საფუძველს.

აუცილებელია, ასევე, თურქეთის ხელისუფლებამ იზრუნოს თურქეთის ტერიტორიაზე დაარჩენილი იმ ქართული ეკლესიებისა და ციხეების აღსადგენად, რომლებიც ახლა თურქეთის სახელმწიფოს სიმდიდრეს წარმოადგენს და მძლავრ ტურისტულ ბაზას ქმნის; ამ მხრივ, მისასალმებელია ტბეთის ეკლესიის აღდგენის შესახებ ადგილობრივი მუსლიმანი მოსახლეობის მიერ დაწყებული მსჯელობა, რომელსაც დადებითად უპასუხა ადგილობრივმა ხელისუფლებამ:

⁴² აქვე უნდა ითქვას, რომ მრავალფეროვანია ქართველობის განსასაზღვრი კრიტერიუმი: ზოგისთვის მხოლოდ სისხლია ქართველობის კრიტერიუმი; ზოგისთვის: სისხლი, ცეკვა და სამზარეულო (თუნდაც ღვინის დაღვევის კულტურა); ზოგისთვის: სისხლი, ცეკვა, სამზარეულო და ქართული ენა; ზოგისთვის: სისხლი, ცეკვა, სამზარეულო, ქართული ენა, ისტორიული კულტურა (ეროვნული და ეთნიკური მეობა წაეშლება მხოლოდ უსახურ და უსუსურ საზოგადოებას).

ვეფიქრობ, საქართველოსა და თურქეთის კეთილმეზობლობა მომავალში უფრო მეტ ღია და დემოკრატიულ სივრცეს შექმნის, რათა საქართველოსა და თურქეთის მოქალაქეებმა ისარგებლონ თავიანთი უფლებით: სახელმწიფოებრივ ისტორიასთან ერთად უკეთ იცოდნენ საკუთარი ენობრივი და ეთნიკურ-კულტურული ისტორია (ავტოქთონი და მიგრანტი მოსახლეობის ენობრივ-ეთნიკური უფლებების შესახებ იხ. ფუტკარაძე... 2010).

დასკვნითი დებულებები:

1. სხვადასხვა ცნობებით თურქეთის რესპუბლიკაში ცხოვრობს 2-დან 4 მილიონამდე ქართველი (გურჯი, ლაზი/ჭანი). თურქეთის მოქალაქე ქართველები სამ ძირითად ჯგუფად შეიძლება წარმოვადგინოთ:

- **ავტოქთონი ქართველები:** საკუთარ ისტორიულ მიწა-წყ-

აღზე ცხოვრობენ რიზესა და ართვინის მხარეებში (ისტორიული ლაზეთი, ლივანა-მურღული, მაჭახელი, იმერხევე-შავშეთი, ტაო...);

- **მუჭაჯირი ქართველების (ძველი დიასპორების) შთამომავლები:** კომპაქტურად ცხოვრობენ სტამბოლის, ადაფაზარის, ბურსა-ინეგოლის, გონენ-კაისერის, ამასიის, სინოპე-ორდუ-ფაცას რეგიონებსა და სხვა მხარეებში.
- **ახალი დიასპორის წარმომადგენლები:** ბოლო პერიოდში თურქეთში დამკვიდრებული ქართველები, რომლებიც ეძებდნენ უკეთაზღაურებად სამუშაოს.

2. 1992-2015 წლებში თურქეთის რესპუბლიკის მოქალაქე ქართველების ენობრივ-ეთნიკური მახასიათებლების შესწავლა და ზემოთ განხილული ჯგუფების მიახლოებითი პროცენტული მაჩვენებლების შედარება საშუალებას გვაძლევს, შემდეგი ძირითადი დებულებები ჩამოვაყალიბოთ:

- თურქეთის რესპუბლიკის მოქალაქე ქართველები თურქეთის სახელმწიფოს პატრიოტები არიან იმიტომ, რომ მათ სრულფასოვნად მიეწოდებათ ინფორმაცია თავიანთი სახელმწიფოებრივი იდენტობის შესახებ, მაგრამ მათ სუსტად იციან თავიანთი ენობრივ-ეთნიკური ისტორია. ისტორიული დედაენისა და წინაპრების მიერ შექმნილი კულტურის ცოდნის დონე განსაზღვრავს პიროვნების ენობრივ-ეთნიკურ და ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ მეობას. თურქეთის ხელისუფლებას თუ ქართული კულტურის მესვეურთ დიდი სამუშაო აქვთ გასაწევი, რომ დაცული იყოს თურქეთის რესპუბლიკის მოქალაქე ქართველების ენობრივ-ეთნიკური უფლებები.
- როგორც წესი, პირს, რომელსაც დავიწყებული აქვს დედაენა (ქართული ენა), დაკარგული აქვს ეთნიკური (ქართული) თვითაღქმაც; თუმცა თურქეთში არც თუ მცირერიცხოვანია შემთხვევები, როცა ასეთ პირებსაც სურთ წინაპრების ენობრივ-კულტურული ხაზის გაგრძელება და ქართული ენობრივ-ეთნიკური იდენტობის აღდგენა; სამისოდ, პირველ რიგში, ისინი ესწრაფვიან ქართული ენის შესწავლას; ამ ბოლო პერიოდში თურქეთის ხელისუფლება საშუალებას აძლევს ასეთ პირთ, ისწავლონ ქართული სალიტერატურო ენა, რაც მისასაღებელია.

3. თურქეთის ამჟამინდელი სახელმწიფოს საზღვრებში მოქცეული ქართული კულტურის ძეგლები სავალალო მდგომარეობაშია არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ქართული კულტურის ეს ძეგლები ბოლო დრომდე პრიორიტეტული არ იყო თურქეთის ხელისუფლებისათვის, არამედ იმიტომაც, რომ ამ ძეგლებთან გაუცხოებულნი იყვნენ ადგილობრივი მუსლიმანი ქართველებიც... ერთი მხრივ, ბოლო პერიოდში თურქეთში გააქტიურებული ტურისტული ინტერესები, მეორე მხრივ კი თურქეთის მოქალაქე ქართველებისა და თურქეთის აკადემიური წრეების დაინტერესება ამ ძეგლებით საფუძველს ქმნის, **გადარჩეს მსოფლიოს კულტურული საგანძურის ის ნიმუშები, რომლებიც ტაო-კლარჯეთში თუ ცენტრალური თურქეთის სხვადასხვა მხარეშია შემონახული.**

ლიტერატურა

- ბაქრაძე, 1987 — დ. ბაქრაძე, არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში (ატლასითურთ), ბათუმი, 1987.
- ბერიძე, 2008 — ე. ბერიძე, ლივანა, ბათუმი, 2008
- გუჯეჯიანი, ფუტკარაძე, 2009 — რ. გუჯეჯიანი, ტ. ფუტკარაძე, იუსუფელის /ისტორიული ტაოს/ ქართულენოვან სოფელთა ეთნო-ლინგვისტური მიმოხილვა — I ხევაი (Biçakçılar), ქართველური მემკვიდრეობა, XIII, ქუთაისი, 2009.
- ნარტოზია, 2006 — გ. კარტოზია, ლაზური ენა და მისი ადგილი ქართველურ ენათა სისტემაში“, თბილისი, 2006;
- ლაბაძე, 2008 — მ. ლაბაძე, ლაზური კილოების ხმოვანთა სისტემა, ქართველური მემკვიდრეობა, XIII, ქუთაისი, 2008;
- მარი, 1910 -НиколайМарт, «ГрамматикаЧанского (Лазского) языка», Санкт-Петербург, 1910;
- ქუთელია, 2005 — ნ. ქუთელია, ლაზურის ფონემატური სტრუქტურა, თბილისი, 2005;
- ყიფშიძე, 1911 -ИосифКипшидзе, «Дополнительниесведения Чанскомязыке», Санкт-Петербург, 1911;

კახიძე, 1974 — ნ. კახიძე, მაჭახლის ხეობა (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი), ბათუმი, 1974.

კახიძე, 2005 — ნ. კახიძე, მაჭახლის ხეობის ისტორიული წარსულიდან: ჟურნ. ხერთვისი, 2005, №1.

სიხარულიძე 1958 — ი. სიხარულიძე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმია, წ. I, ბათუმი, 1958.

ტბეთის სულთა მატიანე, 1977 — ტბეთის სულთა მატიანე, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ.ენუქიძემ, თბ., 1977.

ფალავა, 1998 — მ. ფალავა, მ. ცინცაძე, სამხრული დიალექტების ზოგიერთი ფონეტიკური თავისებურება V-XVII სს. სამწერლობო ენასთან მიმართებით: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, VII, თბ., 1998.

ფუტკარაძე, 1993 — შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.

ფუტკარაძე, 1995 — შ. ფუტკარაძე, ქართული ენის სამხრულ-დასავლური დიალექტების თავისებურებანი ისტორიული ტაო-კლარჯეთისა და მუჰაჯირი ქართველების მეტყველების მიხედვით, სადოქტორო დისერტაცია, თბ., 1995.

ფუტკარაძე, 2007 — ტ. ფუტკარაძე, იმერვევის მეტყველი მიწა-წყალი, ქუთაისი, 2007.

ფუტკარაძე, 2010 — ტ. ფუტკარაძე, ე. დადიანი, რ. შეროზია, ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენის შესახებ“ და საქართველო“, ქუთაისი, 2010; “T.Putkaradze, E.Dadiani, R.Sherozia, European Charter for Regional or Minority Languages” and Georgia”, Kutaisi, 2010; <http://www.scribd.com/doc/35702700/Tariel-Putkaradze-Eka-Dadiani-Revaz-Serozia-2010>).

ყაზბეგი, 1995 — გ. ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში, ბათუმი, 1995.

შაჰინი, 2005 — მ. შაჰინი, მაჭახლური თქმანი: ჟურნ. ხერთვისი, 2005, №1.

ცეცხლაძე, 2004 — ნ. ცეცხლაძე, ძიებანი ჭოროხის აუზის ტოპონიმებიდან, ბათუმი, 2004.

PROFESÖR DOKTOR TARIEL PUTKARADZE*Gürcistan Patrikhanesi Aziz Andria Pirveltsodebuli**Gürcü Ünivesitesi***Gürcü Dili,
Türkiye Cumhuriyeti Kültürünün Bir Parçası:
Problemler, perspektifler**

Çeşitli kaynaklarda yapılan araştırmalara göre; Türkiye’de 2 ila 4 milyon arasında Gürcü yaşadığı biliniyor (Gürcü, Laz). Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşayan Gürcüleri 3 sınıf olarak tanıtabiliriz:

- Otokton Gürcüleri: Kendi tarihi topraklarında Rize ve Artvin bölgelerinde yaşıyorlar. (Tarihte Lazeti, Livane – Murğul, Machakheli, İmerkhev _ Şavşeti, Tao...);
- Muhacir Gürcülerinin (Eski diyasporanın) torunları: İstanbul’da, Adapazarı’nda, Bursa – İnegöl’de, Gönen – Kayseri’de, Amasya’da, Sinop – Ordu – Fatsa ve diğer bölgelerinde yaşıyorlar.
- Yeni diyasporanın temsilcileri: Son zamanlarda daha iyi bir iş bulma amacıyla türkiye’ye gelip yerleşen Gürcüler.

Türkiye’de yaşayan otokton ve Muhacir gürcülerin torunlarının alt sınıfları dil, etnik, kültür ve devlet kimlikleriyle birbirlerinden ayrılırlar. Son zamanlara kadar iki sınıfın Gürcülerinin en büyük problemi yeni nesil tarafından Gürcü dili –anadil_ olarak unutulması, onun geleceğinin olmaması ve ihtiyaç duyulmaması idi. Bundan daha fazlasını söyleyecek olursak, son 20-30 yıl içerisinde Gürcü dilini konuşulmasının ve bilmesinin çağdaşlık olarak kabul edilmediği gibi köylü dili olduğunun da düşünenlerin çoğunlukta olduğu söylenebilir. Bu tür bakış açısını oluşturan iki neden vardır:

Türkiye vatandaşı olan Gürcüler, sadece kendi lehçesini bilirler ve gürcü dilinin yirmi dört yüzyıllık kültür ve tarihi geçmişini bilmezler. Bununla birlikte Gürcü dilini çağdaş teknolojilerinin dili olarak da değerlendirmezler. Dolayısıyla bu gibi şahıslar için Gürcücenin anadili kimliği, henüz saygınlığını kazanamadı.

Bugüne kadar Türkiye’de sayılan prestijli yabancı diller arasında Gürcüce yer almamaktaydı.

2011 yılında Türkiye Cumhuriyeti “Yerel Diller ve Lehçeler” adı altında programı başlattı. Bu programın hedefi de etnik azınlıkların anadillerini ve lehçelerini kurtarma ve onları korumadır. Tam olarak 2011-2013 yıllarında okullarında seçmeli ders olarak Gürcüce, Abhazca ve Çerkez dilleri kabul edildi. Bununla paralel olarak gürcü dili üniversitelerde akademik alanda faydası olan diller (İngilizce, Almanca, Fransızca, Rusça...) arasında yerini aldı. Bu durum gürcücenin prestijini arttıracaktır.

Günümüzdeki verilerine göre, gürcü dili seçmeli ders olarak sadece bir köyde okutuluyor: Sakarya’nın geyve ilçesinin Nurosmaniye köyünün ortaokulunda. (Öğretmen: Mustafa Kolat / Kolotaşvili). Önceki yıllarda Belediyelerinin yardımıyla Gürcü dil kursları kocaali de (izmit te) (2010), Sakarya’da (2011yılı Ekim ayında), ve Gürcü toplulukların yardımıyla – Düzce’de (1999-2014), İnegöl’de (2011-2014), İstanbul’da (2007-2010), Ankara da (2012) yılında açıldı.

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan gürcüler, hala mevcut olan korku faktörü ortadan kalktıktan sonra, etnik gürcülerinin yaşadığı her bölgede resmi olarak anadilleri olan gürcü dili dersinin verilmesini talep ettiler. Bu gibi taleplerin artması durumunda Türkiye Cumhuriyeti Gürcü dili eğitimcilerinin kısıtlı olması sorunuyla karşı karşıya kaldı. Ancak bu problem de çabuk çözüldü. Çünkü Düzce, Rize, Ardahan ve Kars üniversitelerinde gürcü dili eğitimleri başlatıldı. Burada da belirtmek gerekir ki eğitimcilerin kısıtlı sayıda olmasını çözmek için Türkiye Cumhuriyeti , Gürcistan vatandaşlarına okullarında öğretmenlik yapma hakkı tanırsa sonuçları daha verimli olacaktır.

Gürcü dili üniversite ve eğitim dili olarak kabul edildiğinde Gürcü dili kültür mirası olarak kalacaktır, **ancak Gürcülerinin yerlilehçelerini kurtarıp koruyamaz.** Alfabeti olmayan dilleri ve lehçeleri kurtarma tüm dünya halkının sorunudur. Akademik çevre ve devlet tarafından bu yönde iki çeşit aktivite yapılabilir:

1. Türk ve Gürcü bilim adamları tarafından birlikte gürcü diyalekt ve lehçeleri belirtme ve bu diyalekt ve lehçelerinden bir temel oluşturma çalışmalarının yapılması için geziler düzenlenmeli.

2. Okutulan gürcü dilinin belirlenmiş programıyla birlikte paralel olarak bir çalışma kitabı oluşturulmalı bu çalışma kitabı hem öğretmenlere hem de öğrencilere rehber niteliği taşıyarak kendi lehçesinin (Acar lehçesi, Livane lehçesi, Machakheli lehçesi , Tao lehçesi, İmerhev lehçesi...) detayları ve kelime hazinesinin birimlerini yazıp kurtarma olanağı sağlanmalıdır.

ოსგან აითქინი

თურქეთი, ვანის უნივერსიტეტი

ქართული მონეტები ერზრუმის მუზეუმში

სტატიაში თურქეთის რესპუბლიკის აღმოსავლეთ ანატოლიის რეგიონის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ქალაქის, არზრუმის მუზეუმში დაცული ქართული პერიოდის 10 ისტორიული მონეტის ვიზუალურ მასალას განვიხილავთ.

ხსენებული მონეტები 2013 წელს არზრუმის მუზეუმის ხელმძღვანელობის ნებართვით ჩვენ მიერ იქნა დაფიქსირებული და გამოკვლეული. ყველა მონეტა სპილენძისაა, მათგან 7 კარგ მდგომარეობაშია, ხოლო 3 — დაზიანებული სახითაა მოღწეული ჩვენამდე. მონეტებიდან ერთ-ერთი, ქართველი მეფის, გიორგი III-ის შვილისა და დედოფალ რუსუდანის დედის, თამარ დედოფლის (1184-1213) ეპოქას განეკუთვნება, 9 კი რუსუდან დედოფლის (1222-1245) ეპოქას. მონეტები მუზეუმმა ცალ-ცალკე შეისყიდა, ამიტომ ცნობილი არ არის რომელი მონეტა სად იყო ნაპოვნი. მათი წონა და ზომა ერთმანეთის მსგავსია.

მონეტებზე ყურადღებას იქცევს ის ფაქტი, რომ ერთ მხარეს წარწერა გამოყვანილია არაბული სულუსის დამწერლობით, ხოლო მეორე მხარეს ქართული ასოებით. მოხსენება მნიშვნელოვანია იმ ფაქტის გამოც, რომ მიუხედავად ერზრუმის მუზეუმში შენახული ქართული მონეტების სიმცირისა, ისინი პირველად განიხილება.

YRD.DOÇ.DR.OSMAN AYTEKİN

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van-TÜRKİYE

ERZURUM MÜZESİ'NDEKİ GÜRCÜ SİKKELERİNDEN ÖRNEKLER

Bu bildirimizde; Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki önemli şehirlerden biri olan Erzurum Müzesi'nin envanterinde bulunan 10 adet Gürcü dönemine ait tarihi sikkenin görsel malzeme eşliğinde tanıtımı yapılacaktır.

Söz konusu sikkeler tarafımca 2013 yılında Erzurum Müze Müdürlüğü'nden alınan izin çerçevesinde tespit edilerek incelenmiştir. Bu sikkelerin her biri bakırdan olup 7 tanesi iyi durumda 3 tanesi ise kısmen bozulmuş şekilde günümüze ulaşmıştır. Sikkelerden 1 tanesi Gürcü Kralı III. Giorgi'nın kızı ve Kraliçe Rusudan'ın annesi olan ünlü Gürcü Kraliçesi Tamara/Tamar'a (1184-1213), 9 tanesi ise Gürcü Kraliçesi Rusudan'a (1223-1245) ait oldukları anlaşılmaktadır. Her bir sikke müzeye satın alma yolu ile kazandırılmış olup tam olarak nerede bulunmuş oldukları bilinmemektedir. Ağırlıkları ve ebatları birbirine yakındır.

Sikkelerde dikkat çeken en önemli verilerinden biri olarak bir yüzeyinde Arapça harflerden oluşan Sülüs yazısının olması diğer yüzeyinin ise Gürcü harflerinden oluşmasıdır. Bu bildirimizi önemli kılan hususlardan birisi de ilk kez akademik seviyede Müzelerimizde az sayıda da olsa var olduğu anlaşılan Gürcü sikkelerinden söz edilmiş olmasıdır.

Erzurum Müzesi Envanterindeki Gürcü Sikkeleri

İlk kez tarafımca 2013 yılında Müze Müdürlüğü'nün izinleri doğrultusunda yapılan araştırmada Erzurum Müzesi (Fot.2) envanterine kayıtlı toplam 10 adet Gürcü sikkesi tespit edilmiş ve incelenmiştir (Foto.1). Buradaki sikkelerin tümü bakırdan olup Müzeye satın alma yolu ile kazandırılmıştır.

Tam olarak nerede buldukları belli olmamakla birlikte Erzurum ve çevre illerine ait oldukları söylenebilir..⁴³

40/a

ملك الترك
جلال الدنيا والقوة
رمضان بنت تمار طهر المسوح
أبر
-Melikü'l-mülük
-Celâlü'd-dünyâ ve'd-devletü
-Ramânün bünt Tamar zahru'l-mesih
-Eazze...

40/b

ملك الترك
جلال الدنيا والقوة
تمار طهر المسوح
أبر
-Melikü'l-mülük
-Celâlü'd-dünyâ ve'd-devletü
-Tamar zahru'l-me...
-Eazze...

⁴³ Bu bildiri, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi BAP Başkanlığı'nın KONGRE-2015/118 (D7) Nolu Proje doğrultusunda olmak üzere 28-29 Mayıs 2015 tarihinde Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te Gürcistan Patrikhanesi Aziz Andria Pirveltsodebuli Gürcü Üniversitesi Sosyal Bilimler ve Hukuk Fakültesi'nin Karveloloji Merkezi'nin Beşinci Uluslararası Bilimsel Konferansı olarak düzenlenen " Türkiye Gürcüleri ve Lazları (Kartveller) - Tarih ve Perspektifler" adlı konferansta sunulmuştur

*Müzedede araştırma iznini veren Erzurum Müzesi Müdürlüğüne, Sikkelerin Arapça yazılarını okumama y yardımcı olan Prof.Dr.Abdulhamit TÜFEKÇİOĞLU'na, Sikkelerin Gürcü yazıları hakkında bilgi veren Müze uzmanı Maia PATARİDZE'ye, Araştırma sırasında bana eşlik eden oğlum Öğr.Gör.Y.Emre AYTEKİN'e katkılarından dolayı çok teşekkürler.

40/c

ملکہ الشکر
جلال الشکر والقرہ والقرہ
رحمان بنت تمار جہن السبع

- d-Melikö't-mölök
- Celâü'd-dünyâ ve'd-devleti ve'd-din
- Rasudün bint Tamar zahru't-mesh

150

ملکہ الشکر
جلال الشکر والقرہ
تمار ابنہ کبریک
جہن السبع

- Meliketo 't-melikä
- Celâü' d-dünyâ ve' d-din
- Tamar ibnetü Giyorgi
- Zahru 't-mesh

173

ملکہ الشکر
جلال الشکر والقرہ والقرہ
رحمان بنت تمار جہن السبع
ابن لؤ اسرارہ

- Meliketo 't-mölöki 't-melikät
- Celâü' d-dünyâ ve' d-devleti ve' d-din
- Rasudün bintü Tamar zahru 't-mesh
- Eazza 'Bahü en-särâh

174

.....
 الشكاه الترك
 حال الدنيا والقره
 رسام بنت تمار خيره السبع
 ابو القاسم

- Meliketi I-mihik....
- Celali d-dunya ve d-devleti.....
- Fusudan binti Tamar zahiri I-mesh
- Ezza I-lahu enzarahu

175

.....
 الشكاه الترك
 حال الدنيا والقره والدين
 رسام بنت تمار خيره السبع
 ابو القاسم

- d-meliketi I-mihiki I-mehik
- Celali d-dunya ve d-devleti ve d-din
- Fusudan binti tamar zahiri I-mesh
- Ezza I-lahu enzarahu

578

.....
 الشكاه
 حال الدنيا والقره
 رسام بنت تمار خيره السبع
 ابو القاسم

- d-meliketi....
- Celali d-dunya ve d-devleti.....
- Fusudan binti tamar zahiri I-mesh
- Ezza I-lahu enzarahu

4065

السكة الفارسية
خلال الفارسية والفارسية
رمضان بنات فارس طاهر المومج
ابن الفارسية

-el-meliketü T-mölökü T-melikät
- Celâlü d-dünyave d-devletü ve d-din
- Enmudan büni tamaz zahuru T-mesh
- Eazza 'lâhu enürârah

4066

السكة الفارسية
خلال الفارسية والفارسية
رمضان بنات فارس طاهر المومج
ابن الفارسية

-el-meliketü T-mölökü...
- Celâlü d-dünyave d-devletü ve...
- Enmudan büni tamaz zahuru T-mesh
- Eazza 'lâhu enürârah

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

- Sikkelerin çapları 18-27 cm. arasında olmak üzere, 2 mm. kalınlıklara ve 3.60 ile 6.10 gr. arasında ağırlıklara sahiptirler. Müze envanter defterine dönemi olarak 'Gürcü Krallığı' ibaresi konmuştur.
- Sikkeler 1960'li yıllardan başlayarak farklı tarihlerde Müzeye satın alma yolu ile kazandırılmış olup 1.00 -10.00 TL. arasında ücret karşılığında satın alınmıştır.
- 10 sikkeden sadece E.Nosu 150 olan sikke Kraliçe Tamara/Tamar'a (1184-1213) dönemi içinde 1200 tarihinde, diğer 9 sikke ise Kraliçe Rusudan (1223-1245) dönemi içinde 1227 yılında imal edilmişlerdir.
- Sikkelerin bir yüzünde Gürcüce, diğer yüzünde ise Süslü yazı türünde Arapça yazıt yer almaktadır.
- Sikkeler genel olarak iyi olmakla birlikte bazılarında yer yer bozulmalar ve yazılarda silinmeler mevcuttur.
- Görüleceği üzere sikkelerin tarihi 12.yüzyıl sonu ile 13. yüzyılın ilk yarısına tekabül etmektedir. Bu dönem, Gürcistan'ın en parlak ve güçlü dönemini

იქერმეტირ. ბუნის პეში სრა მოგოლ საღირღარი ბაშლამიშ ვე გურციანი და ბუნდანი ოლუმსუზ ჟონდე ეტიკენიშიტირ.

- გურციანი 'ის ისლამ მედენიეტილე ტანიშმასი 8.ჟიზილა აბბასილერე ბაშლარაკ სელჩუკლუ, საფევი, ბეილიკლერე ვე ოსმანილარლა დევაი ეტიშიტირ. ბუ ბიზე ჟიენის ისლამ კულტურე ვე მედენიეტინე ებანიცი ოლმადიგინი გიშერმეტირ.
- ბელი დე ბურადე სილენმესი გერეკლი ენ ონემლი ჟუსუს; გუნუმუზდე ბილე ოლკელერ არასი ტიკარი ვე კულტურელ იშბირიკლერისინ გერჩეკლესტირლესინდე ჟორლანიგინიშ დიკკატე აღინდიგინა, სიზუ ედენი ციტი დილი სიკე ეატილარინანი ჟილა ციკარაკ ჟირისტიანი-მუსლიმანი ოლკელერ არასინანი კულტურელ ვე ტიკარი იშბირიკლერი დიკკატე დეგერდირ. ბუ ცაგდა ანადოლუ ტოპრაკლარინა სელჩუკლუ მუსლიმანი ტურკ დევეტი ბუნუმაკტირ.

Erzurum Müzesi

Erzurum Müzesi'nde Çalışırken

ერდოდან ალთინქაინაქი

თურქეთი, არტაანის უნივერსიტეტი

მეიდანჯიქის (დიობნის) ბელდეს ქართველთა საქორწინო ტრადიციები

სტატიაში განხილულია თურქეთის რესპუბლიკის ართვინის ილის მეიდანჯიქის ბელდეს (იმერხევის დიობნის თემის) მკვიდრ ქართველთა საქორწინო ტრადიციები.

ძველად მეიდანჯიქში გავრცელებული იყო ქალისა და ვაჟის ერთმანეთისთვის გაცნობის სხვადასხვა საშუალება: ქალ-ვაჟს ახვედრებდნენ ბალ-ბოსტანში მუშაობისას, ნათესავებთან სტუმრობისას, ქორწილებში, წყაროსთავთან, შუამავლების მეშვეობით, შორეულ სოფლებში ნაცნობების დახმარებითა და ა.შ.

დასაოჯახებელთა ასაკი როგორც ქალებში, ისე ვაჟებში განსაზღვრული იყო და შეადგენდა 15-18 წელს. მამაკაცის ჯარში გაწვევას არ ელოდებოდნენ. დაოჯახება მაჭანკლის მეშვეობით ხდებოდა, იყო ასევე ქალის მოტაცების შემთხვევებიც. ქორწინება ნათესავებს შორისაც იყო გავრცელებული და გრძელდება დღემდე. ადრე ქალ-ვაჟს აკვანშივე ნიშნავდნენ, მაგრამ ახლა ეს ტრადიცია აღარ გვხვდება.

დასაქორწინებელთა ოჯახები ძირითადად ერთ სოფელში ცხოვრობენ. წყვილის შერჩევისას ოჯახები ერთმანეთს აკვირდებიან. თვალთ ზომავენ თუ რამდენია წისქვილში გაგზავნილი სიმინდის ტომრების რაოდენობა, ბელლისა და ბალ-ბოსტნის სიდიდე — მათი მოვლის ხარისხი, საქონლის რაოდენობა და სხვ. ამგვარი დაკვირვებით როგორც ქალის, ისე ვაჟის მხარე ერთმანეთს აფასებს სიმდიდრისა და ოჯახის რჩენის უნარით.

ERDOĞAN ALTINKAYNAK

Ardahan Üniversitesi, İBEF, TDE Bölümü, Halk Edebiyatı Öğretim Üyesi

MEYDANCIK BELDESİ GÜRCÜLERİNDE DÜĞÜN

Meydancık Sosyo – Etnik Yapı ve Coğrafyası

Eski adı İmerhev olan Meydancık'ın halkı Gürcü'dür. İnternet sitelerinde Gürcü – Kıpçak karışıktır dense de önemli olan kişinin kendisini adlandırması, kendi kimliğini beyan etmesidir. Halkı Müslüman olsa da bazıları kendilerini Hıristiyanlığa yakın hissetmektedir ancak bu durumda olanların sayısı zikredilemeyecek kadar azdır. Buna, kişisel tercih de diyebiliriz.

Bölge halkı Türkçeyi bilmektedir. Çok yaşlılar arasında Gürcüce konuşma ve anlaşma dili olarak kullanılmaktadır. Gençler arasında Gürcüce kelime bazında bilinmekte, kullanılmamaktadır. Çok yaşlılar Türkçeyi okulda veya askerde öğrendiğini belirtmektedir.

Erkekler arasında okur – yazarlık kadınlara göre daha fazladır. Türkiye geneline göre okur – yazarlık oranının yüksek olduğu da söylenebilir.

Artvin iline 98 km, Şavşat ilçesine 33 km, olan Meydancık 4 köyden oluşmaktadır. Yolu asfalttır. Yakın zamana kadar belde kimliğinde olan Meydancık, nüfus azalması ve göçler nedeniyle 2014 yılında köy statüsüne indirilmiştir. 1997'de 197 olan nüfus, 2000'de 148'e düşmüştür. Ancak bu rakamlar realist değildir. Beldenin kış aylarında nüfusu azalmakta, bahar ve yaz aylarında, gurbetçilerin dönüşüyle artmaktadır.

Denizden yüksekliği 1350 metredir. Sert Karadeniz iklimi yaşayan bölge Gürcistan'ın Khulo ve Keda bölgelerine de komşudur. Bölge dağlıktır. Derin vadiler içinde yer alan bölgeye son zamanlarda pek çok elektrik santrali inşa edilmeye başlanmıştır.

Bölgenin geçim kaynağı arıcılık, ormancılık, hayvancılık ve az miktarda tarımdır. Yaban hayatı ve av hayvanları açısından zenginlik gösterir.

Meydancık Gürcülerinde Düğün

Gençlerin birbirlerini görmeleri, tanımaları, konuşup anlaşmaları birkaç şekilde gerçekleşmektedir. Bağ – bahçe işlerinde, imece usulüyle yapılan çalışmalarda, akrabalık ilişkileri içinde birbirlerine gidip gelmelerde, düğünlerde, çeşme başı ve suyolunda, aracı çocuklar vasıtasıyla, uzak köylerdeki tanıdıklar aracılığı ile gençlerin birbirleri ile görüşme imkânları vardır.

Eski zamanlarda, bir erkeğin, delikanlının bir mahalleden bir başka mahalleye gitmesi öyle kolay bir iş değildir. Yabancıнын girdiği mahalledeki erkekler, onu takip eder, gördükleri yanlışlığı cezalandırırlardı. Bu görülen yanlışlıkların başında gelen şey ise, bu delikanlının evleri gözetlemesi, kızlarla konuşması, yaklaşması veya genel ahlak kuralları içinde davranmamasıdır. Bu durum Eski Türkiye'nin tamamında aynı şekilde uygulanmaktadır.

Meydancık Beldesinde eskiden evlilik çağı, kız ve erkekler için 15 – 18 arasındadır. Erkeklerin askerlik yapmaları beklenmemektedir. Evlilikler görücü usulüyle yapılmaktadır. Akraba evliliği mevcuttur ve yaygındır. Beşikkertme adı verilen evlilik eskiden yapılmakta iken günümüzde rastlanılmamaktadır. Kız kaçırma yoluyla evlilik de görülmektedir. Genellikle köy içi evlilikler gerçekleştirilmektedir.

Genç yaşta ölen eşlerin yerine evlilik “evde çevirme” adı verilen şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Örneğin, ölen erkek ise gelin, ölenin bekâr kardeşleri ile evlendirilmekte, ölen kadın ise, kadının bekâr kız kardeşlerinden birisi dul kalan erkekle evlendirilmektedir. Bu tür evlilikte maksat olan çocukların ortada kalmaması, üvey anne veya üvey baba eline bırakılmamasıdır. Bununla beraber belirli bir yaştan sonra kadınlar herhangi bir evliliğe rıza göstermeden kocasının evinde de yaşamaya devam edebilmektedir.

Evlenecek kız seçiminde aileler, karşılıklı olarak birbirlerini gözlemlerler. Bu gözlemin temel unsurları, ahırlarının ahpun (ahırlardan çıkarılan hayvan pisliği) büyüklüğü, değirmene gönderilen mısır kotu (teneke) veya torba sayısı, ambar, bağ – bahçe büyüklüğü ve bakımlılığı olarak belirlenmiştir. Bundaki amaç, kız ve erkek tarafının variyeti ve bu varlığın geçimle ilişkilendirilmesidir. Acaba gelin olarak gidecek olan kız bu evde geçimini rahat sağlayabilir mi düşünce temel unsurdur.

Günümüzde köyde kalan gençler, evlilik tercihlerini şehirde yaşayan, şehirde bir işi olan veya memuriyeti olan gençler üzerinde yapmaktadır. Nüfus azalmasına sebep olan önemli etkenlerden birisi de budur. Bu durum sadece Meydancıklı gençlere özgü bir davranış ve tutum değildir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun gençlerinde görülen yaygın davranış ve tutumdur.

Gürcüler gururlarına aşırı düşkündür, geri çevrilmek, reddedilmek hoşlarına gitmez. Kız istemeye gitmeden önce, kız tarafına, onları tanıyan birisi elçi olarak gönderilir. Kız tarafının niyetine göre erkek tarafı, yanlarına hatırı sayılır, sözü dinlenilir birisini de alarak kız istemeye giderler. İlk gidişte kız verilmez. Kız tarafı düşünme – danışma için zaman ister. Bu danışma kızın akrabalarının rızasını almak, düşüncelerini öğrenmek, kızlarıyla evlenmek isteyen adayın maddi ve ahlaki durumunu öğrenmek içindir.

Eğer gençler birbirleri ile anlaşmışlar ise, ailesi vermediği zamanlarda kaçma – kaçırılma olayı ile de karşılaşmaktadır. Bu durumda da aileler anlaşır, başlık ödenir ve düğün yapılır. Aileden çıkartma, evlatlıktan redetme, husumet gütme gibi olaylara rastlanmaz.

Gelin adayı kız, bu gidiş gelişlerde ortaya çıkmaz, görünmez. İkinci veya üçüncü gidişten sonra kız verilir. Aynı anda kız için başlık belirlenir. Bu başlık ailenin durumuna göre belirlenir ve çok fazla miktarda tutulmaz. Genellikle “süt hakkı” adıyla belirlenen küçük bir meblağdır. Kardeş yolu da kız tarafına verilecek hediyeler içindedir.

Kardeş yolu olarak bir kol saati, takım elbise, yerine göre silah, yerine göre bir gömlek veya ailenin durumuna göre bir binit olabilmektedir. En makbulü ve genellikle kardeş yolu olarak kullanılan şey kol saatidir. Eğer derleme yaptığımız kişilerin yaşları düşünülürse, 50 sene öncesinde kol saati ve transistörlü radyo sahibi olmanın bir itibar meselesi olması nedeniyle makbul hediye kol saati olması anlaşılabilir.

Sözü kesilen kız için nişan yapılır. Nişan veya söz kesimi, sabah kahvaltısına komşular, tanıdıklar veya davetliler davet edilir. Bu kahvaltıda “bişi” adı verilen, yuvarlak – yassı olarak mayalı hamurun yağda kızartılmasıyla hazırlanan yiyecek ikram edilir. Bu sofrada kızın sözünün kesildiği ve artık evliliğe ilk adımı attığı duyurulmuş olur.

Nişanlılık süresi içinde aleni olarak görüşme ayıp sayılır. Görüşmeler herkesten gizli, bir aracı vasıtasıyla yapılır. Bu durumlarda kız tarafının

erkekleri habersizdir veya haberi yokmuş gibi davranır ancak, kızın annesi veya kız kardeşi, yengesi veya yakın akraba kadınlardan herhangi birisi görüşmeden haberdardır. Görüşmeden haberdar olan kişi bunu bir sır olarak saklar.

Bayramlarda gelin görülmeye gidilir. Nişanlı erkek ise gündüz gözüyle gidip, kız tarafının büyükleri ile bayramlaşır ancak, kız ile görüşemez. Nişanlı kız ve erkeğin bayramlaşmaları yardımcıları vasıtasıyla ve gizlice gerçekleşir.

Aileler düğün gününe ortaklaşa karar verirler. Bu günler bayrama denk getirilmez. Ramazan ayı içinde de genellikle düğün yapılmaz. Eğer düğün gününden önce kız veya erkek tarafında bir ölüm hadisesi gerçekleşmiş ise, düğünler müziksiz ve eğlencesiz yapılır veya düğün günü ileri bir tarihe ertelenir. Yakın komşulardan birisi vefat etmiş ise, gidilip müsaade istenir. Bu durum Anadolu'nun hemen her yerinde aynı şekilde uygulamaya konulur.

Düğünden birkaç gün önce gelin de alınarak pırtı düzmeye götürülür. Buna "parça almaya gitme" denmektedir. Geline giyeceği kumaşlar, aile ve efrada uygun elbiselikler alınır. Buradaki masrafları erkek tarafı karşılar. Ancak günümüzde bu gelenek de kalkmıştır.

Düğün öncesinde ceviz sandık içinde kızın çeyizi hazırlanır. Gelin olacak kıza, arkadaşları veya yakınları çeyiz işlerinde, işlengi, oya veya çorap dokumalarında yardımcı olur. Bu çoraplar, gelen makarlara (davetli) hediye edilir.

Gelinlik olarak parlak ve renkli kumaşlar seçilmektedir. Gelinliği parça alma da erkek tarafı almaktadır. Damatlık ve gelinlik olarak özel bir giysi çeşidi yoktur. Damatlık demek, temiz elbise giymek demektir. Damat tıraşı, damat hamamı, gelin hamamı, bekârlığa veda gibi uygulamalara rastlanılmamıştır. Ancak, temizlik ve banyo yapılmaktadır.

Nikâh, nişanlı birlikte kıyılır. Bu imam nikâhidir. İmam nikâhi İslami usullerle gerçekleştirilir. Nikâhta, kızın kendisi değil, vekil olarak tayin ettiği kişi bulunur. Nikâh işlemi düğünden önce tekrarlanır.

Düğünler üç gün sürmekte, uğurlu gün olarak Cuma günü başlaması uygun görülse de belirli bir zaman gözetilmemektedir. Düğünün başlangıcı ilkindi zamanından sonra ve genellikle güz aylarında gerçekleştirilmektedir.

Düğünlere davet etme, herkese aynı şekilde, aileden birinin kapı-kapı dolaşarak duyurmasıyla gerçekleşmektedir. Davet etme sırasında sosyal

statüye uygun bir şekilde hediye göndererek davet edilmez. Kız evi de oğlan evi gibi davranır. Düğünlerini duyururlar. Davetliler tarafından gelin ve damada hediye getirilir. Bu hediyeler ya bir miktar para veya kap-kacaktır.

Kızın çeyizi yatak, yorgan, kap-kacak, örtü ve perdeler, kazak – çorap gibi örmeler, halı – kilim gibi dokumalardan oluşur. Çeşitlilik ve fazlalık kız tarafının maddi durumuyla alakalıdır. Bu çeyizi almaya ve getirmeye yengelerle beraber sağdıçlar gider.

Gelin kızın, erkek evine gelmesi eski zamanlarda muhakkak at ile gerçekleştirilir. Bu atın başını çeken kişi de genellikle kızın erkek kardeşidir. Günümüzde bu durum ortadan kalkmış, atın yerini motorlu taşıtlardan taksi almıştır.

Kızın ailesi kızlarına hediye olarak canlı hayvan verebilir. Geçmişte kızlar, kendi ailelerinden aldıkları bu hediyeyi miras gibi görürler ve genellikle kardeşlerinden miras hakkı istemezler.

Kız evden çıkmadan, ailenin erkeklerinden birisi, bekâret sembolü olarak gelinin beline kemer bağlar. Bu da Anadolu'nun hemen her tarafında görülen çok eski bir gelenektir. Anlamı ise, ben bu kızın her şeyinden sorumluyum demektir.

Kızı ve beraberinde çeyizini götürmeye gelen kişilere çeşitli cezalar verilir. Küçük hediyeler karşılığında bu cezalar veya yaptırımlar ortadan kalkar. Yaptırımlar kapı tutma, sandık üstüne oturma, kuşak bağlama gibi ritüellerle gerçekleştirilir. Erkek tarafının yenge ve sağdıç genellikle akrabadır. Kız evinde ve erkek evine gelinen yolda, yol kesmelerde sağdıçlar ve yengeler hediyeleri verir. Yol kesme, gelinin çeyiz sandığına oturma, kız evinin kapısını kapatarak gelenlere bahşisiz açmama da Anadolu'nun hemen her tarafında yaygın olan ve kökü Dede Korkut hikâyelerine kadar giden bir gelenektir.

Kına gecesi kız evinde yapılır. Erkek tarafından gönderilen kınanın gelinin ve beraberindeki arkadaşlarının eline yakılmasında geline bahşis verilir. Kına gecesi kadınlar arasında gerçekleştirilir. Bu arada çeşitli oyunlar ve eğlenceler düzenlenir. Evlenmemiş genç erkekler uzaktan veya gizlice kadınların eğlencesini seyredebilirler. Kız beğenme veya görme de çoğu kez kına yakma töreninde gerçekleşir.

Düğün esnasında yapılan eğlencelerden birisi de at yarışıdır. Kendine güvenen atlılar yarışır. Gençlerin kendilerini gösterme, övünme, gurur

vesilesi yapma adına yaptıkları bu yarışın önemli bir fonksiyonu vardır. Kim kız evine gidip, oradan bir şey alarak oğlan evine getirirse kendisine bir ödül verilir. Bu ödül ya bir mendil, ya bir havlu veya ipekli bir süs olmaktadır. Bazen tavuk da hediye olarak verilmektedir. Eski zamanlarda, Anadolu'da, bir itibar ve kıvanç meselesi olarak yapılan bu yarışlarda küçük bir hediye değil, bazen bir at, bir boğa, bir koç hediye edildiği de bilinmektedir.

Düğünlerde garmon (akordion) ustası olarak müzisyenlik görevini yürüten Ali Sultan Ekin, bu mesleği ağabeyinden öğrenmiş. Düğünlerde oynanan oyun havalarını: Atabarı, Tavukbarı, düz horon, ondört, kadın horonu diye sıralamaktadır. Her köyde ihtiyaca cevap verecek müzisyenin bulunduğunu, yörenin en meşhur tulumcularının da İslam Gümüş ve Özcan Gümüş (baba – oğul) olduğunu, Rüstem Çavuş isminde başka bir müzisyenin varlığının bildirmiştir. Düğünlerin çalgısı, davul – zurna, garmon ve tulumdur. Müzisyenler belirli bir ücret karşılığında mesleklerini yürütürler. Bu ücreti oğlan tarafı verir. Ayrıca müzisyenlere gelen davetliler bahşiş de vermektedir.

Düğünde oyunlar yalnız kadınlar, yalnız erkekler ve kadın erkek karışık olarak oynanmaktadır. Genellikle kadınlar ve erkekler aynı ev içinde farklı mekânlarda düğünü geçirirler. Bu da demektir ki Meydancık Gürcüleri arasında aşırı bir muhafazakârlık yoktur.

Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre, düğünlerde seyrek olarak silah atıldığı, tartışma olsa da kavga çıkmadığı, çıkan tartışmaların genellikle kız yüzünden olduğu, esasında herkesin birbirini tanıdığı ve Gürcülerin de yumuşak huylu insanlar olmasından dolayı kavganın çıkmadığı; içkili ve içkisiz düğünlerin yapıldığı; içkiyi erkek tarafının ikram ettiğini ve bunun da rakı olduğu belirlenmiştir.

Düğün aşçılığı kadınlara aittir. Her köyde bir veya birkaç düğün aşçısı olduğu ve genellikle düğün yemeklerini bu kadınların yaptığı söylenmektedir. En meşhur düğün aşçısı da Meydancık'tan Ehliyet Teyze diye belirtilmiştir. Aşçı hizmetini görenler küçük hediyelerle ödüllendirilir. Düğün içinde teşrifatçı olmadığı, işleri aile bireylerinin yürüttüğü belirtilmiştir.

Düğün başyemeği olarak Gürcücesi "papa" adı verilen "keşkek"ın adı geçmektedir. Tatlı olarak da kabak tatlısı vazgeçilmezdir. Erkek tarafı,

დუგუნდე ტუკეტლმეკ მამსადილა, მადდი დურუმუნა გუნე ბუიკბაშ ჰაივანი ეტლიკ ოლარეკ კესმეკედირ. დუგუნე გელენ დავეტლილერ, ერეკ ტარაფანდანი დუგუნე ემეგუნე დუშინდა ემეკლერ დე ისტეებლმეკედირ. ბუ ისტეკლერ გენელიკე ნადირ ბულუნანი ეიეცეკლერდენ ოლუშურ. დუგუნე საჰიბი ბუ ისტეგუნე ერინე გეტირმეკ ზორუნადირ. ეგერ ერეკ ტარაფი ბუ ისტეგუნე კარშლყამაზ ისე დუგუნე საჰიბინე ცეზალარ ვერლირ.

ერეკ ტარაფანინ კუმესი ეაგმალანაბლირ. კუმესი ეაგმალანანი დუგუნე საჰიბი, კენდისინე გეტირილენ კუმესინი ჰაივანლარინი ბირ ბაჰშიშ კარშლყინდა გერი ალაბლირ. ეგერ ბაჰშიშ ვერლმეკ ისე ო კუმეს ჰაივანლარინი, ეაგმალანი კიში ბუ ჰაივანლარი ისტედიგუნე შეკილდე კულანაბლირ. ბუ გენეკ ერზურუმ ვე ცივარინდა “ტილი” ოლმა გენეგუნე ბენეკედირ.

დუგუნლერდე გელენ მისაფირ ვეა დავეტლილერე ჰიზემეტი აილენი ბირეილერი გერეკლესტირ. დუგუნე კაჰვეცისი ეოკტურ. ჭყ – კაჰვე იკრამინი აილე ბირეილერი ეყარ. უაკ ერლერდენ გელენლერ, კომშუ ვე აკრახალარ ტარაფანდანი ეაილაშლყილ გეცელემესი საგლანირ.

დაჰა ონცელერი კეშეკე აში ილე ილგილი ოლარეკ ბირ ეყარი ჰაზირლამიშტკ.⁴⁴ ჭეპნი ვე დიგერ ოგუნ ბოილარინდა ბუ ემეკ ბირ ტუნენ ემეგუნე ოლარეკ ბუნტუნ ოელ ტოპლანტილარდა კულანილყორდი კი ბუ აშინ გურცი მუტაგუნა მნი, ოგუნ / ტურკმენ მუტაგუნა მნი აიტ ოლდუგუნე კონუმუზ დუშინდადირ.

ბაბა ევინდენ ჭყარაკ კოცა ევინე გელენ გელინი აყაგუნინ ალტინა ბუიკ ბაკირ კაზანი, ატანი ინმესი ეარდამცი ოლმასი იჭინ კონულირ. ნედენ ბაშკა ბირ შეე დეგუნე დე კაზანი კონლდუგუნე, კაყნაკ კიშილერე “გელინი აყაგუნე უგურლი ოლსუნ, ეიშირდიგუნე ემეკლერ ლეზეტლი ოლსუნ” შეკილდე იჰაჰ ედილმიშტირ. ერეკ ევინე გელენ გელინი ბაშინა დამატ, ეუიკეკ ბირ ერდენ ბოზუკ ეარა ვე ჭერეზ საჭარ. ბუნლარი ჭოკუკლარ ტოპლარ. გელინი ევე გირმედენ ესეგუნე ეაგ ვეა ბალ ჭალარ, ჭივი ჭაკარ. ჭანაკ კირმაკ ადეთი ეოკტურ. გელინი იჭერიე საგუნე აყაგუნე ატარაკ გირმელიდირ. ოლ აყაგუნე ატარაკ გირენ გელინლერნი უგურსუზლუკ გეტირეცეგუნე ინანილრ. ბუ არადი მუიკ ენ ოოშკული ნოკტყა ერეშიშტირ. აილე იჭინდე ტებრიკ ვე კუტლამალარ ბურადი ბაშლარ. დაჰა ონრა დავეტლილერ გიდერ.

გელინი, კენდისი იჭინ აყირლმეშ ოდაყ ეყენესი ტარაფანდანი გეტირილყ ოტურტურულირ. დამატ ისე საგუნდცი ვე არკადაშლარიყა ეყასი ნამაზინა კადარ ბირლიკე ეგლენეყე დევამ ედერ. ბუ არადი საგუნდყ დამადი, ეიფად ოდასინდა ეყამასი გერეკენლერი ანლარ. ეყასი ნამაზინა მუნეაკიყ დამატ, არკადაშლარი ტარაფანდანი გეტირილრ. იმამ დუა ოკურ, დამატ სირტინა ვურულარაკ ეიფად ოდასინა სალნირ. ოდა-

⁴⁴ დოგუნე კარადენიზე ჭეპნილერ ვე კეშეკე, **უფუკ ოტესი**, 04, 2007.

da yenge ile beraber gelin bulunmaktadır. Damat içeri girdiğinde yenge dışarı çıkar. Damat, gelinin yüzündeki “vala” adı verilen kırmızı peçeyi açması için geline yüzgörümlüğü takar. Dışardan içeriye abdestli olarak gelmiştir. Gelin de damat içeri girmeden abdest almıştır. Damat, gelinin yüzündeki “vala” adı verilen kırmızı peçeyi alıp, seccade gibi kullanarak iki rekât şükür namazı kılar. Gelin de bu namaza, damadın arkasında kılarak eşlik edebilir veya daha önce kılarak hazırlanmıştır. Burada davranış şekli tamamıyla yengenin tutum ve davranışlarına bağlıdır. Gelinin namaz için abdestini de yenge yaptırır.

Yenge ve sağdıç tecrübeli kişilerden seçilir, gelin ile damadın zifaf odasında neler yapması gerektiği, nasıl davranması gerektiği yenge ve sağdıç tarafında öğretilir.

Bu işlemlerden sonra yenge içeriye yiyecek tepsisini getirir. Tepsinin içinde, özenle hazırlanmış yiyeceklerin yanı sıra bir sahan da yağda yumurta getirilmiştir. Yeni evliler, bu yumurtanın tamamını değil, bir kısmını yerler. Artan kısmını, tanıdıkları bekârlara vermek üzere bırakırlar. İnanca göre bu kalan yumurtayı yiyenlerin kısmeti açılacaktır. Yemekten sonra yenge gelip tepsiyi götürür. Hizmeti karşılığında kendisine bir bahşiş verilir.

Gelinin bakireliğinin kontrolü yapılmaktadır. Yatak çarşafı, gelinle birlikte gelen ve akrabadan birisi olan yenge ile kız tarafında gönderilir. Bakire çıkmayan gelinlere karşı herhangi bir yaptırım, ceza durumuna rastlanılmamıştır. Bu veya iktidarsızlık durumunda ise, “gelinin ağzı kokuyor”, “tenleri uyuşmuyor” denilerek gelinin geri gönderildiği söylenmektedir. Burada amaç, kız çıkmadığı hallerde kız tarafının veya iktidarsızlık durumunda erkek tarafının itibarını, şerefini korumaktır. Gürcüler için gurur ve itibar çok önemlidir ve her aile bunu hem kendisi ve hem de karşı aile için korur.

Zifaf gecesiyle birlikte gelin ve damadın, eskiden, üç gün dışarı çıkmadığı söylenmektedir. Bu süre zarfında gelin ve damadın yanına, kız tarafından ve erkek tarafından yengeler girebilir. Başka kimse giremez. Bu yengeler de akrabadan kişiler olup, ailenin itimadını kazanmış kişilerdir. Üç gündü sonra gelin dışarı çıkartılır, çeşmeye, ahıra, kümese, erzak deposuna, bahçeye götürülerek gezdirilir. Bununla yapılmak istenen şey, hizmet edeceği yerleri ve yolu öğretmektir. Çeşme başında, orda toplananların

yanında, gelinin dili uzun olmasın, ağır başlı olsun anlamında, taze gelinin başının üzerinde, daha önceden hazırlanmış sini içinde bir pasta (pağaç, mısır ekmeği) kesilir. Bu geleneğe “gelin suya çıkacak” denir ve tanıdıklar davet edilir.

Gelinliği süresinde bir kadın kaynata ve kayınbabasının yanında yüksek sesle konuşmaz. Fısıltıyla konuşur. Erkek de anne ve babasının yanında eşiyile konuşmaz veya sevgi gösterisinde bulunamaz, herhangi bir şey isteyemez.

Düğünden on – onbeş gün sonra, yeni evliler, yanlarına hediyeler alarak kız tarafına giderler. Kız tarafında yeni evliler birkaç gün kalabilir. Dönüşte kız tarafı da oğlan tarafına hazırladıkları hediyeleri damat ve gelinin dönüşlerinde gönderirler.

Ev içerisinde dede ile torun birlikte yaşar. Eve gelen gelinler veya evlenen gençler evlerini ayırmazlar. Ev içerisinde görev taksimatı yapılı ve kaynananın yönetiminde ev işleri, baba veya dede yönetiminde dışarı işlerini yürütürler.

Düğünle gerçekleşen akrabalık adları bazı hallerde Gürcüce, bazı hallerde Türkçe olarak kullanılmaktadır. Simamri: kayınbaba; sidedri: kaynana iken baldızı: baldız; kayni: kayın olarak kullanılmaktadır.

Gelin eve girdiğinde söylenen türküler ise değişik ve çeşitlidir.

“Gelin buyur naz eyleme
Ev üstünde toz eyleme
Kaynanayla söz eyleme
Gelin hoş geldin hoş geldin”

Türküsü tam olarak söylenmese de büyük ihtimal bu türkü Anadolu’da bilinen ve “baş övmesi” denilen türkünün Meydancık Gürcüleri arasındaki benzeridir.

“Yenge cadin var midur?
Yenge evin dar midur?
Oturduğun yer düz midur ...”

Türküsü de düğün esnasında çok önemli fonksiyonları olan yengelere söylenmiş bir türküdür.

KAYNAK KIŞİLER:

Nihat Acar, 1958 – Nihat Acar, Ardanuç doğumlu olup Şavşat Meydancık ikametli, lise mezunu, emekli polis, belediye başkanı, 2 oğlu, 1 torunu var;

Kamil Demir, 1955 – Kamil Demir, Meydancık / Mısırlı Köyü doğumlu, ilkokul mezunu, muhtar, esnaf, 3 kız 3 erkek 6 çocuk ve 12 torunu var;

Ali Osman Yazar, 1927 – Ali Osman Yazar, Meydancık / Taşköprü doğumlu, okur – yazar, köy hizmetlerinden emekli, 2 oğlu 18 torunu var;

Osman Akgümüş, 1950 – Osman Akgümüş, Meydancık / Taşköprü doğumlu, üniversite terk, emekli üç oğlu var;

Necmettin Subaşı, 1963 – Necmettin Subaşı, Meydancık / Taşköprü doğumlu, ortaokul mezunu (8 yıl), esnaf, 2 kız, 1 oğlan, 1 torunu var;

Ali Sancar, 1947 – Ali Sancar, Meydancık / Taşköprü doğumlu, ortaokul (8 yıl), şoför emeklisi, 2 kız, 6 torunu var;

Kemal Tekgümüş, 1950 – Kemal Tekgümüş, Meydancık doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 2 kız, 3 erkek, 8 torunu var;

Şevket Yağcı, 1933 – Şevket Yağcı, Meydancık / Taşköprü doğumlu, okur – yazar, Yurtdışından emekli, 1 kız, 1 erkek, 2 torunu var;

Mustafa Çelik, 1962 – Mustafa Çelik, Meydancık / Taşköprü doğumlu, ortaokul mezunu (8 yıl), çiftçi, 1 kız, 2 oğlan, 2 torunu var;

Ali Sultan Ekin, 1944 – Ali Sultan Ekin, Meydancık doğumlu, okur – yazar, çiftçi – müzisyen, 1 oğlu var;

Ertan Turan, 1968 – Ertan Turan, Şavşat / Tepeköy doğumlu, lise mezunu, esnaf, 1 kızı var;

Dursun Yağcı, 1935 – Dursun Yağcı, Meydancık / Taşköprü doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 3 kız, 1 oğul, 10 torunu var.

აბდულაჰ ბაი

თურქეთი, რიზესრეჯეზ თაიფ ერდოლანის სახელობის უნივერ-
სიტეტი

ქართველთა მიგრაცია და მიგრანტების დასახლებები ცენტრალურ და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში (1876-1914)

სტატიაში განხილულია ქართველთა მიგრაცია, რომელსაც ად-
გილი ჰქონდა 1877-1878 წლების ოსმალეთ-რუსეთის ომის შემდგომ
პერიოდში ცენტრალურ და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის რე-
გიონებში.

1877-1878 წლების ოსმალეთ-რუსეთის ომის მსვლელობისასბა-
თუმსა და მის შემოგარენში მცხოვრებმა ქართველებმა ოსმალეთის
მომხრე პოზიცია დაიკავეს, რის გამოც ისინი მძიმე რეპრესიების ქვეშ
აღმოჩნდნენ ომის დასრულების შემდეგ. ყოველივე ამის გამო მო-
სახლეობა იძულებული გახდა თვითგადარჩენის მიზნით გადასახლე-
ბა დაეწყო ოსმალეთის ტერიტორიაზე. სამხედრო და ეკონომიკური
სახის რეპრესიები დროთა განმავლობაში კიდევ უფრო ფართო
მასშტაბებს იღებდა, რამაც გამოიწვია მიგრაციის არნახული ზრდა.
ოსმალეთის იმპერიამ თანხმობა განაცხადა და მიიღო მიგრანტები,
რომელთა უმრავლესობაც, მათი ეთნიკურ-გეოგრაფიული წარმო-
მავლობისგათვალისწინებით დასახლებულ იქნა ცენტრალურ და
აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის რეგიონებში. აღნიშნული რეგიონ-
ის საცხოვრებელი მიწების სიმცირიდან გამომდინარე მათი ერთი
ნაწილი განსახლებულ იქნა იმპერიის სხვადასხვა რეგიონში.

ABDULLAH BAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü

Orta ve Doğu Karadeniz’e Gürcü Göçleri ve Göçmenlerin İskânı (1876-1914) Giriş

Rusya, sıcak denizlere inme politikasının gereği olarak batıda Kırım’ı ele geçirerek Balkanlara, doğuda ise Kafkaslara hâkim olarak güneye inme siyasetini takip etmiştir. Bununla birlikte, Kuzey Kafkasya’daki Osmanlı-Rus mücadelesi, coğrafyanın da etkisiyle Rusların güneye inmelerini geciktirmiş; ancak Osmanlı devletinin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşını kaybetmesiyle birlikte Rusya güneye sarkarak bütün Kafkasya’ya hâkim olabilmıştır⁴⁵. Savaşın ardından 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan *Berlin Antlaşması*’nın 58.maddesine göre Kars, Ardahan ve Batum Rusya’ya verilmekle birlikte Ayastefanos Antlaşmasıyla Rusya’ya bırakılan Doğubayazıt geri iade edilmiştir⁴⁶. Özel ifade biçimiyle Kars, Ardahan ve Batum’dan oluşan *Elviye-i Selâse*’nin Rusya’ya terk edilmesiyle birlikte Batum ve Livane çevresinden on binlerce kişi göç etmek üzere yollara dökülmüştür⁴⁷.

Göçlerin sebeplerini iki farklı döneme ayırarak incelemek mümkündür. Savaşın ardından ikili antlaşmalarla düzenlenen ve daha sonra yapılan uzatmayla birlikte 1887’ye kadar devam eden birinci devre, kitlesel göçlerin yaşandığı bir dönemi ifade eder. Antlaşma yapılmadan ikili görüşmelerle çözülmeye çalışılan ikinci dönemde ise Rus politikalarından oluşan rahatsızlıklardan dolayı aralıklarla küçük gruplar halinde göçler

⁴⁵ Abdullah Temizkan, “Rusya ve Osmanlı Devleti’nin Kafkas-Ötesinde Nüfuz Mücadelesi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VI, 2/2006, s.447-462.

⁴⁶ Antlaşmada ilgili madde “*Bâb-ı âli Rusya imparatoruna Asyada Ardahan ve Kars ve limanıyla beraber Batum arazisini ve eski Rusya hudûduylaâtide muharrer hat arasında bulunan bi’l-cümle araziye terk eder*” şeklinde geçmektedir. 59.madde ise Batum’un geleceğini tayin ediyordu. “*Haşmetlû Rusya imparatoru Batumu ticarete mahsûs serbest bir liman yapmak efkârında olduğunu beyân eder*”. *Muâhedat Mecmûası*, C.V, Ceride-i Askeriye Matbaası, Dersaadet 1298, s.138-139; BOA, Y.EE., 76/5. 20 Recep 1295/29 Temmuz 1878; BOA, İ.HR., 277/16949. 4 Şaban 1295/3 Ağustos 1878.

⁴⁷ Mustafa Sarı, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2010, s.43.

yaşanmıştır. Göçlerin yapılmasında dinî, millî, siyasî, sosyal ve kültürel çok sayıda sebep etkili olsa da temel sebep Rusların Kafkasya'ya nüfuzu sırasında Batum çevresindeki Gürcülerin Osmanlı tarafını tutmaları olmuştur⁴⁸. Nisan 1877'de kalabalık milis kuvvetleriyle bölgenin savunulmasından sorumlu Hüseyin Paşa'nın yanında direnişe katılan yöre halkı Rusların şehre girmelerine engel olmuştur. Bölge halkının desteği ve direnişi yüzünden Rus kuvvetleri Ardahan ve Kars'ı ele geçirmelerine rağmen Batum'u ele geçirememişlerdi⁴⁹. Batum halkının bu gönüllü desteği sebebiyle, Osmanlı ordusu Batum ve çevresini boşaltırken yenilginin doğurduğu endişe ve çaresizlik yüzünden halk göç etmeyi tercih etmiştir. Ayrıca halka baskı yapılmayacağı hususu 1296 yılında imzalanan antlaşmanın altıncı maddesinde “*esnâ-yı muharebede tarafeyn ordularıyla münasebât-ı vakîâlarından dolayı müttehem bulunan Rusya veya Osmanlı tebaâsı hakkında hiçbir sûretlemücazât etmemekle ve etdirmemekle devletialiyeye ile Rusya devleti mütekâbilentaahhüd ederler*” şeklinde karşılıklı güvence verilmesine rağmen Rusya'nın uyguladığı göç ettirme politikası göçlerin kitlesel şekilde dönüşmesine yardımcı olmuştur⁵⁰.

Rusya, devlet politikası haline getirdiği bu tutumunu çok yönlü uygulayarak, bir yandan Osmanlı sınırına yakın bölgelerde tehlike olarak gördüğü Osmanlı taraftarı halkı şiddete başvurarak Rusya'nın iç bölgelerine göçe mecbur bırakırken, diğer yandan kimlik değiştirerek ve topraklarını ellerinden alarak planlı yoksullaştırma çabaları gibi çeşitli politikalarla Ruslaştırma siyaseti gütmüştür. Savaşın hemen ardından konuşulmaya başlanan, ancak Petersburg Şehbenderliği'nin Rusya nezdindeki girişimleriyle bir süre uygulanmasına ara verilen Kafkasya'daki Müslümanları askere alma kararı da göçlerde etkili olmuştur⁵¹.

Savaş sona erdiren *Berlin Antlaşması*'ndan sonra görüşmeler sürdürülerek ortak bir metin üzerinde uzlaşıldı. *Ayastefanos (Yeşilköy)*

⁴⁸ BOA, HR.HMŞ.İŞO., 218/27. 3 Kanûn-ı Sâni 1302/15 Ocak 1887; BOA, HR.HMŞ.İŞO., 157/25. 9 Teşrin-i Evvel 1303/21 Ekim 1887.

⁴⁹ *Vakit*, “Batumdan Diğer Telgraf”, 948, 11 Cumadê'l-âhir 1295/12 Haziran 1878.

⁵⁰ *Muâhedat Mecmûası*, Dördüncü Cild, (Tıpkı Basım), TTK, Ankara 2008, s.203.

⁵¹ Hilmi Bayraktar, “Kırım ve Kafkasyadan Adana Vilayeti'ne Yapılan Göç ve İskânlar (1869-1907)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22/Güz 2007, s.405-435; *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1687-1908 Yılları Arası)*, (Haz. Yusuf İhsan Genç ve diğerleri), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1992, s.89, Belge. 30.

Antlaşması ile iki taraf temsilcilerinden oluşan bir *Muhtelit Komisyon* kurulurken her iki devlet arasında göçler düzenlenmişti⁵². 8 Şubat 1879 tarihinde Osmanlı Devleti adına Hariciye Nazırı Alexander Kara Todori Paşa ve Şura-yı Devlet başkanı Ali Paşa ile Rusya adına İstanbul Büyükelçisi Prens AlexiLubanoftarafından imzalanan *İstanbul Antlaşması*'nın 7.maddesindeki”*Rusyaya terk olunan mahaller ahalisi bu ülkeler haricinde ikamet etmek istedikleri halde emlaklerini satubçekmekte muhtardılar. Bunun için kendülerine muahede-i hazıranın tasdiki tarihinden itibaren üç sene mühlet verilmiştir. Mühlet-i mezkurenin inkızasında emlaklerini satub memleketden çıkmamış bulunanlar Rusya tabiiyetinde kalacaklardır*” şeklindeki içerik yapılacak göçleri iki devlet nezdinde belli şartlara bağlıyordu.14 Mayıs 1882’de Rusya ile yapılan bir antlaşma ile göç süresi beş yıl daha uzatıldı⁵³. Ancak Rusya göç politikası gereği süre sınırlamasını uygulamada gevşek davrandığından 1890 yılına kadar göçler serbestçe devam etmiştir⁵⁴. Bu tarihten sonra politika değişikliğine giden Rusya, göçlere ancak Osmanlı Devleti’nin diplomatik girişimleri sonucunda izin vermiştir. Göçmenlerin şikâyetine göre Rus yetkililer “*bunların önünü almak içüntedâbir-i adîdeye teşebbüsle hatta emlâk ve arazimizin furuhtunasûret-i mümanaâtgösterüb ol babdahukûk-ı müsaâde-ı ahdiyeden bile mahrûmbırakmış*”lardır⁵⁵. 1304’de 1300 haneden fazla Livane halkı göç etmek istemiş, ancak mahalli hükümet engeller çıkardığından Osmanlı Devleti’nin Rusya nezdinde aracı olması talep edilmiştir⁵⁶. Anlaşmaya göre kaçak geçişlerde Rusya göçmenlerin geri iadesi hakkına sahip olduğundan çoğu kere göçmenlerin geri iade taleplerinde anlaşmazlıklar çıkmıştır⁵⁷.

⁵² BOA, *İ.MMS.*, 59/2750. 4 Cemâziye’l-evvel 1295/6 Mayıs 1878; *Vakit*, 982, 15 Receb 1295/16 Temmuz 1878; *Vakit*, “Muahede-i Sulhiye”, 985, 18 Receb 1295/19 Temmuz 1878; *Vakit*, “Muahedenin Aslı”, 988, 21 Receb 1295/22 Temmuz 1878.

⁵³ *MuâhedatMecmûası*, Dördüncü Cild, (Tıpkı Basım), TTK, Ankara 2008, s.203; Demirel, *a.g.e.*, s.317-340; Özel, *a.g.m.*, s.94.

⁵⁴ A. Ender Gökdemir, *Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s.10; Muammer Demirel, “Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan Sonra)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 40/2009, s.317-340.

⁵⁵ BOA, *DH.MKT.*, 1443/31. 8 Zîl-hicce 1304/27 Ağustos 1887; BOA, *Y.PRK.AZJ.*, 9/21. 15 Rebiü’l-âhir 1301/12 Şubat 1884.

⁵⁶ BOA, *DH.MKT.*, 1370/9. 5 Muharrem 1304/3 Ekim 1886; BOA, *DH.MKT.*, 1377/10. 12 Safer 1304/8 Kasım 1886.

⁵⁷ BOA, *DH.MKT.*, 1443/31. 8 Zîl-hicce 1304/27 Ağustos 1887; BOA, *Y.PRK.AZJ.*, 9/21. 15 Rebiü’l-âhir 1301/12 Şubat 1884.

1909 yılına kadar küçük grupların geçişine izin veren Rusya, bundan sonra Gürcü göçmenlerin geçişini yasaklamış; ancak bundan sonra da göçler kaçak yollarla aralıklarla devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin göç hakkındaki temel politikası ise devirlere göre farklılıklar göstermiştir. Osmanlı'nın başlangıçtaki politikası Gürcülerin anavatanlarında kalmaları yönündeydi. II. Abdülhamid bölge halkının Anadolu'ya göçüne engel olmak için Kars ve Batum'daki şehbenderlikler vasıtasıyla fetva ve fermanlar göndererek göçü engellemeye çalışmıştır⁵⁸. Ancak Gürcülere yönelik Rus baskısı veya Rusya'nın göçmenlerin kabulü hususundaki ısrarı karşısında göçmenlere izin vermek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti, yoğun göçler karşısında hem devletin hem de göçmenlerin güvenliğini sağlayarak göçlerin düzenli şekilde devamını sağlamak üzere bazı düzenlemeler tespit etmişti. Öncelikli olarak göç etmeyi planlayanlar buldukları ülkenin şehbenderliklerine isteklerini ya bizzat ya da temsilciler vasıtasıyla bildirecekler, yetkililer göç edecekleri yerleri tespit ettikten sonra harekete geçeceklerdi. İkili antlaşmalarla gerekli düzen kurulmuştu. Devlet güvenlik açısından tehdit olarak gördüğü ve özellikle Tiflis'te teşkilatlanan Ermenilerin ülkeye girişine engel olmak üzere gerekli önlemleri de almıştı. Bu amaçla kurulan komisyon bizzat göçmenleri yerlerinde gördükten sonra göçe izin veriyordu. Bunun yanında göç edecekler Osmanlı vatandaşlığına geçmeyi kabul edecekler, daha sonra Rus vatandaşlığı iddiasında bulunmayacaklar, aynı zamanda devletten yolluk ve yevmiye isteğinde bulunmayacaklardı⁵⁹.

Gürcistan'dan Anadolu'ya göçlersavaş sırasında özellikle de savaşın hemen ardından başlamıştı. Gürcülerin memleketlerini terk edip Osmanlı Devleti'ne sığındıkları bu zaman zarfında, göç yoğunluğu sürekli değişmiştir. Bilhassa başlangıçta küçük gruplar halinde başlayan göç hareketi, savaştan sonra büyük ivme kazanmış olup imparatorluğun yıkılışına kadar devam etmiştir.

Gürcistan'dan başlayan ve yerleşim yerlerinin uzaklığına göre değişen göç yolculuğundagöçmenler kara ve denizyolunu kullanmışlardır. Çoğunlukla Batum'da toplanan Gürcü göçmenler Orta ve Doğu Karadeniz'in iç kesimlerindeki yerlere yerleştirilmek üzere Hopa, Arhavi, Trabzon, Sam-

⁵⁸ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK, Ankara 2010, s.76, 102.

⁵⁹ Erkan, a.g.t., s.72-74.

sun ve Sinop limanlarına ulaştırılmışlardır. Göçmenler, bu limanlardan kiralanen Osmanlı veya yabancı uyruklu genellikle de Lloyd Kumpanyasına bağlı vapurlarla iskan edilecekleri yerlere sevk edilmişlerdir⁶⁰. Osmanlı idaresi başlangıçta göçmenlerin bir kısmı Batum'dan doğrudan İstanbul'a göndermeyi tercih etmiştir. İstanbul'a yönelmelerinde kendi istekleri kadar, devletin iskan mahallerine İstanbul'dan sevk politikası da etkili olmuştur. İstanbul'a gelen göçmenler karayolu ve demiryolu ile iskan yerlerine gönderilmişlerdir. Ancak başkente gelen Rumeli göçmenleri ile birlikte göçler içinden çıkılmaz bir hal aldığından "*dersaadete gelmeleri ise câiz olamayacağından bu hale mahal kalmamak üzere*" Samsun iskelesine çıkmalarına karar verilmiştir⁶¹. Karayolunu kullanarak göç edenlerise genellikle Kars, Ardahan ve Artvin çevresinden hayvanları ve malzemelerini de beraberlerinde getiriyorlardı. Bu göçlerde asıl merkez görevini Erzurum ve Trabzon görmüştür. 1879'da karayoluyla Trabzon'a gelenler bir süre Akçaabat'ta yerleştirilmişler, daha sonra ise Ordu'ya gönderilmişlerdir⁶². Erzurum'a gelen göçmenler ise iskan edilmek üzere Bayburt, Sivas ve Mamuret'ül Aziz'e sevk edilmişlerdir⁶³.

Gürcistan'dan Anadolu'ya göç eden göçmenler gayri resmî yollardan geldiklerinden aynı zamanda çoğu zaman kayıtları tutulmadığından kaynaklarda sayıları hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. YineÇerkesler ve Kırım göçmenleri gibi diğer etnik unsurlar da sayıya dahil olduğundan bir tahminde bulunmak zordur. Gürcü göçmenlerin sayıları konusunda kesin bir sayı vermek mümkün olmamakla birlikte belgelerin sunduğu rakamlara göre on binlerce olduğu anlaşılmaktadır. Göçler Batum'un Ruslara tesliminden bir süre önce başlamış ve 7 Eylül 1878 tarihine kadar

⁶⁰ BOA, *DH.MKT.*, 1331/94. 16 Cemâziye'l-âhir 1297/20 Mayıs 1880; BOA, *DH.MKT.*, 1334/94. 11 Cemâziye'l-evvel 1298/10 Nisan 1881; BOA, *DH.MKT.*, 1335/68. 27 Cemâziye'l-evvel 1298/26 Nisan 1881; BOA, *DH.MKT.*, 1336/78. 6 Şaban 1298/3 Temmuz 1881; *Osmanlı Belgelerinde Kafkasya, Türkistan, Kırım*, Belge.26, 30, 31, 32, s.85-87, 89-90.

⁶¹ BOA, *DH.MKT.*, 1442/69. 5 Cemâziye'l-evvel 1304/29 Ocak 1887; Yalnızca Rumeli'den İstanbul'a iki günde yirmi bin göçmen gelmişti. Edirne'de durum benzerdi. *Vakit*, "Muhacirler", 799, 9 Muharrem 1295/13 Ocak 1878; *Vakit*, "EdirnedekiMektub", 941, 4 Cumade'l-âhir 1295/5 Haziran 1878; Rumeli göçmenlerinin önemli bir kısmı barış antlaşmasının imzalanmasının ardından silahlarını teslim ederek vatanlarına dönmeye başlamışlardır. *Vakit*, 1004, 8 Şaban 1295/7 Ağustos 1878.

⁶² BOA, *DH.MKT.*, 1769/93. 27 Safer 1308/12 Kasım 1890; BOA, *DH.MKT.*, 1774/96. 9 Rebiü'l-evvel 1308/23 Ekim 1890..

⁶³ BOA, *DH.MKT.*, 1469/67. 28 Rebiü'l-evvel 1305/14 Aralık 1887.

yalnızca Trabzon'a gelen göçmen sayısı 5500'ü bulmuştur⁶⁴. Ekim 1878'e gelindiğinde Acara, Macehil, Livane, Gönye, Çürüksu ve Batum'dan 60-70 bin kişi göç talebinde bulunmuştur. Mayıs 1879'da ise göç etmek üzere 8000 kişi Batum İskelesine gelmişti. Aynı yıl içinde Acara ve Livane'den 20000 kişi Canik ve Trabzon'a ulaşmıştır⁶⁵. Özel, göçün ilk üç yılında Kafkasya'dan Anadolu'ya göç eden Gürcülerin sayısının 120 bin olduğunu bildirmektedir. Bu süre içinde göçmenlerin yaklaşık 37-40000 nüfusu Trabzon Vilayetine, bunun da 4000 hanesi Ordu-Fatsa-Ünye kazalarına iskan edilmeye çalışılmaktadır⁶⁶. Canik bölgesinin iç kesimlerinde yer alan Sivas, üç yönden göçmen sevk edilen diğer önemli bir bölgedir. 1887-1888'de Livane göçmenleri Amasya'nın Merzifon kazasına bağlı çeşitli köylere yerleştirilmişlerdi⁶⁷. Karadeniz sahiline yakınlığı sebebiyle göçmen yerleştirilen yerlerden birisi de Kastamonu olmuştur. 1879'de Karasu, Gerze ve Abana nahiyelerine göçmenler yerleştirilmişti⁶⁸. 1881'e kadar yalnızca Sinop'ta 1338 Batum göçmeni Karasu ve Gerze kazalarına bağlı köylere yerleştirilmiş; halen 625 kişi ise yerleştirilmeyi beklemektedir⁶⁹. Nitekim göçmen akışındaki yoğunluk sebebiyle haftada bir kez Batum Limanı'na giden vapurun yetersiz kalmasından dolayı "Nusret, Selimiye, Muhbir-i Server, Taij, Asir" ve "Mecidiye" vapurları tahsis edilmiştir⁷⁰. Göçler, 1882'de de aynı yoğunlukta devam etmektedir. 25 Şubat 1882'de yalnızca bir haftada Batum'dan İstanbul'a 3000 göçmen gelmiştir⁷¹. 1886 yılında Batum'dan 600 hane, göç etmek istediklerini bildirmişler; 1887'de ise birkaç bin göçmenin hareket etmek üzere oldukları hükümete

⁶⁴ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s.58.

⁶⁵ Erkan, *a.g.t.*, s.80; Yıldız Hususi, 162/63; Yıldız Mütenevvi 3/116.

⁶⁶ BOA, *İ.DH.*, 79703 ve *Public Record Office (PRO), FO.*, 195/138'den naklen Oktay Özel, "Muhacirler, yerliler ve gayrimüslimler Osmanlı'nın son devrinde Orta Karadeniz'e toplumsal uyumun sınırları üzerine bazı gözlemler", *Tarih ve Toplum*, 5(245)/Bahar 2007, s.93-112.

⁶⁷ BOA, *DH.MKT.*, 1503/33. 12 Şaban 1305/23 Nisan 1888; BOA, *İ.DH.*, 1085/85102. 28 Ramazan 1305/8 Haziran 1888; BOA, *DH.MKT.*, 1517/66. 20 Şevval 1305/30 Haziran 1888.

⁶⁸ BOA, *DH.MKT.*, 1444/91. 18 Zi'l-hicce 1304/6 Eylül 1887.

⁶⁹ BOA, *Y.PRK.KOM.*, 3/22.21 Zi'l-kade 1298/13 Kasım 1881; BOA, *DH.MKT.*, 1656/16. 16 Muharrem 1317/26 Mayıs 1899.

⁷⁰ BOA, *DH.MKT.*, 1331/84. 27 Cemâziye'l-âhir 1297/5 Haziran 1880; BOA, *DH.MKT.*, 1333/94. 7 Zi'l-kâde 1297/12 Kasım 1880; BOA, *Y.PRK.ASK.*, 11/25. 1 Rebiü'l-âhir 1299/20 Şubat 1882; BOA, *Y.PRK.ASK.*, 11/36. 10 Rebiü'l-âhir 1299/1 Mart 1882; BOA, *ŞD.*, 695/26. 21 Ramazan 1299/5 Ağustos 1882.

⁷¹ BOA, *İ.DH.*, 68035. 6 Rebiü'l-âhir 1299/25 Şubat 1882.

bildirilmiştir⁷². 1 Temmuz 1886 tarihi itibarıyla Ordu kazasına 4254 Gürcü göçmen iskan edilmiştir. İskan edilen göçmenlerin 1575'i Ordu, 932'si Perşembe, 355'i Ulubey, 517'si Habsmana ve 875'i ise Bolaman'a yerleştirilmiştir⁷³. 1888 yılında göçler halen yoğun olarak devam etmektedir. Bundan sonra dagöçmenler Giresun, Piraziz, Mecitözü, Merzifon, Amasya, Gümüşhacıköy, Niksar, Tokat, Turhal, Samsun, Terme ve Çarşamba'yayerleştirilmişlerdir⁷⁴. 1895'ten itibaren gerek Rumeli, gerekse Kafkasya göçlerinde bir azalma gözlenmektedir. Bundan sonra bazı topluluklar dışında kayda değer bir göç olayıyla karşılaşılmamaktadır. Ancak göçler yoğunluğu azalsa da XX. Yüzyılda da devam etmiştir⁷⁵.

Göçmenlerin İskânı

Osmanlı Devleti, savaş sırasında başlayan kitlesel göçe hazırlıksız yakalanmıştı. Savaş sonucunda hem Balkanlar ve Kafkasya'dan çok sayıda göçmen yerleşmek üzere yollara dökülmüştü. Devlet, Kırım Savaşı sırasında göçmen idaresi konusunda önemli bazı tecrübeler edinmişti. Ancak bu dönemde kurulan kurumlar göçlerin azalması sebebiyle ya kapatılmış ya da atıl vaziyete getirilmişti. Göçmen sayısının giderek artması üzerine devlet bir takım önlemler almak üzere harekete geçti.

Öncelikle 5 Ocak 1860'da kurulan ancak göçmenlerin azalmasıyla birlikte görevleri Zaptiye Nezareti ve Meclis-i Vala'ya bağlı bir komisyona devredilerek 1875'de kapatılan *Muhacirun Komisyonu*'nun yerine Kafkasya ve Balkanlardan gelen göçmenlerin sayılarının gittikçe artması üzerine *İdare-i Umûmiye-i Muhacirun Komisyonu* ve komisyona bağlı

⁷² BOA, *DH.MKT.*, 1377/10. 12 Safer 1304/8 Kasım 1886; BOA, *DH.MKT.*, 1442/69. (demire s.1127 sil).

⁷³ Erkan, *a.g.t.*, s.197.

⁷⁴ BOA, *DH.MKT.*, 1530/8. 29 Zi'l-kâde 1305/7 Ağustos 1888; BOA, *İ.DH.*, 1323/1312. 11 Zi'l-hicce 1312/5 Haziran 1895; BOA, *İ.Ş.D.*, 112/6710. 18 Rebiü'l-âhir 1309/18 Ocak 1892; BOA, *Y.EE.*, 134/36. 20 Haziran 1314/2 Temmuz 1898; BOA, *İ.DH.*, 1312/1311. 2 Zi'l-kâde 1311/8 Mayıs 1894; BOA, *DH.MKT.*, 116/9. 10 Muharrem 1312/13 Temmuz 1894; BOA, *DH.MKT.*, 247/47. 7 Zi'l-hicce 1311/11 Haziran 1894; BOA, *DH.MKT.*, 1884/89. 29 Rebiü'l-evvel 1309/2 Kasım 1891.

⁷⁵ BOA, *DH.İD.*, 85/10. 8 Kanûn-ı Sâni 1326/21 Ocak 1911; BOA, *İ.DH.*, 1478/1327.19 Zi'l-hicce 1327/1 Ocak 1910; Bölgeden gayet uzak bölgelere de iskan edilmişlerdir. Konya Akşehir kazasının Arabacıviran, Konya Çumra, Adana ve Malatya kazalarına yerleştirilmişlerdir. BOA, *DH.MKT.*, 1542/90; BOA, *İ.DH.*, 1489/1329; BOA, *DH.MKT.*, 38/44; BOA, *İ.DH.*, 1484/1328; İmparatorluğun diğer bölgelerine yerleştirilen Gürcü göçmenler için bkz. Demirel, *a.g.m.*, S.1123-1146.

olarak *Umûr-ı Hesabiyye* ve *İdare-i Umûr-ı İskâniye* şubeleri kuruldu. Komisyon “*muhacir işlerinin her nevininrû‘yet ve temşîdine vetaâllukuna göre evrakının devâir-i muhacirîne havalesine ve bu dairelerle muhabereye ve muhacirînmesâlihine ait umûr ve hususaticabatını tezekkür*” işleriyle görevlendirilmişti⁷⁶. Bundan sonra devlet, iç güvenlik endişesi ve arazi darlığı gibi kaygılardan dolayı göçmenlerin iskan edilecekleri yerleri tespit etmeye çalışmış; vilayetlerdeki boş arazileri belirlemek amacıyla da 12 kişiden oluşan bir komisyon kurmuştur. Bu amaçla Sivas Vilayeti’nde göçmen iskânına uygun arazileri tespit etmek üzere Sivas Ziraat Müfettişi Manuk Efendi ve Amasya Defter-i Hakani memuru görevlendirilmişti⁷⁷.

Yoğun göçler sebebiyle göçlerin yaşandığı kazalarda Muhacirin Komisyonlarının kurulması da kararlaştırıldı. İskan işlerini düzene koymak üzere 1 Ekim 1878’de “*İskân-ı Muhacirîn Talimatnâmesi*” hazırlanarak iskan yapılacak kazalara katip ile memurlar tayin edildi. Bu amaçla Kastamonu’ya iskan memuru olarak eski Kırşehir Mutasarrıfı Abdullah Efendi, Canik’e ise eski Livane Kaymakamı Mustafa Asım Efendi atandı⁷⁸. 8 Aralık 1878’de Trabzon çevresinde göçmenlerin işleriyle uğraşmak üzere Emin Hilmi Efendi atanmış, onun da yetersiz kalması üzerine 19 Mart 1879’da Mehmet Saffet Efendi de *Trabzon İskân-ı Muhacirîn Komisyonu*’nda görevlendirilmişti⁷⁹. Göçlerin Rusya ayağı ise Batum Şehbenderliği aracılığıyla yürütülüyordu. Göçleri organize etmek üzere Batum Muhacirin Komisyonu üyeliğine ise katip Akif Efendi getirilmişti⁸⁰. Gecikme durumunda göçmenlerin zarar görmesini engelleyerek işlemleri hızlandırmak üzere müfettişler gönderilmiştir. 12 Eylül 1882 tarihinde Batum göçmenlerinin yerleştirilmelerinin gecikmesi üzerine Miralay Süleyman Bey müfettiş olarak Sivas’a gönderilmiştir⁸¹.

Göçmenlerin bir kısmı devletin uyguladığı göç politikasının sonucu olarak doğrudan doğruya İstanbul’a getirilmişlerdir. Buna göre göçmenler ülke topraklarına nereden girerlerse girsinler İstanbul’a getirilerek kayıtları tutulduktan sonra görevli memurlar refakatinde önceden tespit edilen iskan

⁷⁶ İpek, *a.g.e.*, s.69; Erkan, *e.g.t.*, s.130.

⁷⁷ BOA, *DH.MKT.*, 322/63. 25 Cemâziye’l-âhir 1312/23 Aralık 1894.

⁷⁸ Erkan, *a.g.t.*, s.178; BOA, *İrade-i Mahsus*, 2786.

⁷⁹ BOA, *İrade Dahiliye*, 63011; BOA, *İrade Şura-yı Devlet* 2392.

⁸⁰ BOA, *A.MKT.MHM.*, 483/12. 23 Ramazan 1295/21 Eylül 1878.

⁸¹ BOA, *İrade Dahiliye*, 68920.

bölgelerine gönderilmişlerdir. Göçün aralıksız artarak devam etmesi, uygun iskan alanlarının azalması, boş yerler bulunmakta zorluklar yaşanması, salgın hastalıklar ve temel ihtiyaçların karşılanmasında karşılaşılan sıkıntılar bu politikanın uzun vadede uygulanmasını engellemiş; bunun üzerine göçmenleri Canik çevresinde dağıtma politikasına geçilmiştir⁸².

Göçmenler Anadolu'nun hemen her yerine iskan edilmişlerdir. Genellikle de Samsun, Ordu, Trabzon, Sinop, Sivas, Tokat ve Amasya bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Buna Batum'a yakınlık kadar benzer iklim ve yeryüzü şartları ile bölgeye yapılan göçün masrafsız olması da etkili olmuştur. Gürcistan'dan Anadolu'ya yapılan göçlerde ilk çıkış yerleri Trabzon, Samsun, Amasya, Canik, Sivas ve Çankırı olup buralarda meydana gelen nüfus fazlalığından dolayı bu göçmenlerin bir kısmı başka yerlere iskan edilmişlerdir. 1283'de Canik'e Sivas çevresinden yapılan göçler sebebiyle iskan alanları bulmakta güçlük çekildiğiyle ilgili Canik Mutasarrıfının arizasından yer darlığı sorununun daha Çerkes göçmenlerin yerleştirilmesi sırasında baş gösterdiği anlaşılmaktadır⁸³. Yoğun göçler sonucu dolan Trabzon ve Canik çevresinde arazi darlığı sebebiyle Bolu ve Düzce'ye nakiller yapılmak zorunda kalınmıştır⁸⁴. Önce bölgedeki Müslüman ailelerin evlerinde geçici olarak misafir edilen göçmenler kalıcı olarak kalacakları köylere veya diğer bölgelere yönlendirilmişlerdir. Bu sırada kendilerine tahsis edilen yevmiye bedellerinin kesilmesi üzerine geri dönme teşebbüsünde bulunanlar olmuş, Trabzon valiliğinin durumun sakıncalarını Bab-ı Ali'ye bildirmesiyle birlikte bedellerin verilmesine devam edilmesi kararlaştırılmıştır⁸⁵. Doğrudan İstanbul'a nakledilen göçmenler, çoğunlukla Adapazarı, İzmit, Bolu, Bursa, Eskişehir, Balıkesir ve Yalova çevresine iskan edilmişler; az bir kısmı ise İç Anadolu ve Akdeniz bölgesindeki yerleşim alanlarına yerleştirilmişlerdir. İstanbul'a gelen göçmenlerin giderek artmasının çeşitli sakıncaları görüldüğünden 1887 yılından itibaren Gürcü göçmenlerin İstanbul'a gelmeden Anadolu'ya sevkine başlanmıştır⁸⁶. 1887 yılında Batum'dan gelen göçmenler bu politika

⁸² BOA, *A.MKT.UM.*, 393-25; BOA, *A.MKT.NZD.*, 292/45; BOA, *A.MKT.MHM.*, 201/87; *Vakit*, "Şehr Emanet-i Celilesi Tarafından", 823, 23 Rebiü'l-evvel 1295/28 Mart 1878.

⁸³ BOA, *MVL.*, 726/6. 9 Şaban 1283/16 Aralık 1866.

⁸⁴ BOA, *DH.MKT.*, 2415/38. 22 Cemâziye'l-âhir 1318/17 Ekim 1900.

⁸⁵ BOA, *İrade Dahiliye*, 63267; Erkan, a.g.t., s.195.

⁸⁶ Demirel, *a.g.m.*, s.1128.

doğrultusunda Samsun'a çıkarılarak Mamüratülaziz ve Sivas vilayetlerine yerleştirilmeleri için Trabzon vilayeti ve Tiflis Şehbenderliği'ne gerekli emirler verilmiştir⁸⁷.

Göçmenlere Yapılan Yardımlar

Osmanlı Devleti, göçmenlerin iskan yerlerine sevkinden, sürecin sonu sayılabilecek aşamayı ifade eden kendi kendilerini geçindirebilecek hale gelerek ekonomiye katılımlarının sağlanmasına kadar konuya müdahil olmuştur. Yüzyıllardır yaşadıkları toprakları terk ederek zorlu bir yolculuğa çıkan göçmenlerin yol masraflarını oluşturan vapur navlunları, hayvan ve araba kiralari, nakil harcırahları ile yolculukları süresince ihtiyaç duydukları tayinat bedelleri devlet bütçesinden karşılanmıştır⁸⁸. Sürekli iskan mahallerine geldikten sonra da, tahrirleri yapılarak maddî durumlarına göre tayinat alıp alamayacakları tespit edilerek fakir olanlara belli bir süre için yevmiye ya da nan-ı aziz adı altında nakdî veya aynî yardımlarda bulunulmuştur⁸⁹. Örneğin, Yozgat'ta yerleştirilen otuz altı göçmenin günlük yirmişer kıyye ekmehtayinatları devlet tarafından karşılanmış; ancak bedeller fazla olduğundan yarısının yardım, yarısının bedel karşılığı verilmesine karar verilmiştir. Fakat duruma itiraz eden göçmenler kendilerine tayinat dışında uygun miktar akçe verilmesini de istemişlerdir⁹⁰.

Sürekli iskan yerlerine ulaşan göçmenlere haneleri teslim edildikten sonra arazi dağıtımı gerçekleştiriliyordu. Devlet, göçmenlere *İskân-ı Muhacirîn Talimatnâmesi*'nin 29. Maddesine uygun şekilde yeterli toprak verilmesini sağlıyordu. Talimatnamelerle tespit edilen arazi dağıtımı, boş arazilerin durumu ve coğrafi şartlara bağlı olarak, mahalli idarelerin takdirine bırakılmıştır⁹¹. Hazineye ek mali yük gelmesini engellemek

⁸⁷ BOA, *DH.MKT.*, 1442/69. 11 Ağustos 1303/23 Ağustos 1887; BOA, *DH.MKT.*, 1443/31. 8 Zî'l-hicce 1304/27 Ağustos 1887; BOA, *DH.MKT.*, 1443/111. 15 Zî'l-hicce 1304/3 Eylül 1887.

⁸⁸ BOA, *DH.MKT.*, 1335/58. 24 Cemâziye'l-evvel 1298/23 Nisan 1881; BOA, *DH.MKT.*, 1615/23.9 Şaban 1306/10 Nisan 1889; BOA, *DH.MKT.*, 1560/11. 25 Safer 1306/31 Ekim 1888; BOA, *DH.MKT.*, 1522/64. 8 Zî'lkâde 1305/17 Temmuz 1888.

⁸⁹ BOA, *ŞD.*, 2442/7. 22 Cemâziye'l-âhir 1299/10 Mayıs 1882; BOA, *DH.MKT.*, 1630/43. 22 Şevval 1306/21 Haziran 1889; *Vakit*, "Altıncı Dâire-i Muhacirîn Şübesi Riyâseti Tarafından Alınan Bir İlannâmedir", 970, 3 Receb 1295/ 4 Temmuz 1878.

⁹⁰ BOA, *DH.MKT.*, 1483/99. 25 Cemâziye'l-evvel 1305/7 Şubat 1888; BOA, *DH.MKT.*, 1454/109. 27 Muharrem 1305/15 Ekim 1887; BOA, *DH.MKT.*, 1559/90. 16 Safer 1306/22 Ekim 1888.

⁹¹ BOA, *ŞD.*, 1827/2. 24 Cemâziye'l-evvel 1302/11 Mart 1885; BOA, *A.MKT.MHM.*, 519/22.

amacıyla göçmenler önceden tespit edilen boş arazilere yerleştiriliyorlardı. Ancak yapılan bütün çabalara rağmen sorunlar yaşanabiliyordu. Örneğin, Ordu kazası Delikkaya köyüne yerleştirilen göçmenlere verilen arazinin bir kısmının Berberoğlu Artin'e ait olduğunun anlaşılması ve tarla sahibinin bedelini istemesi üzerine arazi bedel karşılığı satın alınmıştır⁹². Yine, yanlışlıkla Dizdarzâde Abdullah'ın Ordu ve Fatsa'daki arazilerine yerleştirilen göçmenlerin araziden çıkarılmalarının istenmesi üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından Trabzon Vilayeti'ne uygun yer araştırılması emri verilmiştir⁹³.

Verimli topraklar verilmemesi sebebiyle şikâyetlere de rastlanıyordu. Ordu kazası Hasancık köyüne yerleştirilen göçmenler yerleştirildikleri arazinin tarıma elverişli olmamasından dolayı şikâyetle bulunmuşlardı⁹⁴. Devletin yardımlarda güttüğü birinci amaç göçmenlerin devlete muhtaç halden kurtulup üretime katılmalarını sağlamak olduğundan bütün yardım politikasını da bu amaç doğrultusunda şekillendirmişti. Bundan dolayı ihtiyaç durumunda ödünç veya hibe şeklinde tohumluk ve yemeklik zahire, tarım aletleri, koyun ve çift hayvanları da dağıtıyordu. 1306'de Tokat ve Amasya'daki yeni iskan edilen göçmenlere tohumluk ve yemeklik zahire dağıtılmıştı⁹⁵.

Göçmenlerin malî yüklerini hafifletmek amacıyla 20 yıl askerlikten muaf tutulmuşlar ve iskan edildikleri günden itibaren de yerli vatandaşların ödedikleri bütün vergilerden 10 yıl muaf sayılmışlardır. Ancak devleti ekonomik kayba uğrattığından bir süre sonra bu süreler düşürülmüştür.

5 Cemâziye'l-evvel 1320/9 Ağustos 1902; BOA, *DH.MKT.*, 146/15. 3 Rebiü'l-âhir 1312/2 Ekim 1894.

⁹² BOA, *BEO.*, 4148/311055. 18 Rebiü'l-evvel 1331/25 Şubat 1913; BOA, *DH.İD.*, 160/29. 24 Rebiü'l-evvel 1331/3 Mart 1913.

⁹³ BOA, *DH.MKT.*, 1912/12. 16 Cemâziye'l-âhir 1309/16 Ocak 1892; BOA, *DH.MKT.*, 1956/43. 6 Zi'l-kâde 1309/1 Haziran 1892; Niksar kazası Sakızlı köyünde de köylülere ait araziler dağıtılmıştır. BOA, *DH.MKT.*, 2777/17. 5 Rebiü'l-evvel 1327/27 Mart 1909; BOA, *DH.MKT.*, 5/32. 7 Ramazan 1310/25 Mart 1893; BOA, *BEO.*, 656/49133. 25 Muharrem 1313/18 Temmuz 1895.

⁹⁴ BOA, *DH.MKT.*, 2658/17. 20 Şevval 1326/15 Kasım 1908.

⁹⁵ BOA, *A.MKT.UM.*, 564/34. 14 Zi'l-kâde 1278/13 Mayıs 1862; BOA, *DH.MKT.*, 1698/66. 22 Cemâziye'l-âhir 1307/12 Şubat 1890; BOA, *MV.*, 51/44. 6 Recep 1307/26 Şubat 1890; BOA, *DH.MKT.*, 2728/17. 12 Muharrem 1327/4 Şubat 1909; BOA, *DH.MKT.*, 1563/2. 9 Rebiü'l-evvel 1306/13 Kasım 1888; BOA, *DH.MKT.*, 1569/67. 25 Rebiü'l-evvel 1306/29 Kasım 1888; BOA, *DH.MKT.*, 1576/88. 16 Rebiü'l-âhir 1306/20 Aralık 1888; BOA, *DH.MKT.*, 1568/12. 20 Rebiü'l-evvel 1306/24 Kasım 1888; BOA, *DH.MKT.*, 1480/61. 11 Cemâziye'l-evvel 1305/24 Ocak 1888; BOA, *DH.MKT.*, 1336/102. 13 Şaban 1298/10 Temmuz 1881.

Ayrıca, göçmenler ülkeye geldikleri zaman ödemek zorunda oldukları yol, temettuat ve toprak kirası vergilerinden de muaf tutulmuşlardır⁹⁶. Mirî araziler üzerine ev yapma izni gerektirdiği halde göçmenlerin ev yapmalarını hızlandırmak amacıyla mahalli idarelerden izin alınmasına karar verilmişti⁹⁷. Bunun yanında mesken inşasında kullanılan kereste resm-i gümrük'ten muaf tutuluyordu⁹⁸. Göçmenlere mesken sağlanırken altyapı ihtiyaçları da giderilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla okullar, camiler, çeşmeler ve yollar yapılmıştır⁹⁹. Sinop'un Karasu nahiyesinin Hasandere köyüne yerleştirilen Batum göçmenleri için sıbyan mektebi açılarak muallim tayin edilmiş ve diğer göçmen köylerinde de mektepler açılması için çalışmalar başlatılmıştır¹⁰⁰.

Göçmenlere yapılan yardımların finansmanı devlet, uluslararası yardım kuruluşları ve halk yardımlarıyla sağlanıyordu. Özellikle İstanbul halkı tarafından göçmenlere yardım amacıyla birçok hayır cemiyeti kuruldu. Bunun yanında İstanbul'da faaliyet gösteren yabancı şirket temsilcileri de göçmenlere yardımlarda bulunuyorlardı. İngiltere'den doğrudan yardımlar da yapıldı. İstanbul ve taşradaki bir kısım vakıfların önemli oranlardaki gelirleri geçici olarak göçmenlere tahsis edildi. İstanbul'da konserler ve tiyatrolar düzenlenerek gelirleri göçmenlerin harcamalarına ayrıldı¹⁰¹.

Ortaya Çıkan Sorunlar

Göçmenlerin büyük kitleler halinde gelmesi hem göçmenleri hem de devleti çok büyük sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Çok sayıda göçmenin hem Rumeli hem de Kafkasya'dan kitleler halinde göçü zaten zor durumda

⁹⁶ BOA, *DH.MKT.*, 1383/25. 11 Rebiü'l-evvel 1304/7 Aralık 1886.

⁹⁷ BOA, *İ.ŞD.*, 112/6710. 18 Rebiü'l-âhir 1309/20 Kasım 1891.

⁹⁸ BOA, *ŞD.*, 567/2. 10 Şaban 1302/25 Mayıs 1885.

⁹⁹ BOA, *Y.PRK.UM.*, 8/90. 9 Zi'l-kâde 1303/9 Ağustos 1886; BOA, *DH.MKT.*, 1503/33. 12 Şaban 1305/23 Nisan 1888.

¹⁰⁰ BOA, *MEMKT.*, 72/112. 23 Muharrem 1299/15 Aralık 1881.

¹⁰¹ BOA, *A.MKT.NZD.*, 418/21. 13 Zi'l-kâde 1278/12 Mayıs 1862; *Vakit*, "Muhacirin", "Muhacirine Muavenet Cemiyeti", 801, 11 Muharrem 1295/15 Ocak 1878; *Vakit*, 803, 13 Muharrem 1295/17 Ocak 1878; *Vakit*, "Mösyö Hirşin Muaveneti", 804, 14 Muharrem 1295/18 Ocak 1878; *Vakit*, "Muhacirler", 806, 16 Muharrem 1295/20 Ocak 1878; *Vakit*, "Muhacirin Komisyonu Tarafından", 832, 15 Şubat 1878; *Vakit*, "MuhacirineîâneyeMahsûs İki Konser", 881, 1 Rebiü'l-âhir 1295/5 Mart 1878; *Vakit*, 908, 1 Cemâziye'l-evvel 1295/3 Mayıs 1878; *Vakit*, 952, 15 Cumade'l-âhir 1295/16 Haziran 1878.

olan maliye için daha büyük zorluklar ortaya çıkardı. Devlet malî zorluklar çekse de göçmenlerin harcamalarını karşılamada büyük özen gösterdi. 1299'de “*güç hal ile idâre-i maslahat edebilmekte*” olan Maliye, Muhacirin Komisyonu Rûsumat Emanetine haftalık on dokuz bin kuruşluk ödemeyi malî zorluklar sebebiyle ödeyememişti¹⁰².

Göçmenlerin önemli bir kısmı yolculuk sırasındaki yoğunluk, yiyecek eksikliği, yetersiz beslenme ve ulaşım şartları sebebiyle bulaşıcı hastalıklara yakalanmışlardır. 1878 yılında Trabzon'a ulaşan göçmenlerde salgın hastalık baş göstermesi üzerine gerekli tedbirler alınarak tedavi için doktor ve eczacı gönderilmiştir¹⁰³. 1310'da Rusya'da şiddetli kolera salgını olduğundan İstanbul üzerinden göç etmek isteyip de göç edemeyerek İstanbul'da kalmak zorunda kalan Yahudi tüccarların hızlıca gitmek istedikleri yerlere sevk edilmeleri sağlanmış ve bir süre ülkeye göçmen kabul edilmemiştir¹⁰⁴. 1893 yılında Karadeniz kıyılarına yönelik karantınaya devam edilmektedir¹⁰⁵. Özellikle bulaşıcı hastalıkların yoğun olarak görüldüğü dönemlerde iskan sahalarına nakledilecek göçmenlerin, yol üzerindeki şehirlerde halktan uzak tutulmalarına dikkat edilmiştir¹⁰⁶.

Göçlerin başladığı sırada özellikle Canik çevresinde ciddî bir kuraklık yaşanmakta ve hayvan hastalıkları yüzünden hayvanlar telef olmaktadır. Şiddetli kuraklık sebebiyle zor durumda kalan devlet bir süre göçe ara vermek zorunda kalmıştır¹⁰⁷. Zor durumda kalan aç ve işsiz göçmenler eşkıyalığa yöneldiler. Bölgede eşkıyalığın artması güvenlik sorununu da ortaya çıkardı. 1306'da “*Gürcü muhacirlerinden ve eşhas-ı muzırradan olub Ordu kazasında icra-yı şekâvetetmekde bulunan ve mecrûhenfirâr*” eden Süleyman ve Çopoglu Osman Ordu çevresinde yakalanmışlardı¹⁰⁸. Gürcü göçmenler yaptıkları eşkıyalıklardan dolayı yerli halkın tepkilerini üzerlerine çekiyorlardı. Bu durumdan göçmenler de zarar görebiliyor ve durum

¹⁰² BOA, *İ.DH.*, 847/68035. 6 Rebiü'l-âhir 1299/25 Şubat 1882.

¹⁰³ BOA, *İrade Dahiliye* 61937; Erkan, *a.g.t.*, s.115-114.

¹⁰⁴ BOA, *Yıldız Hususi*, 262/75.

¹⁰⁵ BOA, *DH.MKT.*, 1980/31. 6 Muharrem 1310/30 Haziran 1892; BOA, *DH.İD.*, 165/7. 5 Muharrem 1331/15 Aralık 1912.

¹⁰⁶ BOA, *Y.PRK.SH.*, 1/13. 29 Safer 1298/30 Ocak 1881.

¹⁰⁷ BOA, *DH.MKT.*, 1480/61. 11 Cemâziye'l-evvel 1305/24 Ocak 1888.

¹⁰⁸ BOA, *DH.MKT.*, 1546/33. 19 Muharrem 1306/25 Eylül 1888; BOA, *DH.TMIK.M.*, 62/5. 23 Cemâziye'lâhir 1316/8 Kasım 1898; BOA, *BEO*, 43/3161. 27 Safer 1308/12 Ekim 1890.

kolaylıkla yerli-göçmen çatışmasına dönüşebiliyordu¹⁰⁹. Böyle bir örnekte Fatsa kazası Meydan köyünden Davudoğlu ve Kuruoğlu Yusuf Gürcü göçmenleri öldürmüşlerdi. Bolaman’da yerli ahalinin Fatsa’ya giderek Gürcü göçmenlerin verdikleri zararlardan şikayetçi olmaları üzerine Trabzon Vilayeti İdare Meclisi Başkatibi Arif Efendi soruşturma yapmak üzere bölgeye gönderilmişti¹¹⁰. Yine, göçmenlerin zararlarından bıkan Tekfurcuoğlu Ali Karaağaç köyündeki göçmenlerin evlerini kasten yaktığından durum mahkemeye intikal etmişti¹¹¹. Bu ortamda göçmenlerden bölgede nam salan meşhur çeteler ortaya çıkmıştı¹¹².

Göçmenler çoğu zaman iskan edildikleri yerlerde yerli ahali ile arazi anlaşmazlıklarına düşmüşlerdir. Göçmenlere tahsis edilen arazilere yerli ahali sık sık müdahale ederek ellerinden almaya çalışmaktaydılar¹¹³. “*Muhacirîn kendilerine verilen araziye imar edübziraâtasâlih bir hale getirdikleri halde sened-i hakâniyerabtı hakkında vuku’bula nmüracaâtlarıyedlerinde tapu bulunmadığı bahanesiyle hükümet-i mahalliyeceisğaedilmekde ve arazi-i metr*kenin yerlilere verilmek istenilmesi ahali-i mahalliye ile muhacirîn idaresindeki nifâkitedcdî ve teşdîd*” etmekteydi¹¹⁴. 1314’de Mecidözü kazası Şeyhler köyünde göçmenlerin ekimi yapılmayan geniş arazileri işleyerek tarla haline getirmeleri üzerine Kastamonu’nun nüfuzlu ailelerinden Kapancızade Kamil ve onu destekleyen yerli ahali müdahalede bulunarak tarlalara el koymak ve göçmenleri sürmek istemişler, ancak memurların engellemesiyle gerçekleştirememişlerdi¹¹⁵. 1306’da Merzifon kazasında göçmenlerin yerleştirildiği Miriçayırı adındaki yere köylüler meraları oldukları iddiasıyla müdahalede bulunmuşlar ve göçmenlerin elinden almışlardı¹¹⁶. 1887 yılında Fatsa civarına yerleştirilen göçmenler yerli ahaliye pek çok zarar vermişlerdi. Trabzon Valisinin emri üzerine

¹⁰⁹ BOA, *DH.MKT.*, 5/32. 7 Ramazan 1310/25 Mart 1893.

¹¹⁰ BOA, *DH.MKT.*, 171/43. 12 Cemâziye’l-evvel 1311/21 Kasım 1893; BOA, *DH.MKT.*, 1181/31. 28 Cemâziye’l-evvel 1325/9 Temmuz 1907.

¹¹¹ BOA, *DH.MKT.*, 744/57. 4 Cemâziye’l-evvel 1321/29 Temmuz 1903.

¹¹² BOA, *DH.TMIK.M.*, 5/25. 12 Zî’l-hicce 1313/25 Mayıs 1896.

¹¹³ BOA, *DH.MKT.*, 379/14. 2 Zî’l-hicce 1312/27 Mayıs 1895.

¹¹⁴ BOA, *DH.MKT.*, 559/85. 5 Cemâziye’l-evvel 1320/9 Ağustos 1902.

¹¹⁵ BOA, *Y.EE.*, 134/36. 20 Haziran 1314/10 Temmuz 1898.

¹¹⁶ BOA, *DH.MKT.*, 1555/43. 11 Safer 1306/17 Ekim 1888.

Konya'ya sürgün edilmişler; ancak kaçarak geri gelen göçmenlerden asayişe riayete dair kefalet senedi alınarak yerlerinde kalmalarına izin verilmiştir¹¹⁷. Canik'te Ünye, Çarşamba ve Fatsa çevresinde “*meşâhir-i eşkiyadan Gürcü Süleyman ve rüfekâsı*” gibi Gürcü eşkiyaların sayıları arttığından bölgeye kalabalık piyade ve süvari kuvvetleri gönderilmek zorunda kalınmıştır¹¹⁸. Bölgedeki Gürcü eşkiyaları koruyan en meşhur eşkiya Sahlaze Hasan Çetesi idi. Batum'da Ruslarla savaş sırasında kendilerine dağıtılan dönemin en etkili silahlarından Martinileri de beraberlerinde getiren göçmenler yeni geldikleri yerleşim yerlerinde kendilerine avantaj sağlamışlardı. Bölgede yaptıkları faaliyetlerle yerli halkın mallarını alarak, kız kaçıarak, adam öldürerek ve arazilerini zorla alarak yerli halka büyük zararlar veriyorlardı. Fatsa'da Gürcü Sahlaze çetesi ile yerli Kuruoğulları çetesi arasında şiddetli çatışmalar olmuş; bunun üzerine asker sayısı artırılmıştır. Birçok olaylara karışan eşkiyalar taşra idaresinde görev alan mahalli Gürcü idareciler ve Gürcü asıllı nüfuzlu idarecilerden Çürüksulu Ali Paşa ve yeğeni Ünye Belediye Riyaseti Vekili Murad Bey tarafından çoğu kez korunmaktaydılar¹¹⁹. Halkın teftiş heyetine sunduğu arzualde “*Gürcü muhacirlerinin bu kazaya kademnihâde oldukları doksan beş senesinden beru idhâl-i emniyet ihtimalimiz gün be gün münselibve diğergün ola gelmeye başlamıştır*” diye belirtilmekteydi. Devlet Canik Tabur Ağalığına Gürcü göçmenlerinden Osman Ağa'yı atayarak ve eşkiyalık yapan göçmenleri zaptiye teşkilatı içine alarak tedbirler almış, ancak alınan tedbirler olayların daha da artmasına sebep olmuştu. Bunun üzerine devlet eşkiyalık yapanların ailelerini bölgeden uzak yerleşim yerlerine gönderme kararı almış ve bunu uygulamıştır¹²⁰. Yine, Niksar'da yerleştirilen göçmenlerden eşkiyalık yapanların “*oranın asayişini ihlal*” ettiklerinden

¹¹⁷ BOA, *DH.MKT.*, 1848/31. 1 Zî'l-hicce 1308/8 Temmuz 1891; BOA, *DH.MKT.*, 1854/84. 24 Zî'l-hicce 1308/31 Temmuz 1891; BOA, *DH.MKT.*, 146/15. 3 Rebiü'l-âhir 1312/2 Ekim 1894; BOA, *DH.MKT.*, 1501/111. 7 Şaban 1305/18 Nisan 1888; Çoğu zaman sürgün edilenler geri dönmekteydi. BOA, *DH.MKT.*, 1507/77. 29 Şaban 1305/10 Mayıs 1888.

¹¹⁸ BOA, *DH.MKT.*, 1426/11. 23 Ramazan 1304/15 Haziran 1887; BOA, *DH.MKT.*, 1647/2. 11 Zî'l-hicce 1306/8 Ağustos 1889; BOA, *DH.MKT.*, 1816/103. 27 Recep 1308/8 Mart 1891; BOA, *DH.MKT.*, 1339/45. 29 Şevval 1299/12 Eylül 1298; BOA, *DH.MKT.*, 1776/105. 15 Rebiü'l-evvel 1308/29 Ekim 1890.

¹¹⁹ BOA, *DH.MKT.*, 1647/2. 27 Temmuz 1305/8 Ağustos 1889; BOA, *BEO.*, 375/28120. 11 Ramazan 1311/19 Mart 1894; BOA, *DH.MKT.*, 1419/2. 17 Şaban 1304/11 Mayıs 1887.

¹²⁰ BOA, *Y.PRK.AZJ.*, 42/14. 17 Nisan 1307/29 Nisan 1891.

Ankara'ya veya Gürcü bulunmayan Sivas'ın Trabzon'a uzak kazalarına yerleştirilmesi emredilmiştir¹²¹.

İçinde buldukları ekonomik şartlar sebebiyle eşkıyalık yapanlar yanında yerleştirildikleri yerlerde bulunan ormanlara kereste ve odun elde etmek, arazi genişletmek ve tarla açmak amacıyla zarar veren göçmenlerde vardı. Ormanlar tahrip edilmişlerdir. Kastamonu Vilayeti Ayancık köyünde odun elde etmeye çalışan göçmenler orman memurları tarafından yakalanarak mahkemeye sevk edilmişlerdir¹²². Giresun kazasının Karaağaç köyüne yerleştirilen göçmenler ormandan tarla açmaya çalıştıklarından komşu Elmalı köyü muhtarı ve imamı tarafından şikayet edilmişlerdir¹²³.

İskanların gecikmesi, yerleşim yerlerinin beğenilmemesi ve tayinatinkesimesi durumlarında memleketlerine dönme isteğinde bulunan göçmenler çıkabiliyordu. Geçici iskan alanlarından sürekli iskan sahalarına gönderilen göçmenler yeni yerlerini beğenmediklerinde çeşitli sorunlar ortaya çıkıyordu. Örneğin, Trabzon'dan Ankara ve Kırşehir'e gönderilen göçmenler yeniden eski yerlerine yerleştirilmelerini istemişler, ancak devlet bu teklifi kabul etmemişti. Bu durum çok sık karşılaşılan bir sorundu. Ünye'den Kastamonu'ya gönderilen göçmenler de eski yerlerine geri dönme isteklerini bildirmişlerdi. Devlet, bir bölgedeki göçmen oranlarını güvenlik açısından belli bir seviyede tutmak istediğinden geri dönme isteklerini mürur tezkeresi vermeyerek engellemeye çalışmıştır¹²⁴. Yine, Canik'te yerleştirildikleri yeri beğnemeyen göçmenler Amasya'ya gönderilmişlerdir¹²⁵.

¹²¹ BOA, *DH.MKT.*, 1445/17. 19 Zi'l-hicce 1304/7 Eylül 1887; BOA, *DH.MKT.*, 1452/72. 15 Muharrem 1305/3 Ekim 1887.

¹²² BOA, *DH.MKT.*, 266/55. 27 Muharrem 1312/30 Temmuz 1894.

¹²³ BOA, *DH.MKT.*, 573/48. 4 Rebiü'l-âhir 1320/10 Haziran 1902; BOA, *Y.PRK.AZJ.*, 9/21. 15 Rebiü'l-âhir 1301/12 Şubat 1884.

¹²⁴ BOA, *DH.MKT.*, 1560/11. 25 Safer 1306/31 Ekim 1888; BOA, *DH.MKT.*, 1559/90. 25 Safer 1306/31 Ekim 1888; BOA, *DH.MKT.*, 1556/90. 16 Safer 1306/22 Ekim 1888; BOA, *DH.MKT.*, 2403/64. 22 Cemâziye'l-evvel 1318/17 Eylül 1900; BOA, *DH.MKT.*, 2415/38. 22 Cemâziye'l-âhir 1318/17 Ekim 1900; BOA, *DH.MKT.*, 1561/80. 2 Rebiü'l-evvel 1306/6 Kasım 1888.

¹²⁵ BOA, *A.MKT.UM.*, 518/44. 17 Cemâziye'l-evvel 1278/21 Kasım 1861; Başka bir örnekte Kırşehir'e yerleştirilen Gürcü göçmenler Samsun'a geri dönmek istemişlerdir. BOA, *DH.MKT.*, 1556/90. 16 Safer 1306/22 Ekim 1888.

Sonuç

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Gürcistan'dan çok sayıda insanın göç ederek Osmanlı topraklarına sığınması, Rusya, Osmanlı Devleti ve göçmenler açısından önemli siyasî, ekonomik ve kültürel sonuçlar doğurmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birkaç defa tekrarlanan kitlesel göçler sonucunda Rusya, stratejik bakımdan önemli bir toprak parçasında, isyan etmeye hazır bir nüfusu etnik temizliğe maruz bırakarak, kendi memleketlerinden ayrılmaya mecbur bırakmıştır.

Kitlesel göçlere maruz kalan Osmanlı Devleti ise göçün meydana getirdiği önemli sorunlarla karşılaşmıştır. Devlet, zaten savaş dolayısıyla zor durumda bulunan maliyeyi göçmenlere yaptığı harcamalarla daha da zor duruma düşmüştür. Osmanlı devleti XIX. Yüzyıl boyunca yaşadığı tecrübelerin de etkisiyle *Muhacirîn Komisyonu* idaresini kurarak göçleri idare etmeye çalışmıştır. Bununla birlikte, uzun vadede göçmenlerin imparatorluk topraklarına yerleştirilmesi ekonomik açıdan tarım üretiminin artmasına yardımcı olmuştur. Ülke ve bölge nüfusunun yapısında da önemli değişikliklere sebep olmuştur.

Göçmenlerin Orta ve Doğu Karadeniz'e yerleştirilmelerinde başta bölgeye yakın olması sebebiyle masraf gerektirmemesi, Rusya'ya yakın olması, demografik öncelikler, tarıma elverişli boş arazilerin bulunması ve iklimin uygun olması yatmaktadır. Bölgede göçmen nüfusunun fazlalığından dolayı başka yerlere de gönderilmişlerdir.

KAYNAKÇA

A-Arşiv Kaynakları

1-BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

A.MKT.MHM. (*Sadaret Mektûbi Kalemi Mühimme Kalemi Evrakı*), 201/87;483/12;519/22.

A.MKT.NZD. (*Sadaret Mektûbi Kalemi Nezaret ve Devâir Kalemi*), 292/45;418/21.

A.MKT.UM. (*Sadaret Mektûbi Kalemi Umum Vilayât Evrakı*), 393-25;518/44;564/34.

BEO (*Babiali Evrak Odası Evrakı*), 43/3161; 375/28120;656/49133;4148/311055.

DH.İD. (*Dahiliye Nezareti İdare Evrakı*), 165/7; 847/68035;160/29.

DH.MKT. (Dahiliye Nezareti Mektûbi Kalemî), 1334/94;1335/68;1336/78;1442/69;1656/16;1331/84;1333/94;1377/10;1442/69;1530/8;116/9;247/47;1884/89;1370/9;1377/10;1443/31;1443/31;1769/93;1774/96;1469/67;1503/33;1517/66;1444/91;1542/90;38/44;322/63;1560/11;1556/90;2403/64;2415/38;1561/80;1445/17;1452/72;266/55;573/48;1555/43;1848/31;1854/84;146/15;1501/111;1507/77;1426/11;1647/2;1816/103;1339/45;1776/105;1647/2;5/32;171/43;1181/31;744/57;379/14;559/85;1419/2;1546/33;1480/61;1980/31;2728/17;1563/2;1569/67;1576/88;1568/12;1480/61;1336/102;/25;1663/21;1503/33;1912/12;1956/43;2777/17;5/32;1483/99, 1454/109;1559/90;146/15;1630/43;2415/38;1442/69;1443/31;1443/111;1335/58;1615/23;1560/11;1522/64.

DH.TMIK.M. (Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve ve Islahat Komisyonu), 5/25;62/5.

HR.HMŞ.İŞO. (Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı), 218/27, 157/25.

İ.DH. (İrade Dahiliye), 1085/85102;79703;68035;1323/1312;1312/1311;85/10;1478/1327;1489/132;1484/1328.

İ.HR. (İrade Hariciye), 277/16949.

İ.MMS. (İrade Meclis-i Mahsus), 59/2750.

İ.ŞD. (İrade Şura-yı Devlet), 112/6710; 1698/66;2658/17.

İrade Dahiliye 61937; 63011;63267;68920;82058;

İrade Şura-yı Devlet, 6901;2392.

İrade-i Mahsus, 2786.

MF.MKT. (, 72/112.

MV. (Meclis-i Vükela Mazbataları), 51/44.

MVL. (Meclis-i Vala Evrakı), 726/6.

ŞD. (Şura-yı Devlet Evrakı), 1827/2;2442/7;567/2;695/26.

Y.EE. (Yıldız Esas Evrakı), 134/36;134/36;76/5.

Y.PRK.ASK. (Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat), 11/25;11/36.

Y.PRK.AZJ. (Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal), 42/14;9/21;9/21.

Y.PRK.KOM. (Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı), 3/22.21

Y.PRK.SH. (Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı), 1/13.

Y.PRK.UM. (Yıldız Perakende Evrakı Umumi), 8/90.

Yıldız Hususî, 262/75;162/63.

Yıldız Mütenevvi 3/116.

2-**Hakkı Tarık Us Kütüphanesi**

Vakit, 970/3 Receb 1295;948/11 Cumade'l-âhir 1295;941/4 Cumade'l-âhir 1295;804/14 Muharrem 1295;985/18 Receb 1295; 988/21 Receb 1295;832/3 Şubat 1293 Rumi; 801/11 Muharrem 1295;881/1 Rebiü'l-âhir 1295;799/9 Muharrem 1295;806/16 Muharrem 1295;823/23 Rebiü'l-evvel 1295;1004/8 Şaban 1295;803/13 Muharrem 1295;908/1 Cemâziye'l-evvel 1295;952/15 Cumade'l-âhir 1295;982/15 Receb 1295.

B-Araştırma ve İnceleme Eserler

A.Ender Gökdemir, *Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK, Ankara 2010.

Abdullah Temizkan, “Rusya ve Osmanlı Devleti’nin Kafkas-ötesinde Nüfuz Mücadelesi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VI, 2/2006, s.447-462.

Hilmi Bayraktar, “Kırım ve Kafkasya’dan Adana Vilayeti’ne Yapılan Göç ve İskânlar (1869-1907)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22/2007, s.405-435.

Muâhedat Mecmuası, C.V, Ceride-i Askeriye Matbaası, Dersaadet 1298.

Muahadat Mecmuası, Dördüncü Cild, (Tıpkı Basım), TTK, Ankara 2008.

Muammer Demirel, “Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan Sonra)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 40/2009, s.317-340.

Mustafa Sarı, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2010.

Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

Oktay Özel, “Muhacirler, yerliler ve gayrimüslimler Osmanlı’nın son devrinde Orta Karadeniz’e toplumsal uyumun sınırları üzerine bazı gözlemler”, *Tarih ve Toplum*, 5 (245)/Bahar 2007, s.93-112.

Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1687-1908 Yılları Arası), (Haz. Yusuf İhsan Genç ve diğerleri), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1992.

თიიშურაუ გვანცელაქი

თბილისი, საქართველოს საპატრიარქოს წმინდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი

საქართველოდან გადასახლებულ აფხაზთა განსახლების გეოგრაფია თურქეთის რესპუბლიკაში

ამჟამინდელი აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის (საქართველო) ტერიტორიაზე 1864 წლის 21 მაისამდე, ანუ რუსეთის იმპერიის მიერ ამ მხარის დაპყრობამდე, ცხოვრობდნენ ორი ეთნოსის წარმომადგენლები: აფხაზები და ქართველები.

1817-1859 წლებში რუსეთი ხანგრძლივ და დაუნდობელ ომს აწარმოებდა ჩრდილოეთ კავკასიაში, რომლის დამთავრებამდეც თავს იკავებდა აფხაზეთის დაპყრობისაგან, თუმცა მხარეში იდგა რუსული ჯარის ნაწილები, რომლებიც დროდადრო აჩვენებდნენ აფხაზებს თავიანთ სიძლიერეს, როცა ეს უკანასკნელნი ბედავდნენ რუსული პოლიტიკის წინააღმდეგ წასვლას, ან ჩერქეზთა და უბიხთა თავისუფლებისათვის ბრძოლის მხარდაჭერას. მაგალითად, რუსეთის არმიის გენერალ-ადიუტანტ, შემდგომში კავკასიის მთავარმმართველის **გვგენი გოლოვინის** 1841 წლის 23 იანვრის პატაკის ტექსტიდან ირკვევა, რომ 1840 წლის დეკემბერში წებელდისა და დალის თემების აფხაზური მოსახლეობა აჯანყდა რუსების წინააღმდეგ და სცადა მხარი დაეჭირა უბიხებისა და აპჭიფსის აფხაზური თემის ბრძოლისათვის. რუსული ჯარის რაზმი პოლკოვნიკ **მურავიოვის** მეთაურობით შეიჭრა ხეობაში. სწორედ ამ დროს მურავიოვმა წამოაყენა გეგმა დალის ხეობის რუსებით დასახლების შესახებ. აი, რას წერს უკვე ხსენებული პატაკის ავტორი ე. გოლოვინი:

“...ორ კვირაში დალი მთლიანად დამორჩილებული, გაცამტვერებული და მოსახლეობისაგან დაცლილია და ყოველივე ამისი საფასური 10 მოკლული და 20 დაჭრილი იყო, მათ შორის რუსი მხოლოდ 6 ჯარისკაცი იყო...”

რაც შეეხება პოლკოვნიკ მურავიოვის მოსაზრებას დალის ხეო-

ბის რუსებით დასახლების შესახებ, იგი მოითხოვს დიდი ყურადღებით განხილვას, ვინაიდან ამ მხარეს თავს ესხმიან ყარაჩაელები და სხვა მათი მეზობელი მტრულად განწყობილი ტომები...“ (გამახარია...1997: 318).

რუსეთის აგრესიის წინააღმდეგ წარმოებული დაღესტნისა და ჩეჩნეთის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის მარცხმა და მათი ლიდერის **შამილის** ტყვედ ჩაბარებამ 1859 წლის 25 აგვისტოს საშუალება მისცა რუსეთს, მთელი ძალები გადმოესროლა შავი ზღვის აღმოსავლეთ ნაპირზე მცხოვრები ჩერქეზების, აბაზების, ყარაჩაელებისა და მთიელი აფხაზების წინააღმდეგ. ამ დროიდან რუსეთის ხელისუფლება უკვე იწყებს კონკრეტული გეგმის შემუშავებას იმისათვის, რათა სტრატეგიულად მნიშვნელოვან აფხაზეთში შექმნას მისთვის სასურველი ეთნო-დემოგრაფიული ვითარება და ოსმალეთის იმპერიის შესაძლო შემოტევის შემთხვევისათვის გამორიცხოს ადგილობრივი მოსახლეობის მხარდაჭერა ოსმალეთის მიმართ. მაგალითად, რუსეთის იმპერატორის ბიძამ (მამის ძმამ) **მიხეილ რომანოვმა**, რომელიც დანიშნული იყო კავკასიის მეფისნაცვლად, რუსეთ-კავკასიის ომის დასრულებამდე 2 თვით ადრე იმპერატორს დასამტკიცებლად გაუგზავნა მოხსენებითი ბარათი, რომელშიც აღნიშნავდა, რომ აუცილებელი იყო აფხაზეთის მთავრი **სმიხეილ შარვაშიძის** გადაყენება, სამთავროს გაუქმება და რუსეთის ნაწილად გადაქცევა. იქვე მეფისნაცვალმა იმპერატორს სთავაზობდა კონკრეტულ გეგმას, რომელიც შემდეგ პუნქტებსაც შეიცავდა:

“1) დავითანხმობით მთავარი და მისი მემკვიდრე მფლობელობაზე უარის სათქმელად;

2) მთავარსა და მის მემკვიდრეს დაენიშნოს მათი უზრუნველყოფისათვის საკმარისი ანაზღაურება;

3) აფხაზეთი გადაიქცეს სამხედრო ოლქად..., რომელიც უნდა დაემორჩილოს განსაკუთრებულ უფროსს...;

4) თუ თავისუფალი მიწების რაოდენობა მოგვცემს საშუალებას, [ზღვის] გასწვრივ ენგურის შესართავამდე შევექმნათ კაზაკების დასახლებები, რომლებიც მდინარე ბზიფის [ხეობის] დასახლებებთან ერთად წარმოქმნიდნენ აფხაზეთის კაზაკთა ჯარს აფხაზეთის სამხედრო განყოფილების უფროსის მეთაურობით...“ (გამახარია...1997: 333).

ეს გეგმა იმპერატორმა დაამტკიცა და მოგვიანებით განხორციელდა კიდევაც მცირედი ცვლილებებით:

1864 წლის 21 მაისს დასრულდა რუსეთის მიერ დასავლეთ კავკასიის დაპყრობა და ახლანდელ ქალაქ სოჭთან ახლოს, გუბაადვის მინდორზე გაიმართა სამხედრო აღლუმი¹²⁶. იმავე წლის ივლისის დასაწყისში აფხაზეთის მფლობელ მთავარს მიხეილ შარვაშიძეს ჩამოართვეს მმართველობის უფლება, გააუქმეს აფხაზეთის სამთავრო, ხოლო მ. შარვაშიძე 7 ნოემბერს გადაიყვანეს რუსეთის სიღრმეში, ქალაქ ვორონეჟში, სადაც იგი გარდაიცვალა 1866 წელს.

ამ ფაქტებიდან კარგად ჩანს, რომ **რუსეთს სჭირდებოდა არა აფხაზეთის მოსახლეობა, არამედ მხოლოდ ტერიტორია და აფხაზი ხალხის ბედი წინასწარ უკვე გადაწყვეტილი იყო.** დასახლებული გეგმის ასრულებას საბაზი სჭირდებოდა და 1866 წელს ისიც გაჩნდა:

იმის გამო, რომ რუსი მოხელეები პატივს არ სცემდნენ აფხაზთა ეროვნულ ღირსებებს და ამცირებდნენ მათ, აფხაზური მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა გაბედა აჯანყება რუსული მმართველობის წინააღმდეგ. რუსებმა აჯანყება სისხლში ჩაახშეს. მათ გამოიყენეს ის ფაქტი, რომ აფხაზთა ნაწილი სუნიტ მაჰმადიანად თვლიდა თავს და მოსთხოვეს აფხაზებს, დაეტოვებინათ სამშობლო და გადასახლებულიყვნენ ოსმალეთში. საქმეში ოსმალეთიდან ჩამოსული მოღებიც ჩაერივნენ, რომლებიც იმავეს მოუწოდებდნენ აფხაზებს. ამ შემთხვევაში ოსმალეთი დაინტერესებული იყო იმით, რომ ანტირუსულად განწყობილი კავკასიელების ქომაგად წარმოეჩინა თავი, მოეპოვებინა მათი ნდობა, დაესახლებინა მუჰაჯირები იმ ადგილებში, სადაც სახელმწიფოს ერთიანობას საფრთხე ემუქრებოდა მოჯანყე, ან ნაკლებად სანდო არათურქული მოსახლეობისაგან. ოსმალეთს 1859 და 1864 წლებში უკვე ჰქონდა შესაბამისი გამოცდილება ჩრდილოეთ კავკასიიდან რუსეთის მიერ გაძევებული დაღესტნელების, ჩეჩნების, ჩერქეზების, უბიხებისა და სხვათა მიღება-დაბინავებისა.

კავკასიის მთიელთა სამმართველოს უფროსმა **დ. სტაროსელსკიმ** ოსმალეთში აფხაზთა განდევნის დეტალური გეგმა 1866 წლის

¹²⁶ მოგვიანებით ამ ადგილს რუსებმა **კრასნაია პოლიანა** — “ლამაზი მინდორი“ უწოდეს, ხოლო 2014 წლის 7-23 თებერვალს აქ ზამთრის ოლიმპიადა გამართეს.

27 ოქტომბერს წარუდგინა ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორს. ამ გეგმის მთავარი დებულება ასე უღერდა:

“არსებობს მხოლოდ ერთადერთი საშუალება სოხუმის სამხედრო ოლქის მხრიდან ჩვენდამი მომართული ყოველგვარი საფრთხის თავიდან ასაცილებლად — ესაა აფხაზეთის მცხოვრებთა თურქეთში გასახლება“ (ხორავა 2013: 65).

იმავე 1866 წლის ნოემბერში იმპერატორმა **ალექსანდრე II-მ** წერილობით გამოთქვა თანხმობა, რათა პირველი შესაძლებლობისთანავე გაესახლებინათ საქართველოდან თურქეთში აფხაზეთის მაჰმადიანი მოსახლეობა. ამის შემდგომ რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტრომ დაავალა რუსეთის ელჩს თურქეთში, გრაფ **ნ. იგნატიევს**, დაეწყო მოლაპარაკება პორტასთან. თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრ **ალი-ფაშასთან** მოლაპარაკება წარმატებით დასრულდა. მხარეებმა შეათანხმეს რამდენიმე მთავარი პირობა, რომელთაგან არსებითი იყო შემდეგი:

1. თურქეთის ხელისუფლებას საქართველოდან გაძევებული აფხაზი მუჰაჯირები არ უნდა დაესახლებინა რუსეთის საზღვრის სიახლოვეს;

2. მუჰაჯირებს ეკრძალებოდათ სამშობლოში დაბრუნება;

3. რუსეთს სურდა, გაეძევებინა 4 500 აფხაზური ოჯახი, მაგრამ პორტა დათანხმდა მხოლოდ 4 000 ოჯახის მიღებას.

მუჰაჯირთა პირველი მცირე ნაკადი, 218 კაცისაგან შემდგარი 49 ოჯახი იმ დროს ოსმალეთში შემავალ ბათუმში 1867 წლის 6 აპრილს გაემგზავრა სამი გემით. მასობრივი მუჰაჯირობა კი დაიწყო იმავე თვის მიწურულს (ხორავა 2013: 66-67).

იმავე 1867 წელს აფხაზთა განდევნის პროცესისათვის ორგანიზებული ხასიათის მისაცემად რუსმა მოხელეებმა სოფელ-სოფელ დაიწყეს წამსვლელთა სიების შედგენა. მუჰაჯირთა საერთო რაოდენობამ 3 358 ოჯახი, ანუ 19 342 კაცი შეადგინა (ხორავა 2004: დანართი).

არსებობს პირდაპირი ცნობები იმის შესახებ, რომ აფხაზთა ერთ ნაწილს არ სურდა სამშობლოდან გადახვეწა. მათგან ზოგიერთი ქრისტიანადაც კი ინათლებოდა, რომ თავი დაეცვა ოსმალეთში გადასახლებისაგან. ისიც ხდებოდა, რომ სიებში ოჯახები შეჰყავდათ მათ დაუკითხავად და ა.შ. მაგალითად, ქართული **გაზეთი „დროე-**

ბა“ 1867 წლის ივნისში წერდა, რომ აფხაზები მეტად დამწუხრებულნი არიან, ძალით გამოდევნეს სახლებიდან ჭლოუსა და ჯგერდის მცხოვრებნი, რომელთაც არ სურდათ სხვა ქვეყანაში წასვლა. აფხაზები ძალიან ემადლიერებოდნენ ბზიფის მაზრის ქართველ უფროსს **დიმიტრი ჭავჭავაძეს**, რომელიც უხსნიდა მათ, უმჯობესია რუსების მმართველობის ქვეშ დარჩეთ, ვიდრე სხვის ქვეყანაში წახვიდეთო (“დროება“ 1867: №23).

აფხაზთა პირველი მასობრივი მუჰაჯირობა დასრულდა 1867 წლის ივნისის დასაწყისში. მეორე, უფრო მასობრივი მუჰაჯირობა აფხაზურ მოსახლეობას მოუწყვეს 1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შედეგად, როცა აფხაზური მოსახლეობის ერთმა ნაწილმა იარაღით დაუჭირა მხარი აფხაზეთში გადმოსხმულ თურქულ სამხედრო დესანტს. პროცესები ამ შემთხვევაშიც ისევე წარიმართა, როგორც 1867 წელს. ამ ომში თურქეთის დამარცხების შემდეგ რუსეთის იმპერატორმა **ალექსანდრე III-მ** 1880 წელს ოფიციალურად მიანიჭა **დამნაშავე ხალხის სტატუსი** აფხაზებს და მოსთხოვა მათ, ზღვის ნაპირიდან 25 ვერსის სიღრმეში მდებარე ყველა სოფლიდან აყრა და ოსმალეთში გადასახლება. რუსეთი ამჯერადაც შეუთანხმდა ოსმალეთს იმის შესახებ, რომ არ დაესახლებინა აფხაზები რუსეთის საზღვრის ახლოს, რაც თურქეთმა შეასრულა (ვრცლად იხ.: ძიძარია 1982).

მიუხედავად შეთანხმებისა, როგორც 1867, ისე 1878-1880 წლებში ოსმალეთის ხელისუფლება აფხაზ მუჰაჯირებს რუსეთის საზღვრებთან ახლოსაც ასახლებდა. მაგალითად, ქალაქ ბათუმსა და მის მეზობლად მდებარე რამდენიმე სოფელში (ფერია, ანგისა, სალიბაური, მნათობი, სამება...) ამჟამადაც ცხოვრობენ აფხაზ მუჰაჯირთა შთამომავლები, რომელთა წინაპრებიც ძირითადად 1867 წელს დასახლდნენ აქ. მათ იციან, კონკრეტულად აფხაზეთის რომელი სოფლიდან იყვნენ მათი წინაპრები და ისიც ახსოვთ, რომ ერთი ნაწილი ჯერ თურქეთის სიღრმეში ჩაასახლეს, მაგრამ იმ იმედით, რომ ბათუმში მოქმედი რუსეთის საკონსულო მათ სამშობლოში დაბრუნების ნებას მისცემდა, ისინი აჭარაში მოვიდნენ და რუსებისაგან უარის მიღების მერე აქვე დასახლდნენ (ვრცლად იხ.: გვანცელაძე, ტაბიძე... 2011).

1867 და 1878-1880 წლების მასობრივი მუჰაჯირობის დროს ბათუმში დასახლებულებზე გაცილებით მეტი აფხაზი

დაბინავდა ამჟამინდელი თურქეთის რესპუბლიკის ჩრდილო-დასავლეთ და დასავლეთ ნაწილებში მდებარე მხარეებში, აგრეთვე ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე (ბულგარეთში, სერბეთში...), სირიაში და ა.შ.

იმ შემთხვევებში, როცა აფხაზები ესახლებოდნენ მანამდე უკაცრიელ ტერიტორიებზე, ახალ სოფლებს ისინი ან აფხაზეთის იმ სოფელთა სახელებს არქმევდნენ, საიდანაც წამოვიდნენ, ანდა სოფლის სახელწოდებაში იყენებდნენ რომელიმე აფხაზური გვარის დასახელებას, მოცემული ჯგუფის წინამძღოლის სახელს და სხვ.

მუჰაჯირთა სოფლების სახელთა პირველ ჯგუფს განეკუთვნება: ააცი, ანხვა, გუფ, ჯგერდა, ჭლოუ, დალ, აჭანდარა, ვარჩა, ეშირა, აბჟაყვა, გუმა, წაბალ, აკაფა, ფსირძხა...;

სოფელთა სახელების მეორე ჯგუფს განეკუთვნება: ბგანაა “ბგანბები“, ცგუაა “ცგუები“, გუმაა “გუმელები“, ლაკრაა “ლაკრბები“, ტვან იქითა “ტვანბას სოფელი“, აუბლანა რქითა “უბლაგების სოფელი“, აშვ იქითა “აშუბას სოფელი“, თაფშ იქითა “თაფშის სოფელი“, კადირ იქითა “კადირის სოფელი“, აჯბა იქითა “აჯბას სოფელი“, ბაღჭაბლე “ბაღბას უბანი“, დარიყვაქით “დარიყვას სოფელი“ და სხვ. (ძიარია 1982:287-289; ხორავა 2013: 69; <http://www.cerkes.net/bilgi-deposu/turkiye-deki-abhaz-koyleri-en-guncel-liste-t13205.html>). საინტერესოა, რომ ზოგმა ამ სოფელმა დღემდე შეინარჩუნა ეს სახელები, ოღონდ მხოლოდ აფხაზურ ენაზე მეტყველების დროს.

ამჟამად თურქეთის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე მუჰაჯირთა შთამომავლები მოზრდილ ჯგუფებად სახლობენ სხვადასხვა სიდიდის ქალაქებში: ანკარაში, სტამბოლში, იზმირში, საქარიაში, ქაისერში, ბილგეჩიქში, დუზჯეში... და 200-მდე სოფელში, რომლებიც მდებარეობენ ადანას, ამასიის, ბალიქესირის, ბილგეჩიქის, ბურსის, დუზჯეს, ესქიშეჰირის, ზონგულდაქის, თოქათის, იოზგათის, მანისას, მუღლას, ორდუს, საქარიის, სამსუნის, სივამის, სინოპის, ქაისერის, ქოჯაელის, ქუთაჰიის, ჩორუმის პროვინციებში (ჩირიკბა 1994).

მუჰაჯირთა შთამომავალ აფხაზებს დღემდე შენარჩუნებული აქვთ ეთნიკური იდენტობა. მათმა დიდმა ნაწილმა კარგად იცის დედენა და იცავს აფხაზურ ტრადიციულ კულტურას: ზეპირსიტყვიერ

და მუსიკალურ ფოლკლორს, ცეკვებს, სამოსს, დასახლების ფორმებს და მცირე ზომის არქიტექტურას, ეტიკეტს, ადათ-წესებს.

სამშობლოდან გასახლების დროს აფხაზთა დიდი ნაწილი არ იყო ღრმად მორწმუნე მაჰმადიანი: მათმა აბსოლუტურმა უმრავლესობამ ისლამის ელემენტარული მოთხოვნებიც კი არ იცოდა და უფრო მეტ პატივს მიაგებდა წარმართულ რწმენა-წარმოდგენებს, ხოლო ერთი მცირე ნაწილი ქრისტიანად თვლიდა თავს, თუმცა არც ქრისტიანობის მოთხოვნებს იცავდნენ. განსხვავებით თავიანთი მუჰაჯირი წინაპრებისაგან, მუჰაჯირთა ამჟამინდელი შთამომავლები უკვე მორწმუნე სუნიტი მაჰმადიანები არიან, რაც იმის შედეგია, რომ მათზე გავლენა მოახდინა იმ ქვეყანაში ცხოვრებამ, სადაც მოსახლეობის უმრავლესობა მტკიცედ იცავს სუნიტური მიმართულების ისლამს.

საყურადღებო ფაქტია ისიც, რომ თურქეთში მცხოვრები აფხაზების ნაწილი ცხოვრობს იმ სოფლებში, სადაც ბინადრობენ ქართველებიც. დავასახელებთ ზოგიერთ ასეთ სოფელს: ბალაბანი, აჯისუ, მაშუქიე (ქოჯაელის პროვინცია), იენიქენთი (ორდუს პროვინცია), აჯისუ, ქარაფინარი, ქურთქოი, იანიქქოი, სარიერი (საქარიის პროვინცია) და სხვანი.

მართალია, მუჰაჯირთა შთამომავალი აფხაზები ამჟამად თურქულ გვარსახელებს ატარებენ, მაგრამ მათმა უმრავლესობამ იცის თავიანთ წინაპართა გვარსახელებიც, რომელთა შორის არცთუ ისე ცოტაა ქართული წარმოშობის გვარები.

მაგალითად, მუჰაჯირთა წინაპრების წმინდა აფხაზური გვარსახელებია: ახბა, ქაბბა, (ა)ჟიბა, კვაძბა, წვიჯბა, ამიჭბა, ასვბა, კილბა, ამგიალ-იფა, აბუნბა, არგუნი, ავიძბა, ძინვბა, ზუნბა, ცუგბა, ათეიბა, ბიჟნოვა, ბარციცი, კუპალბა, გუმბა, ფალბა, აცვიბა, არძინბა, ტვანბა, კიაცვბა, ხიქუბა, შამბა, ცვიშბა, ძიკუტ-იფა, ბაზბა, თრიშბა, აურ-იფა, თარბა, აყუსბა, აძინბა, ათეიბა, აბაბა, ბაჟვი, იაშბა // ეშბა, ხილფანწვა-იფა, აგუ-მაა, აიეგბა, მაგბა, ბგანბა, გვასბა, დარიმბა, კუბზაა, ყალდი, ხიშბა, ჰაგბა, ქეცბა, აშხარაადა ა.შ.;

ქართული წარმომავლობის გვარსახელებია: ჩქვანია, ხვაჭაა, პაპაა, გაბლია, საღარია, ოსია, ყურუა, ვათარ-იფა > ვათირბა, კურკუნია, ნახარია, ფასანია, მატუა, ბრისკილი, ბეიგვა, გამსანია, გულია, ლამია, თანია, ვარდანია, ხურხუმალი, ჭათანაა,

კვარცხელია, მშვიდაა, ქარდია, კობახია // კობახია, გაბნია, გაბრია, იასაა, ლოგუა // ლაგუა, საქანია, ჰარაზია, წკუა, ჭალაკუა, ბეღია, ფუჩქურია, ციცხუა და მრ. სხვ.

თურქეთში მოსახლე აფხაზთა მეტყველება ენათმეცნიერთათვის ძალზე საინტერესოა, ვინაიდან მუჰაჯირებში გავრცელებულია აფხაზური ენის ის ქვესახეობები, რომლებზეც აფხაზეთში მუჰაჯირობის შემდეგ აღარავინ ლაპარაკობს. ეს არის **ჩიქეთის, აბუყყვის, წებელის, დალის, გუმას, ფსჰუს, აჰჰიფსისა** და სხვა მხარეთა სამეტყველო კოდები, რომელთა მეცნიერულ კვლევას დიდი მნიშვნელობა აქვს როგორც აფხაზური ენის, ისე მისი მონათესავე ენების, მათ შორის ქართულის ღრმად შესწავლისათვის.

ლიტერატურა

გამახარია, გოგია, 1997 — Гамахария Дж., Гогия Б. Абхазия — историческая область Грузии (Историография, документы и материалы, комментарии). С древнейших времен до 30-х годов XX века. Тбилиси;

გვანცელაძე, ტაბიძე, გითოლენდია, ჭაავა, 2011 — Gvantse-ladze T., Tabidze M., Gitolendia T., Chaava S. Basic Aspects of Identity of the Abkhazians Living in Ajaria. Tbilisi, 2011;

“დროება“, 1867, №23 — გაზეთი „დროება“. 1867 წლის №23;

ჩირიკბა, 1994 — Chirikba V. A. Distribution of Abkhaz dialects in Turkey. Proceedings of the Conference on North-west Caucasian Linguistics, 10-12 October 1994. <http://searchworks.stanford.edu/view/4542926>;

ძიძარია, 1982 — Дзидзария Г.А. Махаджирство и проблемы истории Абхазии XIX века. Второе, дополненное издание. Сухуми, 1982;

<http://www.cerkes.net/bilgi-deposu/turkiye-deki-abhaz-koyleri-en-guncel-liste-t13205.html>.

PROF. DR. TEIMURAZ GVATSELADZE

Gürcistan Patrikhanesi Aziz Andria Pirveltsodebuli Gürcü Ünivesitesi

Gürcistan'dan Türkiye'de Göç Eden Abhazların Yerleşimleri

1867 ve 1877-1880 yıllarında Rusya İmparatorluğu tarafından Türkiye'ye binlerce Abaza göç ettirildi. Osmanlı Hükümeti Abaza muhacirlerini sadece bugünkü Türkiye Cumhuriyeti topraklarında değil o zamanki Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yer alan ülkelere de – Suriye'de, Ürdün'de, Bulgaristan'da, Makedonya'da vb -yerleştirdi. Fakat Abazaların büyük bir bölümü Kuzey-Batı ve Batı Anadolu bölgelerinde kaldılar. Onların torunları Amasya, Düzce, Zonguldak, Kocaeli, Ordu, Sakarya, Samsun, Sinop, Bilecik, Bursa, Kutahya, Eskişehir illerinde ve 200'den fazla köyünde yaşıyorlar.

Muhacir Abazaların torunları etnik bilinçlerini koruyabildiler. Çoğu Abazaca biliyor ve geleneksel kültürü – sözlü ve müzikal folklorü, dansları, giyimleri, yerleşim tarzları, etiketi, adetleri_ koruyor.

Topraklarından ayrıldıkları zaman Abazaların çoğu dindar müslüman değildi. Onların çoğu İslamın basit temellerini bile bilmiyordu ve daha çok putperestliğe inanıyordu. Az bir kısmı hristiyan olduğunu söyleyip hristiyanlığın kurallarına da uymuyordu. Muhacir dedelerinden farklı olan bugünkü Abazalar dindar müslümanlardır.

Dikkat çeken diğer bir olgu: Türkiye Abazalarının bir kısmını Gürcülerin oturduğu köylerde yaşıyor olmasıdır, fakat onlarla ilişkilerinde problemler yoktur çünkü onların ilişkilerinde üçüncü güçkarışmıyor.

Türkiye'de yaşayan Abazaların dili dilbilimciler için çok ilgi çekicidir, çünkü muhacirlerde yaygın olan lehçeler Abazya'da muhacirlikten sonra konuşulmuyor. Bunlar Abjakva, Tsebeli, Guma, Fshu, Ahçipsi ve diğer bölgelerin lehçeleridir. Bunların incelenmesi hem Abazaca, hem Gürcüceyi kapsayan diğer akraba dillerin öğrenilmesi için çok önemlidir.

ნაპი გიუმუში

თურქეთი, რიზეს რეჯებ თაიფ ერდოღანის სახელობის უნივერსიტეტი

თურქეთში მცხოვრები ქართველების შესახებ

საქართველოს შემდეგველაზე მეტი ქართველი თურქეთის ტერიტორიაზეა დასახლებული. თურქეთში დაახლოებით ორ მილიონამდე ქართველი ცხოვრობს. მაშინ როცა ადგილობრივი ქართველი მოსახლეობის მცირე ნაწილი, ართვინის გუბერნიაში ცხოვრობს, მუჰაჯირი ქართველების დიდი ნაწილი კი თურქეთის რესპუბლიკის სხვადასხვა ქალაქებში — გირესუნის, ბალიქესირისა და ანატოლიის ჩრდილოეთით არიან დასახლებული. ქართველი მუჰაჯირების უმრავლესობა თურქეთის ტერიტორიის სხვადასხვა მხარეებში, რუსეთის მიერ 1878 წელს ბათუმისა და მის შემოგარენის დაპყრობის შედეგად, გადმოსახლდა. ქართველებმა, რომლებმაც გარკვეული დროის შემდეგ თურქ ხალში ინტეგრაციას განიცადა, დღეს ისინი, როგორც პოლიტიკაში ასევე ბიზნეს სექტორში, ბიუროკრატიულ და ხელოვნების სფეროში დიდ ადგილს იკავებენ და წარმატებული საქმიანობით იჩენენ თავს.

NEBI GÜMÜŞ

Türkiye, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

TÜRKİYE GÜRCÜLERİ ÜZERİNE BAZI MÜLAHAZALAR

Özet

Türkiye Gürcüleri, Gürcistan'da yaşayan Gürcülerden sonra en kalabalık Gürcü nüfusu ifade etmektedir. Türkiye'de yaklaşık iki milyon Gürcünün yaşadığı tahmin edilmektedir. Küçük bir kısmı teşkil eden yerli Gürcüler Artvin'de yaşamakta iken büyük kısmı teşkil eden Muhacir Gürcüler ise Giresun'dan Balıkesir'e kadar Anadolun'nun kuzey şeridinde yaşamaktadırlar. Muhacir Gürcüler, çoğunluğu Rusların Batum ve çevresini 1878'de işgali sonrasında olmak üzere değişik zamanlarda göç ederek bu yerlere yerleşmişlerdir. Süreç içinde Türkiye toplumu ile entegre olan Gürcüler, bugün ülkede siyasetten iş dünyasına, bürokrasiden sanata her alanda güçlü biçimde yer almakta ve başarılı çalışmalara imza atmaktadırlar.

A. Nüfus ve Yaşadıkları Yerler

Türkiye, Gürcistan'dan sonra en çok Gürcünün yaşadığı ülke özelliği taşımaktadır. Türkiye'de yaşayan Gürcü nüfus ile ilgili olarak bir milyondan 5 milyona kadar değişik tahminler yapılmaktadır. Sayıyı tam olarak tespit etmek zor olmakla birlikte bugün Türkiye'de yaklaşık iki milyon Gürcünün yaşadığını söylemek mümkündür. Bu sayının üzerindeki bazı tahminler doğru kabul edilecek olursa Türkiye'de yaşayan Gürcülerin sayısının Gürcistan'da yaşayan Gürcülere yakın olduğu söylenebilir.

Türkiye Gürcüleri yaşadıkları yerler bakımından iki grupta ele alınabilir. Birincisi yerli Gürcülerdir ki, eskiden beri Gürcistan sınırında yer alan Artvin ilinde oturmaktadırlar. Bunlar Şavşat ilçesinde Meydancık (İmerhev) nahiyesi ve köyleri ile Borçka ve Murgul ilçelerinde yaşamaktadırlar.

İkinci grup ise muhacir Gürcüler olarak isimlendirilebilir. Bunlar

Rusların Batum ve çevresini 1878’de işgal etmesinden sonra Türkiye’ye göç eden Muhacir Gürcülerdir. Çoğunlukla Giresun, Ordu, Samsun, Sinop, Tokat, Amasya, Düzce, Sakarya, İzmit, Bursa, Balıkesir ve İstanbul gibi Karadeniz kıyısı ve Anadolu’nun kuzey şeridinde yaşamaktadırlar. Neden Rize ve Trabzon gibi doğudaki şehirlere yerleşmedikleri sorusu akla gelmektedir. Bunun Rus işgal tehdidi yüzünden pek kolay olmayacağı düşünülmelidir. Nitekim Rus işgali sebebiyle Artvin’den de önemli sayıda Gürcünün aynı dönemde batıdaki şehirlere göç ettiği bilinmektedir. Ayrıca savaş sonrasında Osmanlı topraklarına göç edenlerin Rusların bu yöndeki baskısı sebebiyle Tokat ve Giresun hattının batısındaki topraklara yerleştirildikleri bilinmektedir.

Türkiye’de yaşayan Gürcüler, Türk toplumu ile başarılı bir şekilde entegre olmuş ve bugün her alanda başarılı çalışmalar yapmaktadırlar. İlk göç ettiklerinde genellikle köylerde yaşadıkları için tarım ve hayvancılıkla uğraşmakta idiler. Fakat büyük şehirlere göçlerle birlikte farklı alanlarda çalışmaya başlamışlardır. Bugün devlet daireleri, üniversiteler, hizmet sektörü, kısaca her alanda çalışmaktadırlar.

B. Gürcistan’dan Anadolu Topraklarına Göçler

Müslüman Gürcülerin Türkiye’ye ilk toplu göçü, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Ahıska ve çevresinin Ruslar tarafından işgali sonrasında Müslümanların kitleler halinde çoğunlukla Acara bölgesi olmak üzere Artvin ve Ardahan çevresine geldikleri bilinmektedir. Göç edenlerin bir kısmı Müslüman Gürcüler oluşturmaktadır. Bu dönemde göç edenlerin bir kısmını 1835 yılına ait Acara nüfus defterlerinden tespit etmek mümkündür. Nitekim Ahıskalı diye deftere kaydedilenlerin listelerin sonunda yer alması, bunların köye sonradan ve yakın zamanda geldiklerini göstermektedir. Bunların bir kısmı Rusların Batum’u işgali ile buralardan da göç etmek zorunda kalmışlardır.

Gelenler arasında Gürcülerin yanı sıra Türkler de vardır. Ayrıca bu dönemde Katolik Gürcüler de Müslümanlarla birlikte daha güvenli gördükleri Anadolu topraklarına göç etmişlerdir. 19. Yüzyılın ikinci yarısında İstanbul Bomonti’de bir Gürcü Katolik Kilisesi’nin inşa edilmesi, bu göçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Esas göçler ise 19. yüzyılın son çeyreğinde 1877-1878 Osmanlı-Rus

Savaşı sonrasında yaşanmıştır. Savaş sonrasında ilk üç ayda 120 bin kişinin göç ettiği kaydedilmektedir. Bu dönemde göç edenlerin sayısı ile ilgili olarak 500 bine kadar farklı rakamlar üzerinde durulmaktadır. I. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşen ikinci göçte ise ne kadar insanın göç ettiği tam olarak bilinmemektedir. Göçler sırasında pek çok insanın yollarda öldüğü için göç edenler ile bir yere yerleştirilenlerin sayıları arasında da ciddi farklılıklar bulunmaktadır.

Asimilasyon amacıyla Gürcülerin üç-beş hane şeklinde dağınık şekilde yerleştirildikleri şeklinde tarihi gerçeklerle uyuşmayan bazı iddialara rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti bu dönemde Ruslarla yaptığı savaşlar sonrasında hem Kafkasya'dan hem de Balkanlardan göç eden yüz binlerce insanı Anadolu'ya yerleştirmek gibi büyük bir sorunla karşı karşıya gelmiştir. Bu dönemde Anadolu'ya gelenler sadece Gürcüler değildir. Onların yanı sıra Çerkesler, Boşnaklar, Arnavutlar, Abazalar ve tabii ki Türkler de Ruslardan kaçarak Anadolu'ya göç etmişlerdir. Yüzbinlerce insanı aynı yere yerleştirmenin zorluğu bir yana göç edenlerin yerleştirilmesi sırasında durumları göz önünde bulundurulduğu da bilinmektedir. Nitekim Gürcülerin göç sonrasında Gürcistan'da yaşadıkları yerlerle benzerlik taşıyan bölgeleri tercih ettikleri, mesela Hulo gibi yüksek yerlerden gelenlerin yüksek yerlere yerleştirildikleri dikkat çekmektedir. Hatta başlangıçta sahil kenarlarına yerleştirilmiş olanlar da daha sonra kendi talepleriyle yüksek yerlere taşınmışlardır. Yerleştirildikleri yerlerin iklim veya çevre şartlarına uyum sağlamakta güçlük çekenlerin bu yüzden bir kaç kez göçü tekrar yaşamış olmaları elbette bir sorun teşkil etmiştir. Fakat bu da Muhacirlerin şartlarının iyileştirilmesi dışında başka bir amaç için yapılmamıştır.

İddiaların aksine Gürcüler topluca köylere yerleştirilmişlerdir. Bazen bir köyden gelenler aynı yere yerleştirilmiştir. Bununla muhacirlerin sosyal sorunlarının en aza indirilmesinin amaçlandığı açıktır. Bazen göç ettikleri köy veya mahallenin adını dahi yeni yerleştikleri yere taşıdıkları ve en geniş anlamda kültürlerini muhafaza ettikleri söylenebilir. Nitekim göçlerden bir süre sonra bu köyleri ziyaret eden ve gördüklerini kayd eden İsmetzâde Mehmed Arif, *Gürcü Köyleri* adlı eserinde bu konudaki müşahadelerini detaylı bir şekilde kaydetmiştir.

C. Dil ve Kültür

Türkiye’de yaşayan Gürcüler dillerini muhafaza etmişlerdir. Bununla birlikte Türkiye Gürcülerinin büyük kısmı bugün Gürcüce konuşmamaktadır. Köylerde yaşayanlar dillerini korumuşlar, fakat büyük şehirlere göç edenler ve özellikle genç nesil arasında Gürcüce konuşanların sayısı giderek azalmıştır. Gürcüce öğrenmenin devlet tarafından teşvik edilmemiş olması da bu süreci etkilemiştir. Rus hakimiyeti ve özellikle Sovyetler Birliği döneminde Gürcistan ile Türkiye’nin farklı bloklar içinde yer almaları ve daha önemlisi Gürcistan’ın bir demir perde ülkesi olarak Sovyetler Birliği içinde yer alması, Türkiye Gürcülerinin Gürcistan’da yaşayanlarla sağlıklı ilişkiler kurmasına da imkan vermemiştir.

Sovyetler Birliğinin çökmesinden sonra ise Türkiye ile Gürcistan arasında iyi ilişkiler kurulmuştur. Türkiye, Gürcistan’ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkeleden biri olmuştur. Siyasi ve ekonomik ilişkiler kısa sürede mükemmel denebilecek bir düzeye ulaşmıştır. Nitekim bugün iki ülke vatandaşlarının karşılıklı olarak vizesiz ve pasaportsuz olarak seyahatleri bunun en güzel göstergesidir. Mükemmel denebilecek düzeydeki iyi ilişkiler, Türkiye Gürcüleri arasında Gürcücenin öğrenilmesi noktasında teşvik edici bir rol oynamıştır. Son yıllarda ortaokullarda mahalli dillerin seçmeli ders olarak öğretilmesi yönünde atılan adımlar genç nesillerin Gürcüce öğrenmelerine imkan verecek gibi gözükmektedir.

Türkiye Gürcülerinin konuştuğu Gürcücenin Gürcistan’daki Gürcülerin konuştuğu Gürcüce ile bazı farklılıklar arz ettiği bilinmektedir. Gürcülerin Türk toplumu ile kısa zamanda kaynaşması ve Türkçe’yi çabuk öğrenmeleri bunda etkili olmuştur. Nitekim pek çok yerde ve özellikle şehirlerde yaşayanların konuştukları Gürcücede çok sayıda Türkçe kelimenin yer aldığı, fakat Gürcüce formu biçiminde olduğu dikkat çekmektedir. Hatta Türkiye Gürcücesinin özgün halini oldukça iyi koruduğu, eskiye özgü öğelerin Türkçenin etkisinden daha güçlü olduğunu ifade edenler vardır.

Türkiye Gürcülerinin konuştuğu Gürcüce ile Gürcistan’da konuşulan dilin çok farklı olduğu, hatta birbirlerini anlamadıkları şeklinde iddiaları anlamak mümkün değildir. Elbette Gürcistan’da hayatın her alanı ile ilgili olarak konuşulan Gürcücenin çok kapsamlı bir dil olduğu ve Türkiye Gürcülerinin özellikle köylerde yaşayanların bu dili tam olarak anlamalarının

mümkün olmadığı açıktır. Fakat günlük hayata dair konularda pekala anlaşabilecekleri söylenmelidir. Türkiye Gürcülerinin dili üzerine en kapsamlı çalışmayı yapan Şuşana Putkaradze'nin *Çveneburebis Kartuli* adlı eseri bunun yanı sıra Türkiye Gürcülerinin konuştuğu Gürcücenin zenginliğini de net bir biçimde ortaya koymaktadır.

D. Din ve Kimlik

Türkiye'de yaşayan Gürcülerin hemen tamamı Müslümandır. Çok az sayıda Katolik Gürcü de bulunmaktadır. Katolik Gürcüler daha çok İstanbul'a gelmişler ve 19. Yüzyılın ikinci yarısında İstanbul Bomonti'de bugün de mevcut olan bir kilise dahi inşa etmişlerdir. Fakat daha sonra bir çoğu başka ülkelere göç ettiklerinden dolayı bugün sayıları son derece azalmıştır.

Gürcüler dindar bir toplum olarak tanınmaktadırlar. Göçten bir süre sonra muhacir Gürcülerin yaşadığı köyleri ziyaret eden Mehmed Arif, onları, son derece dindar, içki ve sigara gibi zararlı alışkanlıklardan uzak duran, sağlıklı, zeki ve okumaya meraklı, cami ve okulları ile dikkat çeken bir topluluk olarak tanımlamaktadır.

Türkiye'de yaşayan Gürcüler kendilerini Gürcü veya Çveneburi olarak tanımlamaktadırlar. Acar adı bazen etnik kimlik yerine kullanılsa da genellikle Acara'dan göç edenleri ifade etmektedir.

Kartveli adı geçmiş dönemde Türkiye Gürcüleri arasında kesinlikle kabul görmezken şimdilerde kısmen kullanılmaktadır. Geçmiş dönemde bu ad Hıristiyan hatta Ermeni olmak şeklinde algılandığından reddedilmekte idi. Bu durum Gürcistan'daki Gürcülerin sadece Hıristiyan olabilecekleri şeklindeki yaklaşımla paralellik arz etmektedir. Bugün durum biraz değişmiş olmakla birlikte tam olarak değişmesi, Gürcülerin Müslüman da olabilecekleri yönündeki bir yaklaşımın Gürcistan'da yerleşmesi ve yaygınlaşması ile birlikte söz konusu olabilecektir.

Din, kimlik tanımının içini dolduran en önemli unsurdur. Bilindiği üzere göçün en önemli sebeplerinden birisi Rus baskısı ile gelecek nesillerin dinlerini kaybetme korkusu olmuştur.

Türkiye'de yaşayan Gürcülere kendilerini nasıl tanımladıkları sorulduğunda verdikleri cevaplarda Müslüman, Gürcü ve Türk şeklinde bir sıralama dikkat çekmektedir.

როლანდ თოფჩიშვილი

თბილისი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ქართული გვარსახელები შავშეთ-იმერხევი: ეთნოისტორიული საკითხები

ისტორიულ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ეთნიკურ ქართველთაგან ქართული ენა და ტრადიციები კარგად შემონახეს იმერხეველმა ქართველებმა. იმერხევი ქართული გვარსახელებიცაა შემონახული. დავიწყებთ იქიდან, რომ იმერხევი ბევრი ტოპონიმი სწორედ გვარის სახელს ატარებს. ესენი ძირითადად უბნების სახელებია, თუმცა მათ შორის რამდენინე სოფელიცაა.

შავშეთ-იმერხევი ასეთ ტოპონიმთა შორის შეიძლება დავასახელოთ სოფელ შავშეთის სოფლი **ახალდაბა**, რომლის უბნები გახლდათ: **გელსაძე, გოგელიძე, გოგინძე, პოპაძე, ურუმძე-არუშიძე**.¹²⁷ სოფელ გარელობის უბნების ერქვა: **ქადაგიძე, მიქელეთი...** თავისთავად ცხადია აღნიშნული ტოპონიმები პირდაპირ მიუთითებს იმაზე, რომ აქ სწორედ შესაბამისი გვარების წარმომადგენლები ცხოვრობდნენ. მართალია შავშეთში ქართველებმა ეთნიკური ქართველობა ვერ შეინარჩუნეს — დღეს ისინი თურქები, ე.წ. ასიმილირებული (ადგილობრივი გამოთქმით — გადაბრუნებული) ქართველები არიან, მაგრამ ზემოხსენებული ტოპონიმები პირდაპირ მიუთითებს იმაზე, რომ აქ **გელსაძეები, გოგელიძეები, გოგინძეები, პოპაძეები, ურუმძეები-არუშიძეები, ქადაგიძეები, მიქელაძეები...** მკვიდრობდნენ.

საყოველთაოდ ცნობილია შავშეთ-იმერხევის ისეთი ორი სოფლის დასახელება როგორცაა **თურმანიძე** და **ლიონიძე**. — ეს სოფლები ივანე ჯავახიშვილის 1923 წლის საისტორიო რუკაზეცაა დატანი-

¹²⁷ აღნიშნული ანთროპოტოპონიმები დაფიქსირებულია 1886 წლის საოჯახო სიების გამოქვეყნებულ სტატისტიკური მონაცემების კრებულში — *Свод статистических данных о населении Закавказского края, извлеченных из посемейных списков 1886, Тф., 1893*. სამწუხაროდ, ქუთაისის გუბერნიის ართვინის ოკრუგის საოჯახო სიების დედნებს ჩვენამდე არ მოუღწევია; ისინი დაკარგულია.

ლი. 1886 წლის საოჯახო სიებით სოფელი თურმანიძე გარყლობის საზოგადოებაში შედიოდა, ხოლო **ლიონიძე** ჩიხორის ერთ-ერთ უბნად იყო გადაქცეული. ჩიხორის ერთ უბანს **გეგაზელარი** ერქვა, ე. ი. ის **გეგაძეების** სოფელი იყო. აქვე დაფიქსირებულია **პეტრაკეთი**. ესეც ტოპონიმად ქცეული ანთროპონიმია. შავშეთში, გარყლობის საზოგადოებაში შედიოდა სოფელი **ცივეთიც**. სოფლის სახელწოდება პირდაპირ მიუთითებს იმაზე, რომ ამ სოფელში **ცივაძეები** ცხოვრობდნენ ან, უკიდურეს შემთხვევაში, სოფელი ოდესღაც მხოლოდ ამ გვარის ხალხით იყო დასახლებული, მათი შექმნილი იყო. **ცივეთის** უბნებიც 1886 წელს ასევე გვარების სახელებს ატარებდნენ: **დუღაბიძე, ლასურიძე, ხილვაძე**. იქვე სოფელ **ჩინალის** უბნების სახელწოდებებიც — **ჯაქარიეთი, ლაგუნეთი** — პირდაპირ მიუთითებს იმ გარემოებაზე, რომ მათში **ჯაქარიძეები** და **ლაგუნძეები** ცხოვრობდნენ. სოფელ **ჭვარების** ერთ-ერთ უბანს **შალიკი** ერქვა. რა თქმა უნდა, შალიკში **შალიკაშვილები**¹²⁸ მკვიდრობდნენ. XIX საუკუნეში უკვე თურქული იყო შავშეთის დაბაწვრილის, ოქრობაგეთის, სათლელ-რაბათის საზოგადოებებიც. ამ საზოგადოებათა სოფლების უბნები მათ ქართულ წარმომავლობაზე მიუთითებს. მაგალითად, სოფელ **ბალვანას** ერთ უბანს ერქვა **სამხარო-ოღლი**, ხოლო მეორეს — **კანკლო-ოღლი**, რაც თარგმანია, პირდაპირი კალკია ქართული **სამხარაძისა** და **კანკლიძისა**. **დაბაწვრილის** უბნები იყო: **კობაძე, ხილაძე, ჩუგაძე**. **შავშეთის** სოფელ მერიაში 1886 წლის აღწერაში დაფიქსირებულია უბნების სახელწოდებანი: **იბადი-ოღლი, კაია-ოღლი, შათირ-ოღლი** და **ირემაძე**. აქ უბნის სახელი **ირემაძე** თუ პირდაპირ მიუთითებს იმის შესახებ, რომ ის გამჭვირვალე ქართული ანთროპონიმია, მემკვიდრეობითი სახელია, **იბადი-ოღლი, კაია-ოღლი** და **შათირ-ოღლი** ქართული ანთროპონიმების **იბადიძის, კაიაძის** და **შათირიშვილის** თურქული ვარიანტებია.

შავშეთის სოფლის **სხლობანის** ყველა მაცხოვრებელი 1886 წელს უკვე თურქად იყო ჩაწერილი და მხოლოდ ერთ ოჯახს ჰქონდა ქართველობა შენარჩუნებული. მაგარმ სხლობანის უბნების სახელწოდებანი თითქმის მთლიანად ქართული იყო და ეს სახელწოდებები

¹²⁸ შალიკაშვილებს უცხოვრიათ ლიგანის ხეობაშიც. ჭოროხის მარცხენა მხარეს მდებარე სოფელ თხილაზურის (ე. ი. **თხილაძეების**) ერთ-ერთ უბანს **შალიკები** ჰქვია. შალიკაშვილების გვარი აქედან 1878 წელს, რუსების შესვლის დროს აყრილა და შავი ზღვის რეგიონში გადასახლებულა.

განთრობონიმებული იყო, გვარსახელი უბნის სახელად იყო გადაქცეული, რაც აგრეთვე იმაზე მიუთითებს, რომ ისევე როგორც საქართველოს სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებშიც, აქაც ერთი გვარის წევრები ერთმანეთის გვერდი-გვერდ ცხოვრობდნენ: **პერანათი** (ე.ი. **პერანიძე**), **ფუტკარაძე**, **თულაძე**. სოფელ ცინიას უბნებს ერქვა: **ხათორეთი**, **ჩიკრიკ-ოდლი**, **გორალი-ოდლი**, **ტუსი-ოდლი**, **ე. ი. ხათორიძეები**, **ჩიკრიკიძეები**, **გორალიძეები**, **ტუსიძეები/ტუსიშვილები**. ოქრობაქეთის საზოგადოების ერთ-ერთი სოფელის მამანელისის ერთ-ერთი უბანი **კაკაბ-ოდლის** სახელს ატარებდა. ე.ი. მისი მკვიდრნი იყვნენ **კაკაბაძეები**. ამავე სოფელის სხვა უბნის სახელწოდება იყო **კარალ-ოდლი**, ე.ი. მისი მკვიდრები **კარალიძეები** იყვნენ. ოქრობაგეთის უბნები იყო აგრეთვე: **კოშლიეთი**, **საკი-ოდლი** (ე.ი. ისინი ქართული **კოშლიძეებისა** და **საკიძეების** შესატყვისია). სოფელ კუჭენის უბნები იყო: **აბდულ-ოდლი** (ე.ი. **აბდულიძე**), **პაპუკ-ოდლი** (ე.ი. **პაპუკიძე**), **პისიკ-ოდლი** (ე.ი. **პისიკიძე**). სათლელ-რაბათის საზოგადოების სოფელ მორგელის უბნებს ერქვა **გოგორ-ოდლი** და **გორგინ-ოდლი**. ბუნებრივია, პირველი **გოგორიშვილის** თურქული ვარიანტია, მეორე კი — **გორგინიძისა**. სათლელ-რაბათის ერთ-ერთ უბანს ერქვა **კარკარ-ოდლი**, რაც ქართული **კარკაძეების** თურქიზებული ფორმაა. შეიძლება დავასახელოთ კიდევ სოფელ სოფორას უბნები **ბუნბუნ-ოდლი** და **ტუზი-ოდლი**. ისინი **ბუნბუნიძისა** და **ტუზიძის** კალკირებული ვარიანტებია.

შავშეთში, 1886 წლის საოჯახო სიიებით, სოფელ ვერხუნას/ვერხნალის ერთ უბანს **რომიეთი** ერქვა, რაც იმას ნიშნავს, რომ ის თავის დროზე **რომიძეებით** იყო დასახლებული. სოფელ ცეცხლაურის ერთი უბანი კი **ტოკაძის** სახელს ატარებდა. სოფელ დაბაკეთლის ერთ-ერთი მეჰელეს (ანუ უბნის) სახელია **მარჩილ-ოდლი**, ე.ი. **მარჩილიძე**. იქვე მიუთითებენ ტოპონიმს **კობაძე**.

1886 წელს იმერხევის დაბის საზოგადოებაში 6 სოფელი იყო: **ბაძგირეთი**, **დაბა**, **ზაქიეთი**, **სურევანი**, **უბე**, **ხევწვრილი** (222 კომლი, 1599 სული). აქ სოფელ **ზაქიეთის** უბნები იყო: **ჯარბიძე** (**ჯარბიძეს ზაქიეთის მაჰალედ დღესაც მიუთითებენ**), **ჩიკორიძე**... უბეში ორი უბანი იყო გამოყოფილი: **გორგაძელარ** და **ჩევიძელარ**. ეს უბნები დღეს უბეში ეთნოგრაფიული მონაცემებითაც დასტურდება. ამ სოფელში **გორგვაძეები** და **ჩივაძეები/ჭივაძეები** დღესაც მკვი-

დრობენ. სურეგანის უბნებს შორის ვხვდებით **გუდალი-ზელარსა** და **დავითიძელარს**, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ აქ **გუდაძეები** და **დავითიძეები** ცხოვრობდნენ. სოფელ **ხევწვრილში** 1886 წლის საოჯახო სიებით აღნიშნულია უბნები: **აბრამიეთი, ბელტიეთი**, ე.ი. **აბრამიძეები** და **ბელტიძეები**.

1886 წელს **წყალსიმერის** საზოგადოების სოფლები იყო: **დიობანი, იფხრევი, წეთილეთი, წყალსიმერი**. დღეს **დიობანის** მკვიდრები უკვე გათურქებული არიან. დიობანის უბნები იყო **აბნაძე, ზიალიძე, ზიქრიეთი, ქოქლიძე** — დღეს ქოქლიეთს უწოდებენ, **ქუმაშიძე**. **ზიქრიეთში ზიქრიძეები** ცხოვრობდნენ. XIX საუკუნეში უბნის სახელად პირდაპირ გვარის ფორმა (**ქოქლიძე**) დადასტურდა. როგორც აღინიშნა, დღეს ადგილობრივები თავიანთ სოფელს ქოქლიეთს უწოდებენ, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ გვარებისა და აქედან გამომდინარე ტოპონიმების სუფიქსებიც ადგილობრივთა მეტყველებაში ერთმანეთს ენაცვლებოდა, ისინი ერთმანეთის ფარდი იყო.

იფხრევი შედგებოდა **ივეთისა** და **იმნაძეს** უბნებისაგან. **იმნაძეთა** უბანი 1886 წლის საოჯახო სიებში თურქიზებული **იმნაზელარის** ფორმითაა ჩაწერილი. **წეთილეთის** უბნები იყო: **მანხატიძე, ხონლაური** (დღეს **ხონლევი**). **წყალსიმერის** ერთ-ერთ უბანს **ხილვაძე** წარმოადგენდა.

ახლა ეთნოგრაფიულ მონაცემებს მივმართოთ. იმერხევის სოფელ **ივეთში** დასტურდება შემდეგი მემკვიდრეობითი სახელები: **დაბელიძე/დაბლიეთი, ზურაბიძე, ჰუსუნთი, ლაკოლიენთი, ფიდისიენთი, გაბიენთი, ქაშაკლიენთი, ზობიენთი, ავჯიენთი, ზემოენთი, ცხიკათიენთი, მუჰამედიენთი, ჭალიპარიენთი, წიკათიენთი, იხშიენთი...** იმერხევის სოფელ **ივეთს** ქართული გვარების უძველესი მაწარმოებელი -ეთ სუფიქსი აქვს შემონახული. ამკარაა, რომ აღნიშნული სუფიქსი აქ -ძე სუფიქსთან მონაცვლეობდა. ინფორმატორის თქმით, ივეთის ძველი გვარები არიან: **დაბელიძე, ზურაბიძე** და **გოლიენთლები**. ეს უკანასკნელნი საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარედან — გოლადან/კოლადან მოსულებად მიიჩნევიან. აქედანვე მიგრირებულან **იშხნელიძეებიც**: იშხნელიძეები იყვნენ, ახლა **კარამედოღლები** არიან. ესენი გოლადან მოსულან. სამი ძმა ყოფილა, ერთს **ზურაბი** ერქვა, მეორეს — **გოლა**, მესამეს არ ვიცი. ერთი

დამჭდარა წყალსიმერში, მეორე — იფხრევლში, მესამე — ივეთში. იშხნელიძეების წინაპარი არის გოლადან მოსული. იშხანიძეებიცა და ჩვენც (დაბელიძე — რ.თ.) გოლიდან ვართ მოსული. ზურაბიეებიც გოლადან მოსულან. ამავე სოფელში დადასტურდა გვარი **ნიკოლიენთი**. კიდევ: ჩემი გვარი **ფილისიენთია**, ძველად **მეთაფლეს** ამბობდნენ; ჩვენი **სამოლიენთი** ვართ, ეს ბიძაი **მამადიენთია** — ამათი გვარი ესაა. **ზურაბეთლები** არიან, **ბუსუენთები** არიან. ზურაბიძე დაწერე? **ქასკაკლიენთი** — ადგილიდან აქვთ აღებული გორიძე. მნიშვნელოვანი ფაქტორია, რომ სოფელ ივეთში რამდენიმე გვარს აქვს გადმოცემა საერთო წარმომავლობის, მიგრაციის შესახებ: ჰამზიენტ ადგილზე ახლა ზურაბიძეები სხედან. **ჰამზიენტნი** ბათუმისაკენ წასულან. ოთხი ძმა მოსულა: **ზურაბიენთი, ავჯიენთი, გოლიენთი, სამოლიენთი**. სოფელი ამათ გააკეთეს.

სოფელ **წეთილეთშიც** გვარებს -ეთ სუფიქსით იფორმებენ, მაგალითად, **ხოჯიენთი, დუდუენთი**. **ბაზგირეთელი** მთხრობელი თავისი გვარის შესახებ აღნიშნავდა: **გვარად ზუმბიეთი, ზუმბაძე ვარ, დედა თეთრიეთია, თეთრაძე**. მეორე მთხრობელი გვარად **იმნაძეც** დედის გვარს **უშარიეთს** მიუთითებს. ბაზგირეთის ერთ-ერთი დიდი გვარია **ცვარიძე**. აქვე ცხოვრობენ **ყასიმოლოები, ყარამეშქედოლოები, ფერათოლოები, ბესონები, ავჯიოლოები, ხოჯიენთი, ენჩლიენთი (ენჩაროლლი), ხარზიენთი**. მკვიდრობენ **ბოლქვაძეებიც** (5 ოჯახი): ჩემი მამა იტყოდა, საქართველოს მხრიდან ვართ მოსული **ბოლქვაძეები**. ერთი **ჩიხის ხევშია** ჩვენი გვარის, მეორე — შავშეთის სოფლებში და მესამეს უთქვამს მე, ცივი წყალი უნდა ვსვა და ბაზგირეთს მოსულა. ბაზგირეთის მაჰალეში — **გამეშეთში** ცხოვრობენ **სარიოლოები, დელიაშასანოლოები, ბოიარჩები**. ეთნოგრაფიული მასალებით, **ცვარიძეების** **ადრინდელი გვარი ცხვარაძე ყოფილა**: ჩვენი ძველი გვარი ცხვარაძე ყოფილა. იმერეთში ყოფილან. ომი ქნილა და იმაზე წამოსულან. პირველი ისინი დაჯდნენ (ფიქრი იაზარ-ცვარიძე, 2007 წელი, 60 წლის). იმავე მთხრობელისაგან ჩაწერილი მასალით **ყადიოლოების** ქართული/ადრინდელი გვარია **ალიძე**.

სოფელ **ბზათაში** ასეთი ეთნოგრაფიული მასალა დადასტურდა: **ფილიპიძე** ძველი გვარია, **ფუტკარაძე** ახალი გვარია. რაღაც მიზეზის გამო **ფილიპიძეები** **ფუტკარაძის გვარზე** გადასულან.

მართალია აქ გვარი უკანასკნელი რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში ოფიციალურად არ ფიქსირდებოდა, მაგრამ დაფიქსირებული იყო ხალხის მეხსიერებაში, ზემოთ მოყვანილი ფაქტით კი მათ ადრინდელი გვარიც ახსოვთ. სოფელ **ბზათაში** დასტურდება გვარსახელები: **შარაბაძე, ზაქარიაძე, ზაქრაძე, ფილიბიძე, ბაბელიძე, ციცვანაძე, კარალიძე. ურბენიძე** სოფელ წყალსიმერში არიან. ეთნოგრაფიული მასალა: ქართული გვარია **ომაროღლი**. უფრო სწორია **ჰასუნთი**. ჩვენი გვარის ხალხი 10 ოჯახია აქა. აქ არიან კიდევ: **ომარიენთი, შარაბეთი, ციცვიენთი, ლაიკიენთი/ლაიკიეთი/ლაიკიძე** (ადგილი აქ ლაიკიენთია), **გაღმა ყარსლიენთი**. აქ არიან **ზაქრიძე, ყარალიენთი (ყარალიძე), მაზმანიენთი, ბაბელიენთი (ბაბლიძე), არჩიენთი, ბზვარიენთნი, შარაბიძე, კაკაბიძე, კობიენთი (წყალსიმერს ეკუთვნის), ფილიბიეთი**.

შოლტის/შორთისხევში ეთნოგრაფიული მონაცემებით ცხოვრობენ **კვირიკაძეები**. მთხრობელის ახმედ ახგუნის სიტყვით: კვირიკაძეა ჩემი გვარი. ერთი დედე (= პაპა) გვყოლია და იმ დედეს სახელი **ღურაღდეღეი** ყოფილა. იმაზე **ღურალოღლიც** გავხდით. კვირიკაძე ახლა სოფელში 6 კომლი ვართ. ამ მასალით აშკარაა ქართული გვარის შიგნით მეორე მემკვიდრეობითი სახელის — მამიშვილობის/ბაბუიშვილობის წარმოქმნა. გარდა **კვირიკაძეებისა**, შოლტისხევში ცხოვრობენ აგრეთვე შემდეგი ქართული გვარების წარმომადგენლები: **თე(ა)თვიენთი** (ბათუმიდან მოვსულვართ. იქიდან გამოგყრილვართ. ალაგზე წაკიდებიან), **იფშიროღლები, ურბენიძეები, მიქელაძეები, ჭურდიკიძეები**. კვირიკაძეები სადაც ცხოვრობენ, იმ ადგილს კვირიკეთს უწოდებენ, ასევე ადგილისა და გვარის სახელიცაა **ციციენთი, ბათილეთი, თათუნთი, ქოჩიენთი, ქეიენთი**.

სოფელ **იფხრევლში** ცხოვრობენ **ხატიოღლები** იგივე **ხატიძეები** და **იმნაძეები**. იმნაძეებს იმნიეთსაც უწოდებენ და შესაბამისად მათი უბანიც ამავე სახელით მოიხსენიება. აქვეა **ჭურკვეთიც**. იმნიეთში იფხრევლიდან შემორევიათ **ბუტიძე**. ეთნოგრაფიული მასალა: ქართული გვარი ბუტიძეა. ამ სოფელს იმნაძე (იმნიეთი) ჰქვია. დაუტურქმევია ძველებს გვარი, ცხოვრობდა იმნაძე. მთლიანად იფხრევლია. მაგრამ იფხრევლი გაღმაა, გამოღმა იმნიეთია, ჭურკვესეთია ზემოთ. აქაურობა გურჯებისაა. ბუტიძე ძველი გვარია. ჩემი

დღედი იფხრევილიდან გამოსულა. ზესიძედ იყო. ბუტიძეები იფხრევილში არიან. **ბუტიძეები ვართ, მაგრამ ჩვენც იმნაძე გავხდით, რადგან იმნაძის მამულზე გაჩნდა, იმნაძედ ვართ.** აქაური ძველი გვარებია **მოსიძე, სორყაძე, სუბუქიძე, ჭურკვესიძე, იფშირეთი, იაღჯები, საღრიძე.** მოყვანილი ეთნოგრაფიული მასალა ფრიად საყურადღებოა. აღარაფერს ვიტყვით ჩამოთვლილ გვარებზე და მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ იმერხევშიც ზესიძედ მისვლის დროს ისეთივე ჩვეულება არსებობდა როგორც დანარჩენ საქართველოში — ზესიძე, ფაქტობრივად, მისი შთამომავლები გვარს იცვლიდა, რადგან სხვის მამულზე ჯდებოდა. სხვანაირად სიმამრის ქონების მემკვიდრეობით მიღება გამორიცხული იყო.

დასახობში მჭედლიძეები/მჭედლიენთი ცხოვრობენ, მაგრამ ირკვევა, რომ ისინი აქ სოფელ **დევიეთიდან** არიან გადმოსახლებულნი: მჭედლიენთი ბევრი ვართ დევაძეებში. დევაძეები ცხოვრობენ **დევიეთში.** უბეში **ჭივაძეები** არიან, კიდევ: **თურანოღლები, მოლოღლები.** ზიოსში არიან **ბალაძე** (ბალიეთი/ბალთი), **ბეჭაძე/ბეჭიეთი** (10-15 კომლი), **სარვანიძე, ტალახაძე, მოლიეთნი/მოლოღლი/მოლიძე, თურანოღლი, ქომოჯინთი, ხევლიეთი, აბდიეთი. ჭიმურაძე** (ჭიმურები არის ცხელი მჭადი სატეხილი, ერბოში ჩადებულნი). იყვნენ **შუთები** და აღარ არიან. 92 წლის იუსუფაი **ჭიმურიძის თქმით, მათ ჭიმურებ ეტყვიან.** აშკარაა, რომ ერთი გვარი ზოგჯერ სამი სუფიქსითაც კი იწარმოება, ქართული ენა ამის საშუალებას იძლეოდა, -ეთ სუფიქსის ნაცვლად ამ ფუნქციას -ებ სუფიქსიც ასრულებდა. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, **დევაძეები მაჭახლიდან ვართ. ძველები კიბორიძეები ყოფილან. დემურჩი (ე.ი. მჭედელი) ყოფილა ჩვენი ძველი.** უკეთებია თოხი, წალდი, ეჩო, დანა და მოსულა დევაძეებში დასახლებულა, ჩვენს მეჭელეში. მჭედელს ეტყოდნენ და **მჭედელ-ოღლებს** გვეტყოდნენ. ამ ეთნოგრაფიული მასალით აშკარაა, რომ მაჭახლიდან გადმოსახლებული მჭედელი დევაძეების უბანში სახლდება, მათ გვარს იღებს და ამავე დროს საფუძველს უყრის დევაძეების გვარის განაყოფას **მჭედლოღლებს.** მოყვანილი მასალა იმითაცაა საყურადღებო, რომ მიგრანტის შთამომავლებს ახსოვთ და აქვთ გადმოცემა ადრინდელი გვარის (**კიბორიძე**) შესახებ.

იმერხევის ერთ-ერთი დიდი სოფელია **სურევანი**. ამ სოფელში სიმრავლით გამოირჩევიან **დავითეები**. **დავითე 25 სახლი ვართ**. ჩემი ძველები აქ ყოფილან. აქედან იმათ ნახევარი გურჯისტანს აქეთ-იქით დაფანტულან. სურევანში ცხოვრობენ კიდევ **შარმათები, ზაზალები, მურეშები, ქოსოღლები, იქიე(ნ)თლები** (იქიენტლები აჭარიდან გადმოსულან), **ბუტიძეები, შარაძეები, ლაზოღლები, ასლანოღლები, თანთოღლები, კოლოტიძეები, პეტროღლები, ქოსეთი, დღვაბიძე** (დულაბიძე ჩვენი სოფლის მეჰელეა, ხილვაძეც მეჰელეა), **გათენიძე** (ამ სოფელში **გათენიძე წასულა და დღვაბიძე მოსულა**)... სურევნელი მთხრობელი აღი-რეზა ყარა გადმოგვცემს, რომ ყარანოღლი ვიყავით პირველად. ჩემი დედე აჭარას გაზრდილა. ერთი **ლომანა** ყოფილა მაჭახელში და გამზრდელი იყო **ლაზოღლი** და გახდა **ლაზოღლი**. სამი კომლი ვართ აქ და გარეთ 30 კომლი იქნება **ლაზოღლი**. სურევანში **ყარანოღლები** არიან 5 კომლი. ძველი **ყარანოღლი** ყოფილან და უკან დროს გვარი გადაუცვლიათ **შარაძედ, თანთოღლად**... სხვა მთხრობელის შენიშვნით, **ყარანოღლებს** 5 განაყოფა აქვთ: **თანთოღლი, ლაზოღლი, სურაოღლი, შარაძე** და **ყარალოღლი**. ძველად ამ სოფელში 3 კვამლი ყოფილა: **პეტროღლი, ყარანოღლი, იქიეთლები**. ყარანოღლი აქაურია. **პეტროღლებს** გადმოცემა აქვთ, რომ მათი წინაპარი პეტრიაშვილი ოდესღაც **რაჭიდან ჯერ ორდუს ჩავსულვართ და მერე იქ კაცი მოუკლავთ და აქ გამოქცეულან**. ასე გვაქვს **გაგონილი ზემო ბარიდან მოვსულვართ**. სამი კვამლი ვართ. არიან **პეტრებიც, ამბობენ ნათესავები ვართო, მაგრამ დანამდვილებით არ ვიცი**. **პეტრები დაბაში არიან**.

ქართულ ეთნიკურ გარემოს მოწყვეტილ იმერხევეში გვარებთან დაკავშირებით ისეთივე პროცესები მიმდინარეობდა, როგორც დანარჩენ საქართველოში — ხდებოდა ახალი მემკვიდრეობითი სახელების წარმოქმნა. **ყარანოღლების** ერთი ნაწილი **ლაზოღლი** გახდა. მამის გვარი გამზრდელის გვარით შეიცვალა. მაგრამ თურქული ეთნიკური გარემო მაინც თავის დაღს ასვამდა ქართულ ანთროპონიმებს. ზოგიერთი ქართული გვარის სუფიქსები თურქული სუფიქსითაა შეცვლილი. ამის მაგალითად **ყარანოღლიც** გამოდგება, რომლებიც უდავოა ადრე **ყარაძეები** იყვნენ. ამას მთხრობელის სიტყვებიც ადასტურებს:

ჩვენ ლაზიენთი ვართ და გავხდით ლაზოღლი. სურევანში **ზა-**

ჯალიძეები ცხოვრობენ. მთხრობელის სიტყვით, ჩვენ (ხაჯალიძეებს) **წადლაწეებსაც** ვეტყვიან. ასახელებენ **დაჩიძესაც**. სურევანის დავითეთ უბანში მიუთითებენ აგრეთვე გვარს **შამათა**.

იმერხევის სოფელ **უბეშიც** რამდენიმე ქართული გვარი ცხოვრობს. აქ არიან **მოლოღლები** ანუ **მოლიძეები**, **კორტონაძეები**, **ჭივაძეები/ჩივაძეები** (ჭივიეთი უბანია უბისა), **გორგვაძეები/გორგოძეები**, **კოვიძეები**, **აქალიძეები**, **ელაძეები**. ეთნოგრაფიული მასალები: კორტონაძე, კოვიძე, გორგვაძე, ჭივიძე — ძველად იტყვიან ესენი ხუთი ძმა ყოფილან და ბარში სულ დაბლა მსხდარან და იქიდან რომ გაყრილან და ამ სოფელში დამსხდარან, იქიდან რომ ხუთი ძმა დასახლდა და გაბეგრებულან. ერთი **კორტონაძე** გახდა, მეორე — **კოვიძე**, მესამე — **გორგვაძე**, მეოთხე — **ჭივიძე**, მეხუთე **ფიქლობაძე** იყო. **ფიქლებმა** გვარი გამოიცვალეს და **მოლოღლებში** შეერვივნენ. უბეში სხვა გვარებიც მკვიდრობენ; ესენი: **ილიმიენთი**, **მჭედლიენთი**, **კულულიენთი**, **ხოჯიენთი**, **იბიშიენთი**. **იბიშიენთი** არტაანიდან მოსულან. ამ გვარს წარმოთქვამენ როგორც მრავლობით რიცხვში, ისე მხოლობითში — **იბიში**. გვარია კიდევ **ზობები**.

ქოქლიეთის გვრებია **იმაღოღლი**, **ბაირახტაროღლი**, **მოსიძე**, **გურიენთი**, **კაკაუნები**, **ჯაფარიძე**, **ლოლაძე**, **დურადოღლები**, **გოგელიძე**, **ქარსიოღლები** (იგივე **ქარსიძე**). ჩიხისხევში **დუმბაძის** გვარი დასტურდება.

იმერხევში ერთ-ერთი ლამაზი სოფელია **მანატბა**. ამ სოფლის გვარებია: **კოსოლა(ი)ძე**, **ჯიჯანიძე**, **დარბაზიენთი**, **შავქა(ე)თლიენთი**. გადმოცემით ეს უკანასკნელნი არიან არტაანისა და შავშეთის შუადან. **იმ სოფელს შავქეთი ერქვა და გვარს ეს სახელი იმიტომ დერქვა**. **დარბაზიეთ** გვარი იმერხევისავე სოფელ აგარადან გადმოსახლებულა, **ჯიჯინაძეები** — რაბათიდან. **კოსოლიძეები** იმერხევისავე სოფელ უხეთიდან გადმოსახლებულან. მანატბელების გადმოცემით, მათი წინაპრები აქ 400 წლის წინ დასახლებულან. ნასახლავს ვეტყვით, ზედა ნასახლევი, ქვედა ნასახლევი, ძველად ყოფილან, იმათ არ მოვესწარი. ჩვენები რომ მოსულან, უკვე აღარავინ დახვედრიათ.

მანატბის მეზობელი სოფელია **მაჩხატეთი**. ასახელებენ მაჩხატეთის შემდეგ გვარებს: **სარაჯი**, **ქაია**, **ჩახმანჩები**, **მელმაძები**. **დარბაზიეთნი** მაჩხატეთშიც ცხოვრობენ. **დარბაზიეთი** იერლად მიიჩ-

ნევა, ისინი და მელმაძეები შედარებით გვიან მოსულან ახლო-მახლო ადგილებიდან.

სოფელ **ხოხლევი**ში ცხოვრობენ **მესხაზეები (მესხაძეები), გორგაძეები, ლომაძეები, ქომაძეები, ხევრაძეები (ხევრიენთი).**

გორგიეთ ერთ კვამლს ვეტყვით, გორგოძეებს ბევრსა. ვეტყვით ხევრიენთ, ქომიენთ, ლომიენთ, მესხიეთ, გორგიეთა. ხოხლევიში ყველაზე მეტი **ჯენიგელებია.**

სოფელი **ფარნუხი**ც უბნებისაგან შედგება; ეს უბნებია: **კახიძეები, გორგვაძეები, აიშიენთი, შარმათები, ჭალაძეები, ბეშოვრიენთი, ჭივიძეები**(უბედან არიან გადმოსული), **მელქიენთი.** დედებები იტყოდნენ: ერთი ჯარი ყოფილა და მოსულა. აქ სხვები ყოფილან, ისინი დამთავრებულან. პირველად მოსულან **ჭივიძე, კახიძე, ჭალიძე, მელიქიენთი.** ესენი აქ მიწობლები დამხდარან. **აიშიენთი** ჭივიძეები არიან, გაიზარდნენ. ჭივიძეებს **ქერიმოლლებსაც** ეტყოდნენ, ჭივიძეებს **დელიოლლებსაც** ეტყვიან. ერთ მეჭელეში არიან. უბეს გორგოეთიც არიან. ჭივიძეების გვარის გამრავლების შედეგად აშკარად ჩანს, რომ გვარი რამდენიმე განაყოფად გაიყო: **აიშიენთი, ქერიმოლი, დელიოლი.** პირველი მამიშვილობის სახელი თუ ქართული სუფიქსით გაფორმებულა, მეორე და მესამე — თურქულით. ეთნოგრაფიული მასალებით, **კახიძეების** წინაპარი სამი ძმა გამოქცეულა, ორი შავშეთში დამრჩალა, ერთიც ფარნუხში ჩამოსულა. ჭალათაში დასახლებულან — შავშეთის სოფელია, ერთიც აქ **ჭალიეთს (ჭალაძეები)** მოვიდა. ჩვენ **კახიეთი** გვქვიან, კახიეთკარებს იტყვიან, ჭივიძეები სადაც ცხოვრობენ, ჭივიეთკარსაც ეტყვიან.

ხევწვრილში არიან **ფანჯიკიძეები, ფანჩიძე, დავლაზე, ქაცახათი/ქარცახები, ქარცივაძე, ფათაჯუენთი, ქურდოი/ქურდუები/ქურდიკიძე, ფუქშები, მეგრელები, მიხელყმიენთი, ჯიმუხები, თოდნაძე, გოჩოლლები/გოჩიენთი, ზაზალები, გამრეკლიძეები, კუდიენთი/კუდები, თექინები, ქოროლლები, ფატყუენთი, ნუნიანთლები, ჩახლები, ფალაზები, თუთიენთი, რევაზანები/რევაზოლლები/რევაზები.** ხევწვრილის ეს გვარები სოფლის 7 უბანში (მაჰალეში) არიან გადანაწილებული. ეს მაჰალეებია: **აბრამიენთი, მიხელყმიენთი, მეგრელები, ჯიმუხები, ჯამის გაღმა, ბელტიეთი, გოჩოლლები/გოჩიენთი.** აბრამიენთში მხოლოდ **ფუქშები**ცხოვრობენ. **ფუქშები**მაჰახლიდან ყოფილან მოსული. ადრე სხვა გვარებსაც უცხოვრიათ, მაგრამ ისინი აქედან წასულან.

მიხელყმიენტში მხოლოდ მიხელყმიენტები მკვიდრობენ. **ჯიმუხები მაჰალეს სახელიცაა და ხალხის სახელიც ერთიდაიგივეა.** ეთნოგრაფიული მასალა ქარცახების შესახებ: ჩვენ ქართულად **ქარცახებს** ვეცყვიან. **ქარცივაძე** გალიფი და ჩვენ განაყრებს ვეცყვით, სისხლი ერთია, ძველი განაყრები ვართ. **მეგრელები** ადრე ერთი კვამლი ყოფილან, შემდეგ გაბევრდნენ მეგრელები. ჩვენ **ბელტივრი** ვართ. **ბელტიები** დაიწვა. მთელი **დავლაძეები** აქ არიან. ბელტიეთში **გამრეკლიძეები, რუშენები, ქარცახები** არიან, **ზაზალები მუჰაჯირად წასულები არიან. იზმითს, ბურსას არიან ზაზალები წასულები.** ადგილი აქვთ აქ, აღარ მოდიან, გაგდებული აქვთ ადგილები. საქმობაზე წასულან აქედან **ზაზალები.** *გოჩინთში* ცხოვრობენ **კულები(კუდიენთი), თექინები, ქოროღლები, ფატყუნთი** (იქიდან გადმოსული **ფუქშები** არიან და აქ **ფატყუნთი** დაურქმევიათ). **ფატყუნთი** მოსული არიან. ჩვენიც მოსული არიან. გამსახურდია რომ იყო, იქიდან არიან მოსული. **დავლაძეა** ბელტიეთს. იქიდან მოსული არიან. ჯიმუხებში მარტო **ჯიმუხები** არიან. ჯამიმაჰალეში ცხოვრობენ: **ნუნინათლები, ქურდულები, ფანჩიძე, ჩახლები, ქაცალები** (ბელტიეთსაც არიან), **თათუჯუნთი. ფალაზები** აღარავინ არიან. ისინიც წაბარგული არიან. **თუთიენთი** დაგვაგიწყდა, მაჰალე. **ოდინთიც** ორი კვამლია. ზამთარში აქ არ რჩებიან. მეგრელებში მარტო **მეგრელები** ვართ. სამი განაყარი ვართ. ის ორი კვამლი სხვები არიან; მაჰახლიდან მოვიდნენ და მეგრელები გახდნენ. იქიდან მაჰახლიდან ბერი მოვიდა და ნენე უთხოვია. ნენე მეგრელი იყო. მიხელყმიანთაც **ქირთუები** არიან, სამი კვამლი. მიხელყმიანთა **ჭენჭიებიც (ჭენჭათი)** არიან. რევაზინთში მთელი **რევაზანები** არიან. აბრამიენთში სულ **ფუქშები** არიან. აბრამიანთ მაჰალეს უძახიან და აქ ცხოვრობენ **ფუქშები.** ერთი ფუქშა შერთულზე არის.

შვიდი უბნისაგან შედგება იმერხევის სოფელი **ზაქიეთიც,** რომელთაგან გვარის სახელს ატარებს **ჩაქვრიძეები, მიქაძეები, ფოჭრენგეები** (*მიქაძეები* გამრავლებულან და ესენი ცალკე გამოყოფიან), **ყაფჩინები, შობელები.** მიწრუათის მაჰალეში ცხოვრობენ **უნიალები.** ხევმაჰალეში არიან **ნაფენგვრიეთი, საკიენტლები, ხოჯინთი. ჩაქვრიძეების** გვარიზობებია: **ყალაიჯები...** შობელების გვარიზობებს რას ეტყოდნენ, ენის წვერზე მიგორავს, ერთი **ბაჯუნთი...**

ჩიხორშიც დასტურდება ქართული გვარები. ერთ-ერთი აქაური მთხრობელის თქმით, *თამაზას* გვეტყვიან გვარს, *წითელას*, *ფალაზები* (*ფალაზები* ხევწვრილადან ჩამოსულან). ასევე როგორც იმერხევის სხვა სოფლები, ჩიხორიც მაჰალეებისაგან/უბნებისაგან შედგება. არდიაწმინდაში ცხოვრობენ **მურადოღლები, წითელოღლები, ემინოღლები**, ლიბანში — **წვიტები (წვიტოღლები)**, თეთრაქეთში — **იშიოღლები, ლაზოღლები, ფურჩები**, ვარდიყანაში — (ექვსი თვე ზაფხულში ვარდიყანაში არიან, ექვსი თვე თეთრაქეთში ზამთარში), ბერიეთში — **ბათუმოღლი, ცვარიძე**, წურღიეთში/წურღიეთში — **ჩოლახები, ომბაშოღლი**, ჯამიკარში — **ვეზიოღლი, ომბაშოღლი**, მახრეთში — **წითელოღლი, ველოღლი**, ჭედრულში (შარბოლში) — **ჯაგვები, მახარები**. ჩიხორის ყველაზე დიდ სოფელში (უბანში) ცხოვრობენ **მახარები, კვირტები, ჩორტანები. თამაზოღლები** და რაც ჩამოვთვალე ყველა იერლები ყოფილან. **ველიოღლები** ველიდან მოსული ყოფილან. სხვისთვის **თამაზებს** ადგილები მიუტყიათ.

საყურადღებოა, რომ შუახევში იმერხევიდან ქალი ყოფილა გათხოვილი, რომლისთვისაც ადგილობრივებს **შავშურა** შეუტრქმევიათ. ასეთი მეტსახელების შერქმევა კი საქართველოში ერთგვარი ტრადიცია იყო.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ შავშეთ-იმერხევში, მიუხედავად იმისა, რომ ის ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში მოწყვეტილი იყო საქართველოს და შედიოდა სხვა სახელმწიფოს — ოსმალეთის იმპერიის — შემადგენლობაში, ქართული მემკვიდრეობითი სახელის (გვარსახელის) ტრადიცია არასდროს შეწყვეტილა. ხალხის მახსოვრობამ მემკვიდრეობითი სახელები (გვარები) დღემდე შემოინხა — ტრადიცია არ გაწყვეტილა. მართალია, უშუალოდ შავშეთში ეთნიკური ქართველები ასიმილირდნენ (გადაბრუნდნენ), მაგრამ გვარი რომ აქაც ტრადიციული იყო, ამას XIX საუკუნის რუსული დოკუმენტები მოწმობენ — სოფლები და სოფლის უბნები ხშირ შემთხვევაში გვარის სახელს ატარებდნენ.

შავშეთის იმერხევის მხარეში გვარის გარეშე არცერთი ქართველი არ ყოფილა. ბევრ გვარს ჰქონდა გვარის დანაყოფიც. გვარის დანაყოფები იყო როგორც ძველი, ისე შედარებით ახალი, თურქთა მმართველობის დროს, ისლამის მიღების შემდეგ წარმოქმნილი. მაგალითად, *იშხნელიძეები* კარამამედოღლებად იქცნენ, *კვირიკაძეები* დურაღოღლად, *აღიძეები* — ყადიოღლად. თუმცა თავდაპირველი ქართული გვარი არ დაუკარგავთ. იმერხეველები თავიანთ გვარებს

აწარმოებენ ძირითადად რამდენიმე ქართული სუფიქსით: -ძე, -ეთ, -ენტ, -ებ. იმერხეველთა მეტყველებაში გვარების წარმოთქმის დროს ზოგჯერ ქართულ სუფიქსებს თურქული -ოღლი სუფიქსიც ენაცვლება, მაგალითად, კაკაბოღლი, ე.ი. კაკაბაძე.

იმერხევეში ბევრი ისეთი გვარი დასტურდება, რომლებსაც აქეთ საქართველოში პარალელი არ დაეძებნება (მაგალითად, ფილიპიძე). საქართველოში ბევრი გადმოცემაა შემონახული გვარების წარმომავლობის, აღრინდელი გვარებს შესახებ. ანალოგიური გადმოცემები იმერხევეშიც არა ერთი და ორია დაცული. მიუთითებენ აღრინდელ გვარებსაც. ბუტიძეები იმის გამო, რომ *იმნაძის* მამულზე დაესახლნენ, იმნაძის გვარში ზესიძედ შევიდნენ, იმნაძეებად იქცნენ. გვარის ასეთი შეცვლა კი საერთო ქართული ტრადიცია გახლდათ. იმერხევეშიც ხდებოდა ერთი საერთო გვარიდან რამდენიმე გვარის გამოყოფა. მაგალითად, *ზურაბიენთი*, *ავჯიენთი*, *გოლიენთი*, *სამოლიენთი* საერთო სისხლისანი არიან. ხშირად გვარი და ადგილის სახელი (უბანი) ერთი სახელითაა გადმოცემული: *ციციენთი*, *ბათილეთი*, *თათუნთი*...

იმერხევეში უსუფიქსო გვარებიც დასტურდება: *შამათა*, *ზობები*, *ჩახმახჩები*, *ფუჭები*... მაგრამ ჭირს იმის გარკვევა, ეს ანთროპონიმები გვარსახელებია, გვარის დანაყოფები, თუ გვარის მეტსახელები (ანუ საგინებელი გვარები — მისაგნებელი გვარები, როგორც ეს გურიისა და ზემო იმერეთშია. მაგალითად გურიის სოფელ ხიდისთავში *კლანდაძეები* რამდენიმე ასეთ საგინებელ გვარად იყოფიან: *ნაჯახე*, *ირემე*, *ტურიე*, *ლინჭიპური*... ხოლო მამათელ **გოგელიებს** მხოლოდ ერთ საგინებელი/გვარის მეტსახელი — *ინგრება* გააჩნიათ). ეთნოისტორიული თვალსაზრისით ამას არსებითი მნიშვნელობა არცა აქვს. მთავარია, რომ ისინი მემკვიდრეობითი სახელებია, რომლებიც თაობიდან თაობას გადაეცემოდა, ე.ი. უცხო ეთნიკურ გარემოში ტრადიცია გრძელდებოდა, მიუხედავად იმისა, რომ ამ ტრადიციას საფუძველი გამოცლილი ჰქონდა.

შავშეთ-იმერხევეში მემკვიდრეობითი სახელის აღმნიშვნელი ქართული ტერმინი — **გვარი** — ფაქტობრივად არ შემონახულა. მხოლოდ ერთხელ იქნა ის დადასტურებული **გორის** ფორმით. სამაგიეროდ, გვარის დანაყოფის აღსანიშნავად რამდენიმეჯერ დადასტურდა ტერმინი **გვარიზობა (ჩაქვრიძეების გვარიზობებია: ყალაიჯები... შობელების გვარიზობებს რას ეტყოდნენ, ენის წვერზე მიგორავს, ერთი ბაჯუნთი...)**.

PROFESÖR DOKTOR ROLAND TOPÇIŞVILI

Tbilisi İvane Cavahişvili Devlet Üniversitesi

Türkiye’de Yaşayan Gürcülerin Soyadları: İmerhev

Tarihi Güney-Batı Gürcistan Gürcülerinden Gürcü dili ve adetlerini en çok İmerhevliler koruyabildiler. Türkiye’de Gürcü soyadları hiç bir zaman resmen tespit edilememiştir, fakat halkın hafızasında kalmıştır. İmerhevde Gürcü soyadları iyi bir şekilde kalabildi. Gürcü soyadları geleneksel etnografik bilgilerle tasdik edildi. İmerhev’de Gürcü soyadlarının eskiden beri yer alması toponimler üzerinden de kanıtlanıyor – çok toponim soyadları taşımaktadır. Bunların çoğu mahale isimleridir. Fakat birkaç tane köy ismi de vardır. Böyle toponimler Gürcistan’ın farklı bölgelerinde de vardı. Demek ki bu Köyde sadece bir soydan olanlar oturuyorlardı. Mesela Acara’da İntskirvelebi diye bir köy vardır. Yani bu köyde sadece İntskirvel soyadını taşıyanlar oturuyorlardı.

Şavşat-İmerhev’de çok antropotomonim tasdik edildi. Mesela 1886’da Rus sayımına göre Şavşat Ahaldaba Köyünde Gelsadze, Gogelidze, Goginidze, Popadze, Urumidze, Aruşidze mahalleleri vardı. Bu mahallelerde karşılıklı soyadı taşıyanların oturduğu bellidir.

Şavşat-İmerhev’de iki köyün isimleri – Turmanidze ve Lionidze_ çok meşhurdur. 1886 senesinin sicil defterlerine göre Turmanidze Köyü Garkloba Cemiyeti içindeydi, Lionidze ise Çihori’nin bir mahalle olarak çevirmiştir. Çihiri Köyünün bir mahallesinin ismi Gegazelari’ydi. Yani Gegadzelerin köyü olduğunu anlamaktayız. Aynı yerde Petraketi yer ismi de geçmektedir. Bu da toponim olarak çevrilmiş Antroponomdur. Grakloba Cemiyetine Tsivieti köyü de dahildi. Köy ismi orada Tsivadzelerin oturduğunu göstermektedir. 1886’da Tsivieti mahallelerinin isimleri soyadları da taşımaktadır: Duğabidze, Lasuridze, Hilvadze. Balvana Köyünün bir mahallenin ismi Samhar-oğlu, öbürünün ise Kanklo-oğludur. Bunlar Gürcüce Samharadze ve Kanklidze’nin aynısıdır. Dabatsvrili mahalleleri Kopadze, Hiladze, Çugadze idi.

İmerhevlilerin çoğu kendi Gürcü soyadlarını hala biliyorlar. Mesela Ube Köyünde Gorgvadze ve Çividze soyadlarını söyleyebiliyorlar. 1886

senesinin Rus sayımında Ube Köyünün iki mahallesi – Gorgadzelar ve Çevidzelar_ gösterilmiştir. İmerhevli Gürcülerinin soyadları çoğu durumda -dze ekiyle bitiyor. Köy isimleri ise -et ekiyle oluşturuluyor. Mesela Koklidzelerin oturduğu Koklieti Köyü. Bazen soyadları da -et ekiyle oluşturuluyor. Böyle bir durum İvet Köyünde de görülüyor: Dabliyeti, GabienTi, Çaliparienti, Tsikatienti, İhşienti. Bu da Gürcistan tarihi durumunun yansımasıdır: halk konuşmada -et ekini kullanıyordu, resmi belgelerde ise -dze eki yazılıyordu.

Halk Konuşmalarda Gürcistan'ın diğer bölgeleri gibi -eb ekini de kullanıyorlardı. Bu durum çoğunluğu gösteriyordu: Besonebi, Piklebi, Cagvebi, Maharebi, Çahmahebi, Çimurebi.

Gürcü soyadlarının bölümleri de vardır. Bunların isimleri çoğunlukta Türkçe eki -oğlu ile oluşturuluyordu. Demek ki İmerhev'de Gürcü soyadların oluşturma adetini kaldıramamış ve Osmanlı Devletinde Türk dilinin etkisi ile devam etmiştir: Avcıoğlu, Pereatoğlu. Bazen -Oğlu eki soyun bölümlere değil, direkt soyadın köküne ekliyorlardı: Hatioğlu – Hatidze (bu soyun Gürcülüğünün temeli – Hati de gösteriyor). Gürcü eklerin Türk eklerle değişimi sıradan bir olaydı: “Biz Lazienti'yiz ve Lazoğlu olduk”.

ავთანდილ ნიკოლეიშვილი

ქუთაისი, აკაკი წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერ-
სიტეტი

თურქეთელ ქართველთა ქართულენოვანი პოეზია

ჩვენი თურქეთელი მოძმეების ქართულენოვანი პოეტური შემო-
ქმედება პირობითად ორ უმთავრეს ნაწილად შეიძლება გავყოთ:
პირველი, ხალხში ზეპირსიტყვიერი სახით გავრცელებული ფოლკ-
ლორული ტექსტები და მეორე, საზოგადოებისთვის ცნობილ სახ-
ალხო მთქმელთა (ცალკეულ შემთხვევებში კი პროფესიონალ პო-
ეტთა) ავტორობით შექმნილი მხატვრული ნაწარმოებები. სამწუხ-
აროდ, იმის გამო, რომ ჩვენებურთა დიდმა ნაწილმა წინაპართა ენა
დღესდღეობით უკვე ცუდად, ანდა საერთოდ აღარ იცის, თურქეთში
მცხოვრები ჩვენი თანამემამულეების მიერ საუკუნეთა განმავლობაში
შექმნილი ქართულენოვანი ფოლკლორული ტექსტების უმეტესობა
სამუდამოდ დაიკარგა.

მიუხედავად ამ არასასურველი ვითარებისა, საქართველოსა და
თურქეთს შორის თანამედროვე ეტაპზე ფართოდ დამკვიდრებულ
კეთილმეზობლურ ურთიერთობათა შედეგად, იმედისმომცემი სამო-
მავლო პერსპექტივაც აშკარად ვლინდება და ამ სამწუხარო მოვლენ-
ის საწინააღმდეგო პროცესებიც ვითარდება. კერძოდ, თურქეთში
მცხოვრებ ეთნიკურ ქართველთა გარკვეული ნაწილის ცნობიერებაში
განახლებული ძალით ღვივდება და ძლიერდება საუკუნეების განმავ-
ლობაში მინავლული ეროვნული თვითშეგნება.

სწორედ ამ მოვლენის ერთ-ერთ გამოვლინებად უნდა მივიჩ-
ნიოთ ის ფაქტი, რომ წინაპართა დედაენის შესწავლის მსურველ-
თა რაოდენობა იმედისმომცემად იზრდება. ამ დიდმნიშვნელოვან
მოვლენას კიდევ უფრო მეტ სამომავლო პერსპექტივას სძენს ის
ფაქტი, რომ ადრინდელისაგან განსხვავებით, ჩვენებურთა შორის
ამ ბოლო დროს ისეთი სახალხო მთქმელებიცა და პროფესიონალი
მწერლებიც გამოჩნდნენ, რომლებიც ქართულ ენაზე დაწერილი

თავიანთი მხატვრული ტექსტებითაც ცდილობენ საკუთარი გულსთქმის გამოხატვას.

სამწუხაროდ, თურქეთელ ქართველთა მიერ შექმნილი ფოლკლორული ტექსტების უმეტესობა, იმის გამო, რომ მათი ჩაწერა თავის დროზე არავის უცდია, დღესდღეობით კი ისინი უკვე აღარავის ახსოვს, სამუდამოდ დაკარგულია. არც ამ ტექსტების შემქმნელთა და გამავრცელებელთა სახელებია ცნობილი, გარდა რამდენიმე მათგანისა.

იქიდან გამომდინარე, რომ ზოგადქართული და ჩვენებურების ფოლკლორული შემოქმედების ბევრ ნიმუშს შორის აშკარად ხელშესახები ტექსტოლოგიური მსგავსებანი არსებობს, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მათი დიდი ნაწილი იქაურ ქართველებში საქართველოდან თურქეთში გადახვეწილმა მუჰაჯურებმა გაავრცელეს. მართალია, ზეპირსიტყვიერი ფორმით მოარულმა ამ ტექსტებმა დროთა განმავლობაში შინაარსობრივადაც და ენობრივ-მხატვრული თვალსაზრისითაც გარკვეული ცვლილებები განიცადეს, მაგრამ მათი უმეტესობა შესაბამის ფოლკლორულ პირველწყაროებს არსებითად მაინც არ დაშორებია.

აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ქართველ მუჰაჯირთა შორის სახალხო მთქმელებიც იმყოფებოდნენ, რომლებიც თურქეთში არა მარტო საქართველოში მათ მიერ შექმნილ ფოლკლორულ ტექსტებს ავრცელებდნენ, არამედ ქართული ზეპირსიტყვიერების სხვა ნიმუშებსაც.

ქართულ ფოლკლორთან თურქეთელ ქართველთა ზეპირსიტყვიერების სიხლოვის განმაპირობებელ ფაქტორებზე საუბრის დროს აქ ერთ გარემოებასაც უნდა მიექცეს ყურადღება: მიუხედავად იმისა, რომ თურქეთში მცხოვრები ჩვენებურები მათ ისტორიულ სამშობლოს ხანგრძლივი დროის განმავლობაში იყვნენ მოწყვეტილები, ჩვენს ქვეყანაში კომუნისტური დიქტატურის დამყარებამდე აქაური და იქაური ქართველები ერთმანეთთან დაკავშირებას მაინც ახერხებდნენ. ეს გარემოება კი, ჩემის აზრით, ყოველგვარი გადაჭარბების გარეშე უნდა მივიჩნიოთ ქართული ფოლკლორის ამ ორი ნაკადის ერთმანეთთან დაახლოების ერთ-ერთ ანგარიშგასაწევ ფაქტორად.

როგორც ითქვა, ჩვენებურების ზეპირსიტყვიერი შემოქმედების დიდ ნაწილთან ერთად, დროის მდინარებამ იმ სახალხო მთქმელთა

სახელებიწ წარეცხა უკვალოდ, რომლებიწ თურქეთში ქართული ხალხური სიტყვიერების შექმნის პროცესის უშუალო მონაწილენი იყვნენ. მათგან დღესდღეობით მხოლოდ რამდენიმე მათგანის სახელილაა ცნობილი. ამ მოლექსეთაგან ამჯერად ორი პიროვნება მინდა გავისხენო — თურქეთში გადახვეწილი სახალხო მთქმელები: რეჯებ მჟავანაძე და შირინ შარაშიძე.

აჭარაში თავიანთი პოეტური ქმნილებებითაც და მემბოხე ცხოვრებითაც კარგად ცნობილ ამ პიროვნებათა შემოქმედების ჩვენთვის ცნობილი ნიმუშების უმეტესობა, მართალია, სამშობლოში მათი ცხოვრების დროსაა შექმნილი, მაგრამ ამ ტექსტებმა თურქეთელ ქართველებშიც ისეთი პოპულარობა მოიპოვა, რომ ისინი არა მარტო ზეპირი ფორმით გადაეცემოდა თაობიდან თაობას, არამედ ქართული წერა-კითხვის უცოდინარობის გამო ჩვენებურები ზოგიერთ მათგანს ოსმალური ანბანით ჩაწერილი სახითაც ავრცელებდნენ ერთმანეთში.

როგორც ემენ დავითაძის მიერ თურქეთში რ.ეჯებ მჟავანაძის (1873-1929 წწ.) ცხოვრებასთან დაკავშირებით მოძიებული მასალებით ირკვევა, ქართული ხალხური პოეზიის ეს ნიჭიერი ოსტატი მუჰაჯირად თურქეთში გადახვეწის დროსაც ეწეოდა ნაყოფიერ შემოქმედებით საქმიანობას (ამასთან დაკავშირებით იხ: აჭარის სახალხო მთქმელთა ანთოლოგია, 1993: 69-84).

შუახვევის რაიონის სოფელ გომარდულში დაბადებულ რ. მჟავანაძეს მეზობელ სოფელ ჭვანის მედრესეში მუსლიმანური განათლების მიღების შემდეგ სასულიერო სამსახური დაუწყია და მალე ხოჯაც გამხდარა, მაგრამ ხალხში ფართო პოპულარობა ღვთისმსახურებაზე მეტად თავისი ლექსებით მოუპოვებია. რ. მჟავანაძის პოეტური შემოქმედებით ხალხის ამგვარი დაინტერესების უმთავრეს საფუძველს პირველ ყოვლისა ის გარემოება წარმოადგენდა, რომ ავტორის მიერ შეთხზულ ზეპირსიტყვიერ ტექსტებში ადვილად აღსაქმელი ფორმით იყო წარმოსახული იმჟამინდელი ცხოვრებისეული უსამართლობანი და მათ წინააღმდეგ მებრძოლი სახალხო გმირები.

ცხოვრებისეულ უსამართლობათა მამხილებელი თავისი ლექსებით რ. მჟავანაძემ ყოველგვარი შენიღბვის გარეშე გაილაშქრა იმ სოციალური და კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ, რომელსაც რუსეთის ხელისუფლება ატარებდა ოსმალეთა ბატონობისაგან ახ-

ლად განთავისუფლებულ „სამუსლიმანო საქართველოში. ხალხში ანტისახელისუფლებო სულისკვეთების კიდევ უფრო მეტად გასამძაფრებლად რ. მუჟავანაძის პოეტურ ქმნილებებში ამ პოლიტიკის მანკიერ მხარეთა წარმოჩენასაც აქვს მიქცეული განსაკუთრებული ყურადღება.

რ. მუჟავანაძის ამგვარ ანტისახელისუფლებო გამოხდომებს ის შედეგი მოჰყვა, რომ ხელისუფლებამ მისი შეპყრობის ბრძანება გასცა. სასჯელისაგან თავის დახსნის მიზნით რ. მუჟავანაძე იძულებული გახდა სამშობლოდან გადახვეწილიყო, მუჰაჯირობის მწარე ხვედრი გაეზიარებინა, თურქეთს შეხიზვნოდა და თავი ჯერ ართვინისთვის, შავშეთისა და იმერხევისათვის შეეფარებინა, შემდეგ კი ქალაქ ედრემითში დასახლებულიყო. თურქეთში დამკვიდრებულ რეჯებს, იქაური წესის შესაბამისად, გვარ-სახელი ოსმალურ ყაიდაზე გადაუკეთებია და ჯერ ალემდარ-ზადე დაურქმევია, შემდეგ კი ალემდარ-ოღლუ.

რ. მუჟავანაძეს თურქეთში ცხოვრების დროსაც გაუგრძელებია აქტიური შემოქმედებითი საქმიანობა. მისი პოეტური ტექსტები იქაურ ქართველებში იმდენად პოპულარული ყოფილა, რომ ქართული წერა-კითხვის უცოდინარი ქართველები მათ ცალკეულ ნიმუშებს ოსმალური ანბანითაც იწერდნენ და ასე ავრცელებდნენ ერთმანეთში. მართალია, მუჰაჯირობის პერიოდში დაწერილი რეჯების ლექსების დიდი ნაწილი ჯერ-ჯერობით უცნობია, მაგრამ ჩვენამდე მოღწეული ტექსტებიდანაც თვალნათლივ ჩანს, რომ რ. მუჟავანაძის პოეზიაში კვლავაც დიდი ადგილი ჰქონდა დათმობილი სოციალური უსამართლობის წინააღმდეგ მიმართული საბრძოლო სულისკვეთების გამოხატვას, რის გამოც იგი ვერც ოსმალეთში გადაურჩა ხელისუფლებისგან დევნასა და შევიწროებას.

დაბეჯითებით იმის მტკიცება, რ. მუჟავანაძის შემოქმედებიდან ოსმალეთში ცხოვრების პერიოდში რომელი ლექსები უნდა იყოს დაწერილი, სათანადო არგუმენტების არარსებობის გამო, შეუძლებელია. ერთადერთი საფუძველი, რომელზე დაყრდნობითაც ამ საკითხის გარკვევა შეიძლება ვცადოთ, მათი შინაარსია. თუმცა ავტორის შემოქმედებაში ვერც ამ თვალსაზრისით ვხედავთ რაიმე არსებით ცვლილებას — თავისი სახალხო ლექსებით რ. მუჟავანაძე მთელი სიცოცხლის განმავლობაში იბრძოდა სოციალური უსამართლობის წინააღმდეგ, ნაღვლიანი პოეტური ჰანგებით გოდებდა ცხოვრების ამაოებასა და

ბედისწერის უღმობლობაზე და მის თანამემამულეებს რელიგიური დიდაქტიკით შთააგონებდა, რომ ადამიანის სულის ხსნისა და გადარჩენის ერთადერთი გზა ღვთის რწმენა და მსახურება იყო.

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა ვრცელი მოცულობის ლექსი „ყიამეთის დესტანი“ (აჭარის სახალხო მთქმელთა ანთოლოგია, 1993“ 96), რომელშიც ყველაზე მეტად გამოვლინდა ავტორის რელიგიური თვალთახედვის არსი და წუთისოფლის წარმავლობისა და ცხოვრების ამაოების მისეული შეფასებანი. მაგალითად:

**ოჲ ყიამეთი ახლოს არი, იცვლება დრო, ზამანები (ყამი
– ა. ნ.),**

**ვინც რომ ვართ მუსლიმანები, ღმერთსა შევთხოვოთ
იმანები (წყალობანი – ა. ნ.).**

**სუყველ დღეს ომრი (სიცოცხლე, წუთისოფელი – ა. ნ.)
მიგვიდის,**

გვაქ სიცოცხლის გუმანები,

აბუდღებულო ინსანო (მოტყუებულო ადამიანო – ა. ნ.),

აჯაფ (ნეტავ – ა. ნ.) რას ეპრუალები (აპირებ – ა. ნ.).

რელიგიური დიდაქტიკით გაჟღენთილ ამ ლექსში ავტორი თანამომძიებებს კიდევ ერთხელ არწმუნებს იმაში, რომ მათ ღმერთს ყოველდღიურად უნდა შესწირონ მადლობა მათი მუსლიმანობის გამო: „მადლობა ღმერთს მოვასხენოთ, მუსლიმანი რომ ვაქ ჯული. ლექსის შექმნის უმთავრესი მიზანი მკითხველის იმაში დარწმუნება იყო, რომ ამ „ტყვილ ღუნიაში“ (ეს მეტაფორული გამოთქმა ხშირად მეორდება ჩვენებურების პოეტურ ზეპირსიტყვიერებაში) სიკვდილს ვერავინ გადაურჩება — „ვერც თათარი, ვერც ქართველი, ვერცა გუბერნატორები, ვერც ავროფა (ევროპა ა.ნ.) გადარჩება, ქვეყნის იმფირატორები“. ავტორის შეგონებით, ადამიანის სულის ხსნისა და სიკვდილის შემდეგ სამოთხეში მოხვედრის ერთადერთი გზა ამქვეყნად მხოლოდ კეთილ საქმეთა ქმნაა. რ. მჟავანაძის ხაზგასმით, ის ზნეობრივ-რელიგიური პრინციპები, რომელთა დაცვასა და ერთგულებას იგი მის მოძიებებს თავისი დიდაქტიკური ნაწარმოებით უქადაგებს, მას ყურანიდან გადმოუტანია და გაულექსავს ქართულად:

აჲ ქართულზე გამეყვანე ნესიხეთი არაბული,

ქითაბიდან (ყურანიდან – ა. ნ.) ამოვწერე, ღმერთო,

მიყავი ყაბული.

შინაარსობრივადაც და ტექსტუალური თვალსაზრისითაც რ. მკავანაძის „ყიამეთის დესტანი“ თითქმის ზუსტად ემთხვევა, ანდა უმნიშვნელო სახეცვლილებებით იმეორებს თურქეთელ ქართველებში ფართოდ პოპულარულ „გურჯულ ვაიზს“. სამწუხაროდ, ჩვენთვის ხელმისაწვდომი მასალების საფუძველზე ამჯერად იმის დაბეჭდვით თქმა, ამ ორი პოეტური ტექსტიდან პირველად რომელია შექმნილი — რ. მკავანაძის ზემოთ განხილული ლექსი, თუ „გურჯული ვაიზი“ შეუძლებელია.

გურჯულ „ვაიზსა“ და „ყიამეთის დესტანს“ შორის არსებულ აზრობრივ და ტექსტოლოგიურ მსგავსებას განსაკუთრებული ყურადღება იმიტომაც მინდა მივაქციო, რომ ზოგიერთი მკვლევრის მტკიცებით, „გურჯული ვაიზის“ თავდაპირველი ვარიანტი რ. მკავანაძის მიერ უნდა იყოს დაწერილი. მაგალითად, აი, რას წერს აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით თინა შიომვილი: „ის გარემოება, რომ ვაიზის გავრცელების არეალი მოიცავს აჭარასა და დღეს თურქეთის რესპუბლიკის შემადგენლობაში მყოფ ისტორიულ ტერიტორიებს და, აგრეთვე — მუჰაჯირ ქართველობას, გვაფიქრებინებს, რომ ამ ვაიზის ავტორიც რეგებ მკავანაძეა“ (შავშეთი, 2011: 182).

ოსმალეთში იძულებით გადახვეწილ ქართველ სახალხო მთქმელთაგან ასევე უნდა გავიხსენოთ ჭვანელი (შუახვევის რაიონი) შირინ შარაშიძე-ვოდელიოღლიც (დაბადებული უნდა 1875-1880 წლებს შორის). დედასამშობლოსთან აჭარის რეგიონის შემოერთების შემდეგ რუს მოხელეთა ძალადობისა და ეროვნულ-სოციალური ჩაგვრის წინააღმდეგ აქტიურად ბრძოლის გამო იგი იძულებული გახდა ჯერ მშობლიურ მხარეში გავარდნილიყო ყაჩაღად, შემდეგ კი სამშობლოდან გადახვეწილიყო და სიცოცხლის ბოლო წლები ოსმალეთში გაეტარებინა.

შ. შარაშიძის ხალხური პოეზიის პოპულარობა იმით იყო განპირობებული, რომ მათში უმთავრესი ყურადღება სოციალური უსამართლობის წინააღმდეგ თავგანწირვით მებრძოლი კაცის მისწრაფებანია გამოხატული. ამ თვალსაზრისით ყველაზე მეტად „ვოდელიოღლის ლექსი“ გამოირჩევა, რომელსაც აშკარად ეტყობა „არსენას ლექსის“ პოეტური ზეგავლენის კვალი. ნათქვამის დასტურად დავიმოწმებ ფრაგმენტს შ. შარაშიძის ხსენებული ლექსიდან (აჭარის სახალხო მთქმელთა ანთოლოგია, 1993:135):

ფირალობა დამიმტკიცეს, ველარ ვქენი სახლში რჩენა,
 სამა-სიმღერა მიყვარდა, ქოშიებში შამოფრენა,
 ნაჩაღნიკები მტერი მყავს, იგინია იმფო ფენა,
 თოფის სროლას რომ დავიწყებ, ჩაუვარდებიან ენა.
 ...შვიდი ნაჩაღნიკი მეძებს, საქმე ჩამივარდა სულში,
 საღლაში ვერ ჩავბარდები, გამაგზავნიან სიბიროში.

შ. შარაშიძის პოეტური შემოქმედების პოპულარობაზე აშკარად მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ 1904 წელს შავშეთსა და კლარჯეთში მოგზაურობის დროს ნ. მარს „ვოდელიოლის ლექსის“ იმერხეული ვარიანტებიც ჩაუწერია, რომლებშიც სოციალური უსამართლობის წინააღმდეგ თავგანწირვით მებრძოლი ამ სახალხო გმირის ფირალობის დროინდელი ყოფა ახალი დეტალებით გამდიდრებული ფორმითაა წარმოსახული. ნ. მარის ინფორმაციით, ხსენებულ ვარიანტთა მთქმელებს კარგად სცოდნიათ, რომ ნაწარმოების ძირითადი ტექსტის ავტორი შირინ ოდელ-ოლი იყო და იმერხევი ეს „სიმღერა საქართველოდან მოვიდა (მარი, 201:185)“. იმისათვის, რომ მკითხველს უფრო ნათელი წარმოდგენა შეექმნეს ხსენებული ნაწარმოების იმერხეულ ვარიანტებზე, დავიმოწმებ ფრაგმენტს ერთ-ერთი მათგანიდან (მარი, 2012:174):

მე საწყალმა ვისა უთხრა ჩემი გულისა დერდები?
 ღამით გუზზე სიარულში ბევრჯელაც-და გავგორდები.
 ღალატობა რომ შამოვდა, ვერა კაცს ვერა ვენდობი,
 ველარ შევალ ვერა სახში: დილა-საღამ ვზივარ ტყეში...
 რა უბედური მე დევბადე, ვერ ვუყურე სოფლებსაო.
 რა საცოდვავად მე დავრჩი, ველარ მიველ ჯამი (მეჩეთი

— ა. ნ.) კარსა.

ფირალოდ რო გამოველი, არ ვიყავი ოცი წლისა,
 სოფელი მტერი გამიხდა: მიზებნიან სამყოფნელსა.

უმთავრესი თავისებურება, რითაც თურქეთში მცხოვრები ჩვენებურების პოეტური შემოქმედება ხასიათდება, იმაში მდგომარეობს, რომ დღესდღეობით ცნობილი და ხელმისაწვდომი მათი ლექსების უმეტესობა სასიმღეროდ გამიზნულ ტექსტებს წარმოადგენს. აქედან გამომდინარე, მათში დიდი ადგილი აქვს დათმობილი განმეორებად მისამღერებს, რეფრენად ქცეულ სტრიქონებსა და მუსიკალური ჟღერადობის გამაძლიერებელ ისეთ რიტმულ სი-

ტყვებსა და შეძახილებს, რომელთა ნაწილი აზრობრივ დატვირთვასაც კია მოკლებული.

აღნიშნულმა გარემოებამ არსებითად განაპირობა ის ფაქტი, რომ ჩვენებურების ზეპირპოეტური სასიმღერო ტექსტების უმრავლესობა შინაარსობრივად მსუბუქია და ზოგადქართული ხალხური პოეზიის ფართოდ ცნობილი შედეგებისათვის საზოგადოდ დამახასიათებელ აზრობრივ სიღრმეებსა და ცხოვრებისეულ მოვლენათა პოეტურ-ფილოსოფიური თვალთახედვით განსჯა-შეფასებებს მოკლებული.

ყოველივე ზემოთქმულთან ერთად, აქვე ისიც უსათუოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენებურების ზეპირპოეტური შემოქმედება ვერც სიტყვიერი ოსტატობით შეედრება ზოგადქართული ხალხური პოეზიის ცნობილ ნიმუშებს.

და მაინც, მიუხედავად ამისა, ჩვენი თურქეთელი მოძმეების მიერ შექმნილი ამ შემოქმედებითი მემკვიდრეობისადმი განსაკუთრებული ყურადღება თუნდაც ორი უმთავრესი ფაქტორის გათვალისწინებით უნდა გამოვიჩინოთ:

პირველი, იმის გამო, რომ მასში თავისებური ფორმით წარმოჩინდა ჩვენებურების ცხოვრებისეული თვალთახედვის ცალკეული მხარეები და ყოველდღიურ ყოფასთან დაკავშირებული მოვლენები; და მეორე, ამგვარი ყურადღების გამოვლენა რეალურად შეუწყობს ხელს მათ ცნობიერებაში ეროვნული თვითშეგნების შემდგომ განმტკიცებასა და ქართულენოვანი შემოქმედებითი პროცესის გაძლიერებას.

ჩვენებურების ზეპირპოეტური შემოქმედებითი შესაძლებლობები ყველაზე მეტად „გურჯულ ვაიზში“ (სწავლება-დარიგებაში) გამოვლინდა. საკმაოდ ვრცელი მოცულობის ეს პოეტური ტექსტი, რომელიც ჟანრობრივი თვალსაზრისით ლირიკულ პოემადაც შეიძლება მივიჩნიოთ, მუსლიმან ქართველებში იმდენად პოპულარული იყო, რომ მისი რამდენიმე ვარიანტია შექმნილი. მათგან ორი შუშანა ფუტკარაძემ ჩაიწერა და გამოაქვეყნა თავის „ჩვენებურების ქართულში“ (ფუტკარაძე, 1993:271-275; 354-358), მესამე — ოთარ ფუტკარაძემ („ჩვენებურების სიმღერა“, 1991:37-42), მეოთხე და მეხუთე კი მამია ფაღავამ და მისმა თანაავტორებმა მონოგრაფიაში „შავშეთი“ (შავშეთი, 2011:492-496; 348-357).

„გურჯული ვაიზის“ ამგვარი პოპულარობა არსებითად განაპირობა იმ ფაქტმა, რომ ჩვენი თურქეთელი თანამემამულეები მისი

მეშვეობით მშობლიურ ენაზე ისმენდნენ იმ ზნეობრივ შეგონებებს, რასაც მათ მაჰმადიანური რელიგია უწესებდათ უმთავრეს ცხოვრებისეულ პრინციპებად. რელიგიურ ფაქტორს კი ჩვენებურების ცხოვრებაში მეტად მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დამკვიდრებული. როგორც ისინი ერთ-ერთ ხალხურ ლექსში ამბობენ, „წორ გზაზე მათი გამყვანი არი ყურანი პაზრეთი“ (წინასწარმეტყველი).

სამეცნიერო ლიტერატურაში მართებულად ესმება ხაზი იმ გარემოებას, რომ „გურჯული ვაიზის“ შექმნის ერთ-ერთ უმთავრეს პირობად ჩვენებურების ერთი, არცთუ მცირე, ნაწილის მიერ არაბული და თურქული ენების არცოდნა იქცა. პირველ ყოვლისა, სწორედ ეს მოვლენა გახდა უმთავრესი ფაქტორი მშობლიურ ენაზე ღვთის განმადიდებელი ამ სწავლება-დარიგების შექმნისა. არაბული და თურქული ენების უცოდინარ მუსლიმან ქართველებს ხსენებული ტექსტი მაჰმადიანური ღვთისმსახურების აღსრულებას უადვილებდა.

თუმცა აქვე იმ გარემოებასაც უნდა მიექცეს ყურადღება, რომ „გურჯული ვაიზის“ გავრცელების არეალი მხოლოდ ე. წ. „ოსმალთა საქართველოს“ გეოგრაფიული მასშტაბებით არ შემოიფარგლებოდა და იგი შესაბამისი პერიოდის აჭარაშიც ყოფილა საკმაოდ პოპულარული.

მიუხედავად იმისა, რომ „გურჯული ვაიზის“ ყველა ვარიანტის მასაზრდოებელი ძირითადი წყარო „ყურანია“ და მათი შექმნის უმთავრეს მიზანს მუსლიმანური რელიგიის ფუძემდებლური პრინციპებისადმი ერთგულებისა და უღალატოდ მსახურების ქადაგება წარმოადგენს, ხსენებული ტექსტის შეფასების დროს განსაკუთრებული ყურადღება იმ ფაქტსაც უნდა მივაქციოთ, რომ მასში ჩვენებურების ეროვნულ-პატრიოტული თვალთახედვაცა და მშობლიური ქართული ენისადმი გამძაფრებული სიყვარულიც გამოვლინდა ემოციურად ძალზე შთამბეჭდავი ფორმით. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესო ნაწარმოების ის ვარიანტია, რომელიც შ. ფუტყარაძემ ჩაიწერა ნიაზ ჯიჯანიძისაგან (ფუტყარაძე 1993:271-275).

რელიგიური რწმენის განმსაზღვრელი პრინციპების სწავლება-ქადაგებასთან ერთად, მასში მეტად მნიშვნელოვანი ადგილი მშობლიური ქართული ენისადმი სიყვარულის გამოხატვასაც აქვს დათმობილი. ნაწარმოების შემქმნელის (თუ შემქმნელთა) არაერთგზისი ხაზგასმით, სიტყბოებითა და კეთილხმიერებით გამორჩეული ქართუ-

ლი ენისადმი ჩვენებურების განსაკუთრებული სიყვარულის განმსაზღვრელ უმთავრეს ფაქტორს ის გარემოებაც უნდა წარმოადგენდეს, რომ იგი „იმ დუნის (ქვეყნის) ენაცაა და მისდამი ღალატი ყოვლად გაუმართლებელი ამბავია“. მიუხედავად იმისა, რომ მუსლიმანური რელიგიის კანონიკურ პრინციპთა მიხედვით ყოველი მუსლიმანი ვალდებულია ლოცვა-ვედრება ღმერთს არაბულ ენაზე აღუვლინოს, „გურჯული ვაიზი“ ამ დოგმატური მოთხოვნის ჩარჩოებით არ იბოჭება და ქართველ მორწმუნეებს დაბეჯითებით შეაგონებს, რომ ღმერთს თავიანთი გულისთქმა უწინარესად მშობლიური ქართული ენით უნდა განუცხადონ, რადგანაც „დიდ ბატონს სათქმელი ყველა ენაზე ესმის“.

„გურჯული ვაიზის“ პატრიოტულ სულისკვეთებას არსებითად განსაზღვრავს ის ფაქტიც, რომ მშობლიური ქართული ენისადმი ამგვარი ერთგულების ქადაგებასთან ერთად, იგი წინაპართა წილს მოწყვეტილ ჩვენს მუსლიმან თანამემამულეებს იმასაც დაბეჯითებით შეაგონებს, რომ მათი წარმომავლობაცა და ფესვებიც არასოდეს დაივიწყონ და ბოლომდე დარჩნენ ქართული სისხლის უღალატოდ ერთგულნი.

იცოდე, გურჯული რომ ქართულია, ქართული ენა მეტად ტკბილია,

იმ დუნის (ქვეყნის—ა. ნ.)ენა ჩუენებურია, ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე...

ნეტაი შენ, რომ გაქ ენა ქართული, სხუაზე რათ გექცევა თუალი და გული,

შეინანე ენა, გულში ჩარგული, ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე...

გახსოვდეს, ვინ ხარ, სიდან მოსული, ვისი სისხლი გაქ ტანში გართული,

იცოდე, რომ გაქ სისხლი ქართული, ქართულ ქოქზე (ფესვზე—ა.ნ.) ხარ ამომართული...

ქართული ენა გულში დამალე, ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე...

დიდ ბატონს უყუარს ყუელაი მილლეთი, ყუელა ენაზე ესმის სათქმელი,

ღმერთ შეეხუეწე ლამაზ ქართულით, ღმერთის ემანეთი

(საპატრონოდ ჩაბარებული — ა. ნ.) ტკბილი გურჯულით.
 ღმერთ ესმის ჩუენი გულში ფურჩულიც, ღმერთო ბატონო,
 შენ შეგვიბრალე...

ტკბილი ქართულით, ტკბილი გურჯულით, ღმერთ ეხუეწე-
 ბა სულ ჩუენი გული,
 იმ ქუეყნის ენა ჩუენი ქართული, ღმერთო ბატონო, შენ
 შეგვიბრალე...

ღმერთო, სამოთხის ქოშქზე ამყოფნე, მწერავ-მკითხავი,
 დამყურებელი,

შენიდამ ველით ყუელა კარგობას, შენ ხარ მილღეთის
 დამყურებელი,

ქართული ენის დამბრუნებელი!

მძაფრად გამოხატული ქართული სულისკვეთებით „გურჯული ვაიზის დამოწმებული ფრაგმენტი მნიშვნელოვანწილად განსხვავდება სხვა ვარიანტებისაგან, მათ შორის იმ ვარიანტისგანაც, რომელიც ხსენებული ტექსტის პირველმთქმელ ნიაზ ჭიჭანიძისაგან განმეორებით ჩაუწერია მ. ფაღავას გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ. ამ გარემოებას ქალბატონი თინა შიოშვილი შემდეგნაირად ხსნის: „ქალბატონმა უშუალოდ ხოჯა ნიაზ ჭიჭანიძისაგან ეს ვაიზი ვიდეოფირზე ჩაიწერა უშუალოდ მთქმელის შესრულებით, რომელმაც იცოდა, რომ ეს ჩანაწერი საქართველოში მოხვდებოდა და ამიტომაც ნაკლებად ნიღბავდა ქართული ენისადმი და ქართველობისადმი თავის პატრიოტულ დამოკიდებულებას; პროფ. მამია ფაღავა კი ისეთ დროს შეხვდა მოხუცებულ ხოჯას, როდესაც მძიმედ იყო ავად, ზეპირად ვერ შეძლო თქმა და საკუთარი ჩანაწერი გადასცა, სადაც, ბუნებრივია, თვითცენზურის ფაქტორიც მოქმედებდა, რადგანაც მისი გავრცელების არეალი არ იყო საქართველო (შავშეთი 2011:180).

იმისათვის, რომ რელიგიური რწმენის განმსაზღვრელი პრინციპებისადმი ერთგულებისა და ქართული თვითშეგნების განმტკიცებისაკენ „გურჯული ვაიზის შემქმნელის (თუ შემქმნელთა) მოწოდებამ მეტი დამაჯერებლობა და შთამბეჭდაობა შეიძინოს, ტექსტში იმ გარემოებასაც დაბეჯითებით ესმება ხაზი, ადამიანის ამქვეყნიური არსებობა დროებითი მოვლენა რომ არის, ცხოვრება — ამაოება, მარადიული კი იმქვეყნიური ყოფაა:

ამ დუნიაში მუსაფირი (სტუმარი—ა. ნ.)ვართ, პაწა ხან უკან
 საფლავში წავალთ,
 ღმერთ გამჩენელის უზურზე (ნანდომზე,ნასურვევზე — ა.
 ნ.) მივალთ,
 ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე...

ამიტომაც ადამიანის სულის ხსნისა და გადარჩენის ერთადერთ
 ჭეშმარიტ გზად „გურჯულ ვაიზში“ ღვთის (უფრო ზუსტად — მუს-
 ლიმანური) რწმენისადმი უღალატო ერთგულება და ლოცვაა ერთმ-
 ნიშნელოვნად გამოცხადებული: „ულოცავი თუ არი კაცი და ქალი,
 ძალი და ღორი მაზე კაი არი, დეიხრუკვის ჯოჯონეთში მისი ხელ-
 პირი“. ქადაგების მიხედვით, სამოთხის კარი მხოლოდ იმ ადამიან-
 ისათვის გაიღება, „ვინცა ამ დუნიას მლოცავი არი“.

ამგვარი რელიგიურ-დიდაქტიკური შეგონების უმთავრესი მიზან-
 ნია, დაეხმაროს ადამიანს მიწიერ ცოდვათა და პიროვნულ მანკიერე-
 ბათა დაძლევაში და კიდევ უფრო მეტად განუმტკიცოს მას სიკეთის
 ქმნის სურვილი და მოყვასისადმი სიყვარული:

რათ გინდა დუნიაში კაი სმა და ჭამა, ყუელა ესენი გე-
 იარს, წავა,
 სული გეიწმინდე, გული გეისუფთე,ღმერთო ბატონო, შენ
 შეგვიბრალე...

რათ გინდა დუნიაში დიდი ქონება, ცოტაი იკმარე, მეი-
 კრიფე გონება...

ხელცარიელი არნა დატოო, კარზე მომდგარი, ატირებული,
 არ დაგავიწყდეს, ღმერთის შვილია, ყუელა თხელი და
 გაჭირვებული,

შეძლებისდაგვარ ხომ დაეხმარე? ღმერთო ბატონო, შენ
 შეგვიბრალე...

სიკვდილის საათი ჩუენთან რომ მოვა, თეთრი სინათლე
 თუალიდან წავა,

გონჯი ეშმაკი ჰემ მაშინ მოვა, ველარ გვიშველის ტირილი,
 გლოვა,

მადლი ნასაქმი მოგვნახავს, მოვა, ღმერთო ბატონო, შენ
 შეგვიბრალე...

ეშმაკს გაგუაცლის ნასაქმი მადლი, სანთლად დაგუადგება
 სინათლე ბადრი,

აღარ გუექნება სიკვდილის შიში, ღმერთო ბატონო, შენ
შეგვიბრალე...

ილოცე, იკითხე, ზიარეთზე (წმინდა ადგილების მოსანახ-
ულებლად — ა. ნ.) წაი, შეიბრალე დუნის ღარიბი ყუელაი,
ობოლ შეხედავ, განდები სულ კაი, ღმერთო ბატონო, შენ
შეგვიბრალე...

გული გეისუფთე ღმერთზე ხუეწნაში, შენი ნალოცი წავა
ზეცაში,

სამოთხე მოვა ამდენ ლოცვაში, ღმერთო ბატონო, შენ
შეგვიბრალე...

საბოლოოდ კიდევ ერთხელ ვიტყვი იმას, რომ სიტყვიერი ოს-
ტატობის მხრივ „გურჯული ვაიზი“, მართალია, ქართული პოეტური
ფოლკლორის შედეგებს ვერ შეედრება, მაგრამ მისი შეფასების
დროს ქართველი მკითხველისათვის მთავარი და არსებითი ეს კი არაა,
არამედ ის ფაქტი, რომ თაობიდან თაობას ზეპირსიტყვიერი ფორ-
მით გადაცემული ამ რელიგიურ-დიდაქტიკური ტექსტით თურქეთში
მცხოვრები ჩვენი თანამემამულეების ცნობიერებაში მიზანმიმართუ-
ლად მტკიცდებოდა ეროვნული თვითშეგნების გრძნობა და სიყვარუ-
ლი მშობლიური ქართული ენისადმი.

ჩვენებურების ზეპირსიტყვიერ შემოქმედებაში ფართოდ დამკვი-
დრებული რელიგიური თემატიკის გაანალიზების დროს ყურადღება იმ
გარემოებასაც მინდა მივაქციო, რომ ამ თემაზე შექმნილი ტექსტების
ცალკეულ ნიმუშებში ქრისტიანული რწმენის გამოვლინებანიც შეინიშ-
ნება. ამ გარემოებას არსებითად განაპირობებს ის ფაქტი, რომ ზემოთ
ხსენებულ ფოლკლორულ ქმნილებებში თავისებური ფორმით გამოიხ-
ატა ისტორიული ავბედობის გამო გამაჰმადიანებული ჩვენი თანამე-
მამულეების ეროვნულ ცნობიერებასთან საუკუნეების მანძილზე შეს-
ისხლხორცებული ქრისტიანული ფასეულობებისადმი მოკრძალება და
თაყვანისცემა. ამ თვალსაზრისით უაღრესად საინტერესოა ლაზეთში
ჩაწერილი ეს ხალხური ლექსი („ჯვარი ვაზისა“ 2008: №1/2):

**იმედი გვაქვს შენი, ღმერთო, გვიშველე, არსად დავიდ-
რჩოთ,**

გადაგვარჩინე ამ ზღვას და შემოგფიცავ:

ქალაქში ვიყიდი სანთელს, სამი მინარის სიმადლისას,

დღე და ღამ რომ იწვოდეს და წარღვნამდის არ ჩაქრეს.

ქრისტიანული სარწმუნოებისადმი ე. წ. „სამუსლიმანო საქართველოში“ მცხოვრები ჩვენი მოძმეების დამოკიდებულების არსს კიდევ უფრო ნათლად წარმოაჩენს პროფ. შ. ფუტყარაძის მიერ სტამბოლის ქართული სავანის არქივში მიკვლეული ვრცელი მოცულობის ლექსი „დედა ღვთისმშობლის საგალობელი („ჯვარი ვაზისა“ 2008: №1/2), რომელიც XIX საუკუნის ბოლოს ჩაუწერია ახალციხელ ანდრია გრილაძეს 95 წლის სფირილონ ხმალაძისაგან. სფირილონის ინფორმაციით, ოსმალთა დროს ხსენებულ საგალობელს თურმე „ლოცვა-სავით წარმოსთქვამდნენ საერო სიმღერების ხმაზე და „თავყრილობებზედ, ქორწილებშიდაც გალობდნენ, რადგან მართლმადიდებლებს საეკლესიო ლოცვების ცხადლივ წარმოთქმა ეკრძალებოდათ. ს. ხმალაძის თქმით, „ეს საგალობელი ჩვენი წინაპრებიდან მოდიოდა და 200-250 წლისა მაინც იქნებოდა“.

ხსენებული საგალობლისადმი ინტერესს კიდევ უფრო მეტად ზრდის ის ფაქტი, რომ მარიამ ღვთისმშობლისადმი აღვლენილ ამ პოეტურ სავედრებელში მისი შემქმნელები თავიანთ ეროვნულ გულისთქმასაც უმჯლავნებენ ზეციურ დედას, რომელსაც „სიბნელის გამნათებელ ანთებულ სანთელს, ხვალინდელი დღის იმედსა და ადამის ტომის დამხსნელ ქალწულს“ უწოდებენ. ისინი ცრემლნარევი ვედრებით შეთხოვენ ღვთისმშობელს, რომ მისცეს „ძალი და შეწევნა ქართულ ენით ლექსის თქმისა და წინაპართა ფუძეზე მკვიდრობისა“:

**მარიამ მიმადლებულო, სიტყვა გაქვს ანგელოზისა,
დედუფალი ხარ, დედაო, იმედო ჩვენი ხვალისა...
ისმინე ვედრება ჩვენი, ქალწულო ჩვენი გულისა,
მწარე ცრემლები იხილე სამშობლო დაკარგულისა...
დედის უბეში გვამყოფე, ხელი გვაშორე მტერისა,
ისმინე, დიდო დედაო, ვედრება ჩვენი ერისა...
გვამყოფე გამგარძელებელი მამა-პაპათა წესისა,
ჰოი, რა ტკბილი დედა ხარ, გვადირსე ხილვა ზეცისა!..**

ჩვენებულების ქართულენოვანი ფოლკლორი მნიშვნელოვანი იმიტაცაა, რომ მასში საუკუნეების მანძილზე მშობლიურ წიაღს მოწყვეტილი და უცხო სახელმწიფოს დაქვემდებარებაში მცხოვრები ჩვენი თანამემამულეები საქართველოს ისტორიის ცალკეულ ეპიზოდებსაც იხსენებენ თავისებური ფორმით. ამთვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა ის თქმულებები, ზღაპრები და ლეგენდა-

რული ამბები, რომლებიც მათ ჩვენი ერის დიდ შვილებზე, პირველ ყოვლისა კი თამარ მეფეზე, აქვთ შექმნილი.

იგივე უნდა ითქვას იმ მოკრძალებაზე, რასაც ჩვენი გამაჰმადიანებული თანამემამულენი ქრისტიანული ეკლესია-მონასტრებისა და წმინდანებისადმი იჩენენ. მიუხედავად იმისა, რომ მუსლიმანურმა რელიგიამ მათ ყოველდღიურ ყოფასა და სულიერ სამყაროში ბევრი რამ შეცვალა არსებითად, თავიანთ ქართულენოვან შემოქმედებაში ისინი არა მარტო იმ გარემოებას უსვამენ ხაზს, მათი წინაპრები ქრისტიანები რომ იყვნენ, არამედ თავადაც გამოხატავენ მოკრძალებასა და პატივისცემას ამ სარწმუნოებისადმი.

ჩვენებურების ქართულენოვანი შემოქმედების ერთ-ერთ უმთავრეს თემად დამკვიდრებული ეროვნული პრობლემის გააზრება სისხლხორცეულად აღმოჩნდა დაკავშირებული მშობლიური ფესვებიდან მათ იძულებით მოწყვეტასთან და უცხო ქვეყნის ბინადრებად გადაქცევასთან. ამ თვალსაზრისით თავიანთი ეროვნული ტკივილის გამოხატვა თურქეთელმა ქართველებმა ყველაზე მეტად მუჰაჯირობას დაუკავშირეს. როგორც ცნობილია, XIX-XX საუკუნეებში მეტ-ნაკლები ინტენსივობით განხორციელებული ამ ტრაგიკული მოვლენის შედეგად, საქართველოდან თურქეთში ნახევარ მილიონზე მეტი ქართველი გადასახლდა. მათი უდიდესი ნაწილი აჭარიდან იყო.

ბევრი მუჰაჯირი მაშინ ღრმად იყო დარწმუნებული იმაში, რომ მშობლიურ ფუძეს მხოლოდ დროებით ტოვებდა და მალევე დაბრუნდებოდა უკან. მაგრამ ოსმალეთში გადახვეწილნი სულ სხვა რეალობის წინაშე აღმოჩნდნენ — რუსეთის იმპერიის ძალადობრივ პოლიტიკას სამშობლოდან თურქეთში იმის იმედით გაქცეულნი, რომ ამ ქვეყნის ხელისუფლება დაპირებულ მფარველობასა და მზრუნველობას არ მოაკლებდათ, სრულიად უსახსროდ და ულუკმაპუროდ დარჩნენ. მდგომარეობას კიდევ უფრო უიმედოს ხდიდა ის ფაქტი, რომ რუსეთის ხელისუფლებამ მუჰაჯირებს უკან დასაბრუნებელი გზები ჩაუკეტა.

თაობებისათვის ეროვნულ ტრაგედიად ქცეულ ამ მოვლენას მუჰაჯირ ქართველთა დღევანდელი შთამომავლებიც ხშირად იხსენებენ უდიდესი გულისტკივილით. მშობელ ქვეყანასთან სამუდამო განშორებით გამოწვეული ამ უმწვავესი ტკივილის ანარეკლი მათი ზეპირსიტყვიერების არაერთმა ნიმუშმაც შემოგვინახა ემოციურად

შთაბეჭდავი ფორმით. მაგალითად, ერთ-ერთ ხალხურ ლექსში ეს ტკივილი ასეთი სულისშემძვრელი ფორმითაა გამოხატული:

ავდგეთ, წევდეთ მუჰაჯირათ, რა ლამაზი დარიაო,

ჩვენ გემში რო ჩავუდებით, ჩვენი გული კდარიაო.

სამწუხაროდ, მშობლიური წილისგან მრავალსაუკუნოვანმა მოწყვეტამ და უცხო გარემოში ცხოვრებამ, რასაც შედეგად არა მარტო ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი გაუცხოება მოჰყვა, არამედ სარწმუნოებრივი ერთობის დარღვევაც, არსებითად ნეგატიური ზეგავლენა ჩვენებურების ზეპირსიტყვიერებაზეც მოახდინა. პირველ ყოვლისა სწორედ ამ გარემოებათა სავალალო შედეგად უნდა მივიჩნიოთ ის ფაქტი, რომ მათ ფოლკლორულ ნააზრევში ქართულმა თემატიკამ მეტად უმნიშვნელო ადგილი დაიმკვიდრა და ისტორიული სამშობლოსადმი ნოსტალგია ძალზე მკრთალად გამოვლინდა.

ზემოთ აღნიშნულმა ვითარებამ ჩვენებურების დიდი ნაწილის ეროვნულ თვითშეგნებას იმდენადაც კი შეურყია საფუძვლები, რომ ქართული ენის პრაქტიკული საკომუნიკაციო არეალი, რაც დრო გადის, უფროდაუფრო ვიწროვდება. აქედან გამომდინარე, ჩვენი თურქეთელი თანამემამულეები მათი წინაპრების ენაზე დღესდღეობით არათუ თავად აღარ ქმნიან რაიმეს, არამედ მათ უმეტესობას წინამორბედ თაობათა მიერ ზეპირსიტყვიერი ფორმით შექმნილი ქართულენოვანი ტექსტებიც აქვს მთლიანად დავიწყებული. ერთ-ერთი ჩვენებური ასეთ ქართველებს „ბლაცვ გურჯებს“ უწოდებს და ამ სამწუხარო მოვლენას ამგვარ შეფასებას აძლევს: „ჩვენ კაი გურჯი არა ვართ, ბლაცვი გურჯები ვართ... ასიმილე გამხდარი ვართ“ (შავშეთი 2011: 410). პირველ ყოვლისა სწორედ ყოველივე ზემოთქმულის შედეგია ის ფაქტი, რომ ჩვენებურების ზეპირსიტყვიერი შემოქმედების ჩვენამდე მოღწეულ ნიმუშებს შორის პატრიოტული სულისკვეთებით განმსჭვალული ტექსტები მცირეა.

თუმცა ეს ყველაფერი ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს ჩვენებურების ფოლკლორულ ნააზრევში ეროვნულ-ქართული თვალთახედვა მთლიანად იყოს ყურადღების მიღმა დარჩენილი. ეს რომ ასე არაა, ამის დასტურად აქ მათში ფართოდ პოპულარული ლექს-სიმღერის — „შეფრენილო ფუტკაროს“ გახსენებაც იქნება საკმარისი. თავად ჩვენებურების განმარტებით, შეფრენილი ფუტკარი ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ცხოვრების გზა-კვალარეული იმ ადამიანის

სიმბოლურ სახეს წარმოადგენს, რომელიც ბედისწერას მშობლიური წიაღისგან მოუწყვეტია და უცხო ქვეყნის ბინადრად უქცევია.

შეფრენილო ფუტკარო, წადი, მავანს უთხარო:

— **შენც ქართველი შვილი ხარ, შვილო, მოდი ჩემთანა...**

ერთიც ამდონი ხანია, სულაც არ გიმიხარია...

ჩემი დერდების მგონე, სიმღერები მეგვონე,

შორ დაგვირჩა მემღეჭეთი, ღმერთო, მეგვე ბერეჭეთი (სიკეთე ა. ნ.)...

შავი ზღვის პირზე თოვლი მოსულა,

შენი ფუტკარი სხუასთან წასულა,

შავი ზღვის პირზე მასკვლავი ბრწყინავს,

შენი ფუტკარი დღეს სხუაგან ფრინავს.

თავიანთი ნოსტალგიური გრძნობების გამოხატვა თურქეთელმა ქართველებმა ერთ-ერთ ლექს-სიმღერაში თეთრი მამლის ალეგორიულ სახე-სიმბოლოსაც დაუკავშირეს. შ. ფუტკარაძის მართებულნი განმარტებით, „თეთრი მამალი“ სამშობლოზე ფიქრისა და ოცნების ალეგორიული სახეა, „ლამაზი ქალი“ კი მუჰაჯირთა შთამომავლების სიმბოლო... დრო გასულა სამშობლოდან გადმოხვეწის შემდეგ, ჩვენებურები შეგუებიან ბედის ტრიალს, აღარ ფიქრობენ მემღეჭეთში დაბრუნებაზე. ამიტომაც აღარ ყივის თეთრი მამალი. ადრე თუ მუჰაჯირი ქალები, თვალებში ცრემლჩამდგარნი, იგონებდნენ გურჯისტანს, ახლანდელი ქალები აღარ ტირიან, ახალ სამშობლოში გაუჩენიათ კერა... ღელე გაღმაში — მიტოვებულ სამშობლოშიც — ბევრი რამ შეცვლილა, ძველები წასულან წუთისოფლიდან, ახალგაზრდები მოსულან მათ ადგილას. ე. ი. ლექსში სამი ალეგორიული სახეა: თეთრი მამალი, ლამაზი ქალი და ღელე გაღმა (თეთრი მამალი — სამშობლოზე ფიქრისა და ოცნების ალეგორიული სახე; ლამაზი ქალი — მუჰაჯირთა შთამომავლობა; ღელე გაღმა — მიტოვებული სამშობლო) (ფუტკარაძე 1993: 17).

თეთრო მამალო, რატომ არ ყივი, ლამაზო ქალო, რატომ არ ტირი?

შენი ჭირიმე, შენ გენაცვალე, შენი თვალ-წარბი მე შემიცვალე.

ღელე გაღმაში ჩვენი სახლები, მოკდენ ძველები, დარჩენ ახლები...

შენი ჭირიმე, შენ გენაცვალე, შენი თვალ-წარბი მე შემიცვალე.

ვფიქრობ, დამოწმებულ და ანალოგიური შინაარსის მქონე სხვა ლექსებში აშკარად იგრძნობა მშობლიური წიაღისაგან იძულებითი მოწყვეტის საფუძველზე გაჩენილი იმ ტკივილისა და სევდა-ნაღველის ალევორიული ფორმით გამოვლინება, ჩვენებურების დიდი ნაწილისათვის სულიერი ცხოვრების მარადიულად თანამდევ მოვლენად რომ ქცეულა. მაგალითად:

**ჩუენო დიდო დედაო, ეს რა დეგვებედაო,
ჩუენო დიდო ანაო, აქ რამ მოგვიყვანაო,
შორ დიგვირჩა მემლექეთი, ღმერთო, მეგვე ბერექეთი (სიკეთე — ა. ნ.).**

ან კიდევ:

**ბათუმი და ქედა, რომ დიმირჩა, დედა, ლალე,
წეველ, გავზდი ფირალი, დედა დავტიე ტირალი.
მემლექეთის დერდი, გოგო დამრჩა ერთი, ლალე,
ჩიტი გავზდე, გადავფრინდე, შიმიბრალეხ ღმერთი, ლალე...**

**საყუარელი ვეღარ ვნახე, დიმიფინეს შავი მახე,
ლოცვით თები გადავლახე, გამჩენელო, შიმიხახე, ლალე...**

ჩვენებურების ქართულენოვანი ზეპირსიტყვიერი ტექსტების წინამდებარე განხილვის ბოლოს აქ ერთ მეტად მნიშვნელოვან გარემოებასაც მინდა ყურადღება რომ მივაქციო: რამდენიმე ჩვენებურმა (ფარნა-ბექა ჩილაშვილმა, ბაიარ შაჰინ ქონდარიძემ, ეშრეფ ილმაზ მახარაშვილმა, სულეიმან ინოღლუმ (ინაიშვილმა), ისმაილ იაზიჩი-დავლაძემ და სხვებმა) სტამბოლში გამომავალ ჟურნალ „ჩვენებურში“ ქართულად დაწერილი თავიანთი ლექსებიც გამოაქვეყნა. მართალია, ამ ლექსების მხატვრული ოსტატობის დონე საკმაოდ სუსტია, მაგრამ ამჯერად მთავარი ეს კი არაა, არამედ ის ფაქტი, რომ ჩვენი თურქეთელი თანამემამულეების გარკვეულ ნაწილს ოთხსაუკუნოვანი ღუმილის შემდეგ წინაპართა ენაზე თავიანთი გულისთქმის გამოთქმის სურვილი გაუჩნდა.

ბოლო წლებში ჩვენებურების ეროვნულ ცნობიერებაში მიმდინარე სასიკეთო ძვრები, ვფიქრობ, რეალურად იძლევა იმის იმედს, ხსენებული ტენდენცია მომავალში კიდევ უფრო მეტად რომ გაძლი-

ერდება და ჩვენი თურქეთელი მოძმეების ლიტერატურული ნამოღვაწარი ახალ, რეალურად ანგარიშგასაწევ, ნაკადად შეემატება ქართულ მწერლობას.

პირველი და უმთავრესი მოვლენა, რასაც მათ მიერ შექმნილ პოეტურ ტექსტებზე საუბრის დროს უნდა მიექცეს ყურადღება, სენტიმენტალიზებული ფორმით გამოვლენილი ის სიყვარული და მონატრების გრძნობაა, რასაც მათი ავტორები გამოხატავენ დედა მემლექეთისადმი. მაგალითად, ბაიარ შაჰინ ქონდარიძემ ლექსში „არ მავიწყდება“ („ჩვენებური“ 1998: №29, 26) ხსენებული გრძნობა ამგვარი სახით გამოავლინა:

რა ლამაზი ხარ, რა ლამაზი, მაჭახელო, შენ, რა ლამაზი,
ვერაფრით ვერ მიგამსგავსე რომელიმე სოფელი და ქალაქი.
არ მავიწყდება ცივი, ცივი წყალები,
გამოსულში წვევიდენ ახალთაზე ქალები,
კაცს რავაი დავიწყდება წიფე, წიფე სხალები,
როცხა მომაგონდები, ემეგსება თვალები.

რა ლამაზი ხარ, რა ლამაზი, მაჭახელო, შენ, რა ლამაზი,
ვერაფრით ვერ მიგამსგავსე რომელიმე სოფელი და ქალაქი.

ხოლო თანამედროვე თურქული პოეზიის ერთ-ერთი ცნობილი წარმომადგენელი ეშრეფ ილმაზ მახარაშვილი 1993 წელს ქართულ ენაზე დაწერილ ლექსში — „საგოდავი“ („ჩვენებური“ 2000: №37, 26) ისტორიული სამშობლოსადმი თავის დამოკიდებულებას შემდეგნაირად წარმოაჩენს:

აგიანიდან გავხედე, ჩანდა თოვლიანი კარჩხალი,
მის გადაღმა არის ბათუმი.

ცხვარს ვაძოვებდით აგიანქე მთი ყურძენებში.

იტყოდენ დიდვანები: გადაღმა არიან ჩვენი ძმები,
დაღვრებდენ ბუკებს ცრემლები!.. იქ არისო მკაცრი მმართველობა.

შემეცოდენ ქართველი ძმები. გეელო კარი „რკინისა.

შეველ საქართველოში.

მევიარე ქალაქი და სოფელი, გავაგენ მაშინ სულ კარგა,
საცოდავი მე ვყოფილვარ!..

მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენებურების პატრიოტული ლექს-სიმღერების უმეტესობა მარადიული მონატრების საგნად ქცეული დიდი

მემლექეთის ფიზიკურად უნახავ ქართველთა მიერაა შექმნილი, მათი ავტორების რწმენით, მსგავსი სილამაზის ქვეყანა დედამიწის ზურგზე სხვაგან არსად იპოვება. ნათქვამის დასტურად, ვფიქრობ, ჟურნალ „ჩვენებურის“ 1978 წლის V-VI ნომერში დასტამბული თუნდაც ეს პატარა ლექსიც გამოდგება:

**მაღლა ცაში ავფრინდები, გადმოვხედავ ქვეყანას,
მარა ვერსად ვერ შევხვდები ჩემი სამშობლოსთანას.**

ჩვენებურების ეროვნულ-პატრიოტულ გრძნობათა გულწრფელად გამომხატველი ეს და მსგავსი ლექსები აშკარად წარმოაჩენენ მათი შემთხვევლების დაუცხრომელ სიყვარულს „ნატრულ სამშობლოდ“ სახელდებული დიდი მემლექეთისადმი.

ზემოთქმული თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესო პირველ ყოვლისა მათი ქართულენოვანი პოეტური შემოქმედების ის ნიმუშებია, რომელთა ავტორები 1989 წლის ცხრა აპრილის სისხლიან ტრაგედიას გამოეხმაურნენ. ნათქვამის დასტურად დავიმოწმებ ფრაგმენტს ერთ-ერთი მათგანიდან (ჩვენებურების სიმღერა 1991:7):

**ჩვენთვის დასავიწყარი დღე არ არის, შავი დღეა 9 აპრილი,
იმ დუფვიწყარ დღეს იყო ქართველები ქუჩაში დაყრილი,
ჩვენ თავისუფლება გვინდაო, ყველგან ჰქონდენ თავი მოყრილი,**

რაფერ დაგვავიწყლება იგი დღეი ჩვენ, 20 ადამიანი ვნახეთ მოკლილი...

**მსოფლიოს დედაქალაქობა შეშვენდება ჩვენს თიფლისს,
სამოთხე არის ამ სამყაროს, ჰემ ზაფხულის, ჰემ ზამთრის,
ყოლიფერში ლამაზად ჩვენ ამ ქვეყნის ხალხები თუ დაგვთვლის,**

მოგვასწროს უნდა ღმერთმა გამჩენმა გადარჩენა ჩვენი ქართლის.

თურქეთში მცხოვრები ქართველების პოეტური შემოქმედება მეტად საინტერესო იმ შეფასებებითაცაა, რასაც ჩვენი მაჰმადიანი თანამემამულეები საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის — ილია მეორის ეროვნულ და რელიგიურ მოღვაწეობას აძლევენ. ნათქვამის ნათელსაყოფად გავიხსენებ ფრაგმენტს სულეიმან ინოლლუს (ინაიშვილის) ლექსიდან „ილია მეორის საქებისა“ (ჩვენებურების სიმღერა 1991:8):

შენ, ჩვენი რწმენის ამშენებლო ქათალიკოსო,
 შენ განათლებულო ქართლის უმფოსო,
 ჩვენ ღმერთს ვეხვეწებით, წმინდა გიორგის დაგამსგავსოსო...
 შენს საქებელად ჩემი ენა ვერ შეწვდება,
 აქედან უნდა გაკოცო ხელზე, ჩემი გონება მაქ ვერ მოწვდება.
 ღმერთის მოციქულო, ჩემგან ბოდიში,
 ვერ მივხვდები და სიტყვა დიმიცდება,
 შენზე მოცემული ღმერთის ჭკუით და მიხდენილობით
 მკვდარიც ფეხზე წამოდება.

საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის განსადიდებლად აღვლენილ ამ პოეტურ ხოტბაში ავტორი განსაკუთრებულ ყურადღებას პირველ ყოვლისა იმ როლს მიაპყრობს, რომელიც ილია მეორემ ცხრა აპრილის სისხლიანი ტრაგედიის პერიოდში შეასრულა განსაცდელისაგან ჩვენი ხალხის დასაცავად. მისი შეფასებით, პატრიარქი ღვთისაგან მოვლენილი ის ადამიანია, რომელსაც „ტალახში დარჩენილი“ საქართველოს გადარჩენა შეუძლია:

შენ ცხრა აპრილში ხალხის ერთად დაჯექი ქუჩაში,
 შენ თურქეთიდან მადლობას გიგზავნით, თუ მოაწვეს სიტყვაში,
 გვჯერა შენი დიდობა, ჭკუა ავსილი გაქვს შენ თავი,
 შენ უნდა გადაარჩინო საქართველო, თუ არა დარჩენილია ტალახში.
 საქართველოს ახლა ჭირია შეკავშირება და ერთობა,
 ჩვენ ძმანები ვართ, არ იქნება აფხაზობა, ოსეთობა, აჭარლობა,
 გვჭირია ჩვენ ჩვენი სახელმწიფო და თავისუფლება...

როგორც ითქვა, ჩვენებურთა შემოქმედებითი შესაძლებლობანი პირველ ყოვლისა პოეტური ჟანრის ტექსტებში გამოვლინდა. მათი უდიდესი ნაწილი ზეპირსიტყვიერი ფორმით შექმნეს საზოგადოებისათვის სრულიად უცნობმა (ძალზე იშვიათ შემთხვევაში — ცნობილმა) სახალხო მთქმელებმა. თურქეთელ ქართველთა ფოლკლორული პოეტური შემოქმედების ეს ნიმუშები ძირითადად ზეპირი სახით გადაეცემოდა თაობიდან თაობას.

პოეტური ჟანრის პრიორიტეტი უპირველეს ყოვლისა ორმა გარემოებამ განაპირობა არსებითად: პირველი, იმან, რომ ამ ფორმით

შექმნილი ხალხური ლექსების უმეტესობა სასიმღეროდ გამიზნულ ტექსტებს წარმოადგენდა და მათზე შექმნილი პოპულარული სიმღერები ღრმად აღიბეჭდებოდა ხალხის მეხსიერებაში. და მეორე, ქართული წერა-კითხვის უცოდინარი ჩვენებურებისათვის გაცილებით უფრო იოლი იყო თავიანთი გულისთქმა პატარ-პატარა ლექს-სიმღერებითა და სახალისო პოეტური ტექსტებით გამოეხატათ. მსუბუქი იუმორითა და მახვილსიტყვაობით გაჯერებული და ჩვენებურების ეროვნული ტკივილებისა და ყოველდღიური ყოფითი რეალობის ამსახველი ეს ლექსები უფრო ადვილად იქმნებოდა და ვრცელდებოდა ხალხში, ვიდრე ვრცელი მოცულობის ნაწარმოებები.

ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ, რასაც შედეგად საქართველოსა და თურქეთს შორის კეთილმეზობლური ურთიერთობის დამყარება მოჰყვა, ჩვენებურებთან საუკუნეების განმავლობაში გაწყვეტილი კავშირი აღდგა, რაც მათი ეროვნული ცნობიერების განმამტკიცებელ უმნიშვნელოვანეს ფაქტორად იქცა. ამ მოვლენის შედეგად თურქეთელ ქართველობაში განახლებული ძალით გამოვლენილმა სიყვარულმა მათი ისტორიული სამშობლოსადმი მათ ცხოვრებას რეალურად შესძინა ახალი საასპარეზო სივრცე.

ლიტერატურა

აჭარის სახალხო მთქმელთა ანთოლოგია, ე. დავითაძის რედაქციით. გამომცემელი მ. ხარაზი, ბათუმი, 1993 წ.;

მარი, 2012 — მარი ნ. შავშეთსა და კლარჯეთში მოგზაურობის დღიურები, რუსულიდან თარგმნა რევაზ დიასამიძემ, გამოკვლევა და შენიშვნები დაურთო პროფესორმა მამია ფალავამ, ბათუმი, 2012 წ.;

ფუტკარაძე, 1993 — ფუტკარაძე შ. ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993 წ.;

შავშეთი, 2011 — შავშეთი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ავტორთა ჯგუფის გამოცემა, თბ. 2011 წ.;

ჩვენებურების სიმღერა, 1991 — ჩვენებურების სიმღერა, თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა ფოლკლორის ნიმუშები. შეკრიბა და გამოსაცემად მოამზადა ო. ფუტკარაძემ, ბათუმი, 1991 წ.;

„ჩვენებური“, 1978 — ჩვენებური, ჟურნალი, სტამბოლი, 1978 წ. №5-6;

„ჩვენებური“, 1998 — ჩვენებური, სტამბოლი, 1998 წ. №29;

„ჩვენებური“, 2000 — ჩვენებური, სტამბოლი, 2000 წ. №37, 38;

„ჯვარი ვაზისა“, 2008 — ჯვარი ვაზისა, თბ. 2008 წ. №1/2.

PROFESÖR DOKTOR AVTANDİL NIKOLEIŞVILI

Kutaisi Akaki Tsereteli Devlet Üniversitesi

Türkiye Gürcülerinin Gürcüce Şiir Sanatı

Türkiye Gürcülerinin Gürcüce şiirlerini iki genel bölüm olarak ayırabiliriz: 1. Halk arasında esber olarak yayınlanmış folklor metinleridir. 2. Topluma tanıklık eden aşıklar (ayrı durumlarda profesyonel şairler) tarafından yazılmış eserlerdir. Maalesef bugünlerde Gürcülerin büyük bir kısmı dedelerinin dilini ya yetersiz olarak kullanmakta ya da hiç bilmemektedir. Bundan dolayı yüzyıllar boyunca Gürcülerin yarattığı Gürcüce folklor metinlerinin çoğu yazılmadığı için ebedi olarak kayboldu, bugüne kadar sözlü eserleri bilen insanların sayısı ise gittikçe azalmaktadır.

Bu istenmeyen duruma rağmen Gürcistan ve Türkiye arasında mevcut olan iyi komşuluk ilişkileri ümit veren perspektifleri ortaya çıkarıyor ve bu üzücü olaydan dolayı karşı gelişmeler de başlıyor. Özellikle Türkiye’de yaşayan Gürcülerin zihninde yüzyıllar boyunca zayıflamış milli bilinç, yenilenmiş güç ile körükleniyor ve güçlendiriliyor.

Gürcülerin sözlü şiirlerinin yaratıcı imkanları en çok “Gürcü Vayz’de” gösterildi. Geniş bir şiir metni müslüman Gürcüler arasında çok popüler oldu. Bu nedenle bu şiirin bir kaç versiyonu yapıldı. “Gürcü Vayz” popülerliği bir olgu haline geldi. Türkiye Gürcüleri ondan ana dillerinde ahlak nasihatları dinliyorlardı.

Yüzyıllar boyunca anavatanından kopmuş olan Gürcüler kendi folklor metinlerinde Gürcistan tarihinin bazı parçalarının vatandan ayrılması ve yabancı bir ülkeye göçlerini sevgi ile hatırlıyorlar.

Türkiye Gürcülerinin şiirleri hakkında konuşurken bir duruma dikkat çekmek istiyorum: son zamanlarda bir kaç şair kendi şiirlerini Gürcüce yazıp yayınladı. Onların sanatsal ustalığı çok zayıftı, fakat bu önemli değil. Türkiye Gürcülerinin bir kısmı dört yüzyıllık sessizlikten sonra düşündüklerini dedelerinin dilinde söyleme isteğinin doğuşu daha önemlidir.

Son yıllarda Türkiye Gürcülerinin zihninde devam eden olumlu gelişmeler adı geçen eğilim ile daha da güçlendirilecek ve onların edebiyat eserleri yeni akım olarak Gürcü sanatına katılacak.

მაკა სალია

თურქეთი, დუზჯეს უნივერსიტეტი

ერთი გვარის ისტორია

ზეპირსიტყვიერი მასალა ინახავს ამა თუ იმ ერის, ენის ისტორიას, კულტურას და დროთა განმავლობაში თავად ხდება ისტორიის ნაწილი. ამიტომაც ნებისმიერი ხასიათის მასალის მოძიება საშუარო საქმეა. მეტად მნიშვნელოვანია მუჰაჯირ ქართველთა შთამომავლების მიერ მოწოდებული ინფორმაცია. დიდი მნიშვნელობა აქვს იმას თუ რა ახსოვთ? რა იციან? რა სჯერათ და როგორ წარმოუდგენიათ თავიანთი ისტორიული წარსული. მოძიებული მასალის დამუშავება და შედარება ისტორიულ წყაროსთან, შემდგომი ეტაპია.

ცნობილია, რომ „ოსმალეთში გვარსახელი არ არსებობდა. მემკვიდრეობითი სახელები გენეალოგიას არ წარმოქმნიდა და მამის სახელი შვილიშვილის თაობაში მემკვიდრეობით სახელწოდებას კარგავდა“.

არის ისეთი შემთხვევაც როდესაც თურქულ ყაიდაზე გაფორმებული გვარ-სახელი თაობიდან თაობას გადაეცემა და ნათესავთა ფართო წრის საერთო სახეწოდებად ყალიბდება. თურქული გაფორმება კი ასეთია სახელს ერთვის თურქული სიტყვა ლუ „შვილი“, ქართული -ძე ან -შვილი დაბოლოების მსგავსად. ასეა მიღებული ფორმა ქეშიშოღლუ. აქვე შევნიშნავთ, რომ ეს იყო (და დღემდე არის) მეტსახელი და ამ სახით ის გვარად ოფიციალურ დოკუმენტებში არც დაფიქსირებულა.

მთქმელის ახსნა კი ასეთია: „...სამშობლო დაგკარგეთ, ოსმალეთი დაგვეპატრონა. გამუსულმანების პროცესი ხანგრძლივი და წინაღმდეგობებით სავსე იყო. შიმშილი, გადასახადები, სიკვდილიანობა—მრავალმხრივ გაუსაძლისი იყო ქართველთა ყოფა. ეს იმას ჰგავს, დიდ კაცთან რომ პატარა კაცს მართალი არ გაუვა“.

სანამ ოსმალეთის იმპერია საქართველოში ფეხს მოიკიდებდა, მანამდე მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი მართლმადიდებელი ქრისტიანი იყო. მაჭახელში, ეფრატში, ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა

ერთი მღვდელი (თურქ. „ქეშიში“), რომელიც გვარად ვაწაძე (ვაწაძე თუ ვაცაძე? — მ. ს.) ყოფილა. გადმოცემით, იგი საქართველოს რომელიდაც სხვა მხრიდან იყო გადმოსახლებული. მის შვილებს ქეშიშოლლუ უწოდეს. „მაჭახელში არ არის კაცი, ვინც ამ ოჯახს არ იცნობს“. როგორც მთქმელი შენიშნავს, სასულიერო პირი გვარად ვაწაძე ყოფილა. მას ჰყოლია ორი ვაჟიშვილი — ბეშირი და ჰასანი. რომლებიც მამის წოდების მიხედვით, ქეშიშოლლუებად იხსენიებოდნენ. შემდგომში ბეშირის შვილები ბეშიროლლუები გახდნენ, ჰასანისა კი — ქაჰიაოლლუები. მიზეზი, ალბათ, ისიც იყო რომ გამუსლიმანებულ ოჯახში „ქეშიშოლლუობას“ თავს არიდებდა, თუმცა მთელი სოფელი მაინც ქეშიშოლლუებს ეძახდა მათ.

ბეშირს სამი შვილი ჰყავდა: ომერი, ჰაჯი-უსუფი და ჰასანი.

1877-78 წლებში, როცა ბათუმი კვლავ რუსეთის შემადგენლობაში გადავიდა, დადგა იქ მცხოვრებ მუსულმანთა გადასახლების საკითხი. ოსმალეთის დამარცხების შემდეგ, ანატოლიაში მოსახლეობის რაოდენობა მკვეთრად შემცირდა. უნატოლიდან და შავიზღვისპირეთიდან ქართველები მარმარილოს რეგონში გადასახლეს. ქეშიშოლლუთა საგვარეულოს ერთი შტო ბეშიროლლუები ამასიაში დასახლდნენ. ყველაზე პატარა ძმა ჰასანი 5 წლისა დაობლებულა. ჰასანის ძმები ამასიაში გადმოსულან, პატარა ძმა კი ბეზიასთვის დაუტოვებიათ, იმ პირობით რომ გარკვეული დროის მერე მოაკითხავდნენ და მათაც წაიყვანდნენ (ჰასანის ამბავს მოგვიანებით მოვუბრუნდებით). ჰაჯი-უსუფის შთამომავალნი ოსმანი და ალი რომლებიც ამასიაში ცხოვრობდნენ ბეშიშოლლუებად იწოდებოდნენ (ბეშირის შვილიშვილები). მოსახლეობის აღწერისა და გვარების გადანაწილების დროს (1934-1938) სახელმწიფო მოხელემ გაიგორა მათი წარმომავლობა (ქეშიშ -> ბეშირ) გადაწყვიტა ისინი სანიმუშოდ დაესაჯა და ბეშირთა შთამომავალს გვარად — ათამთურქი (თურქ. ათამ „წინაპარი“) მისცა. უფრო დიდი სასჯელი არაფერი არ იქნებოდა მათთვის. „თაობა ქართველობას კარგავდა მაშინ, როდესაც სისხლით ნათესავებში თურქი არავინ არ გვეყავდა!“

ობლად დარჩენილი ჰასანის შთამომავალი გვარად ბეშლერები ცხოვრობენ ბურსაში. ქაიათა გვარის ერთმა ნაწილს იიმაია აულია გვარად. როგორც ჩანს, სასჯელი ამასიაში დარჩენილ ქეშიშის შთამომავალთ შეეხო.

„გვარში უფროდაუფრო გამძაფრდა განცდა ქართველობისა. ჯერ კიდევ პატარებს სულ ჩაგვიჩინებდნენ, რომ ჩვენი წინაპარი ქართველი იყო (და არა სხვა), ჭეშმარიტი ქართველები ვიყავით... ამ შინაარსის ტექსტი დღეში რამდენჯერმე მეორდებოდა, ლოცვასავით. ოჯახის წევრებმა თურქული არც იცოდნენ, ბავშვებმა სკოლაში ვისწავლეთ თურქული ენა. სახლში ზღაპრებს ქართულად გვიყვებოდნენ“. ჩვენი გვარი ღვთის რჩეულია. ვლოცულობდით და უფალი გვიფარავდა — ასე მოვედით დღევანდლამდე. არ დაკარგეთ ქართველობა თორემ ღმერთი არ გაპატიებთ... იტყოდა გულჯავრიანი მოხუცი და „დავბრუნდებით, დავბრუნდებით“ — ჩაიბუტბუტებდა ოდნავ გასაგები ხმით. მაშინ ეს სიტყვები იმ ზღაპრის გაგრძელება უფრო მეგონა, რომელსაც ახლა მოგიყვებით. ეს არის ქართული ზღაპარი „არ მინდაა!“¹²⁹

არ მინდაა!..

მაჭახელას მთებში, სოფელ ევრადელში, **სიმინდის** ყანებს **ღორი** შემოეჩვია. ყანის მეპატრონე გლეხები ძალიან შეწუხდნენ; არ იცოდნენ რა ექნათ. ერთ დღეს, სოფლის მკვიდრმა, აილო **თოფი** და გადაწყვიტა ღორს ჩასაფრებოდა — მოსავალიც ეხსნა და სოფელშიც კარგი მონადირის სახელიც „მოეხვეჭა“; ამაყი ნაბიჯებით გაუდგა ყანისკენ მიმავალ ბილიკს და დანიშნულ ადგილამდეც მივიდა. მთელი დღე ელოდა ნადირს, მაგრამ ამაოდ... დრო გადიოდა.

დაღლილმა თოფი გვერდზე გადადო და პანტა მსხლის ქვეშ ჩამოჯდა. ამ დროს ტყიდან შარიშური შემოესმა. ხმა უფროდაუფრო უახლოვდებოდა. ჰა, როგორც იქნა გამოჩნდაო, — იფიქრა კაცმა და თოფი მოიმარჯვა. შებინდებულიყო, მონადირემ მთელი ძალისხმევა და ყურადღება იმ მხარეს მიაპყრო საითკენაც ხმა უახლოვდებოდა და, რას ხედავს... მისკენ ღორი კი არა უზარმაზარი **დათვი** მოემართება. შეშინებული მონადირე ხეზე ავარდა. დათვს მონადირე არც შეუმჩნევია; ეტყობოდა, რომ იმ პანტა მსხალზე იყო მოსული და სხვა არაფერზე ჯავრობდა. ისე, მთელი გულით ათვალეირებდა ალაგებს, ეძებდა პანტა მსხალს. ეტყობოდა, ადრეც ყოფილიყო ამ ადგილას, და რომ ვერაფერი ნახა, ზემოთ აიხედა; ხეს ტოტები აღარ

¹²⁹ მთქმელი ზღაპარს გვიყვება თურქულად, რამდენიმე ქართული სიტყვა, რომელიც მას ახსოვს და ჩაწერის დროს დავაფიქსირეთ მუქი შრიფტითაა დაბეჭდილი;

უჩანდა იმდენი მსხალი მოესხა. დათვიც აცოცდა ხეზე. ის ამჯერადაც მსხლის გარდა არაფერს არ ამჩნევდა. მონადირე ტოტიდან ტოტზე გადადიოდა და ასე ემალებოდა დათვს. მსხლით გატაცებულდათვს მონადირის არსებობა არც გაუგია. შეექცეოდა ტკბილად და ასე გადადიოდნენ ტოტიდან ტოტზე მონადირეც და დათვიც; დათვი კარგად დანაყრდა. დამშეულ მონადირეს წარამარა ადგებოდა პირზე ნერწყვი, მაგრამ მაგას ვინ ჩიოდა... სავსე მთვარეც გამოჩნდა. დათვი წასვლას არ ჩქარობდა. ახლა მთვარის შუქზე კოპწიალა მსხლის ნაყოფს დაუწყო თამაში.საპირისპირო ტოტზე იჯდა მონადირე, დათვი არც ამჯერად ამჩნევდა მას, ის მხოლოდ მსხალს ეთამაშებოდა, თათებს უთათუნებდა. ამ თამაშ-თამაშში დათვი ისე ახლოს მისულიყო მონადირესთან, რომ დამშეულმა მონადირემ იფიქრა, მსხალს მე მთავაზობსო და, — „არ მინდაა“ — აღმოხდა გამწარებულს ღრიალი. კაცის ხმამ ისე შეაშინა დათვი, რომ ხიდან მოწყვეტით დაეშვა და მიწაზე დაენარცხა.

მონადირის შეძახილმა საუკუნეებს გაუძლო. მაჭახელას ტყეში ახლაც გაისმის ექოდ მონადირის ხმა „არ მინდააა“. ხალხში კი ძველებურად, ასე ხუმრობენ — „სხალი გინდა???“

DOÇENTO DOKTOR MAKALIA

Düzce Üniversitesi

Bir Soyun Tarihi

Sözlü malzemeler bir milletin dilini, tarihini ve kültürünü koruyor ve zaman geçtikçe kendisi bu tarihin bir parçası oluyor. Dolayısıyla herhangi bir malzeme bulunması çok önemlidir. Bu bağlamda Muhacir Gürcülerin verdiği bilgiler önem arz etmektedir. Onların hatırladıkları ne kadar önemli? Ne biliyorlar? Neye inanıyorlar ve kendi tarihlerinin asıl tasavvur ediyorlar? Bulunan malzemeleri işleyip tarihi kaynaklarla karşılaştırma sonraki aşamadır.

Biliyoruz ki "Osmanlı İmparatorluğu'nda soyadları kullanılmıyordu. Kalıtsal isimler jenealojiyi oluşturmuyordu ve babanın ismi torunun kuşakta kalıtsaladı kaybediyordu".

Türk usulüne göre isim kuşaktan kuşağa geçiyor ve akrabaların geniş bir çevrenin ismi olarak oluşturuluyor. Soyadı oluşumunda genelde isim sonuna "oğlu" ekleniyor. Gürcü soyadlarını "şvili" veya "dze" olduğubir. Keşişoğlu formu da böylece ortaya çıkmıştır. Bu bir lakaptır ve resmi bilgilerde yer almamaktadır.

Konuşmacının açıklamasına göre: "Vatanımızı kaybettik, Osmanlılar bizi fethetti. Müslümanlaştırma süreci uzun sürdü ve çelişkilerle doluydu. Açlık ve vergilerle mücadele eden Gürcülerin yaşamı birçok yönden dayanılmazdı.

Osmanlıların Gürcistan'a girmesine kadar nüfusun çoğu Ortodoks Hıristiyandı. Maçahel'de Eprati (Efeler) köyünde bir papaz (Türkçe keşiş) oturuyordu, soyadı Vatsadzeydi. Rivayete göre Gürcistan'ın başka bir bölgesinden gelip yerleşmişti. Onun oğullarına Keşişoğlu ismi vermişlerdir. Maçahel'de bu aileyi tanımayan insan yoktur. Konuşmacıya göre din adamının soy ismi Vatsadzeydi ve iki oğlu vardı – Beşirve Hasan. Onlar babalarının ünvanından dolayı Keşişoğullar olarak adlandırıldılar. Sonra Beşir'in çocukları Beşiroğullar, Hasan'ın çocukları ise Kahyaoğlu olmuşlar. Bunun sebebi de müslüman olan aile Keşişoğulluktan kaçmaya

çalışıyorlardı, fakat bütün köy onları Keşişoğlu olarak adlandırıyordu.

Beşir'in üç oğul vardı: Ömer, HacıYusuf ve Hasan.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Batum'un Rusların eline geçmesi, burada yaşayan Müslümanların tehciretmelerini gündeme getirdi. Osmanlılar yenildikten sonra Anadolu'da nüfus çok azaldı. Anadolu ve Karadeniz'den Gürcüler Marmara Bölgesi'ne yerleştirildi. Keşişoğulları soyunun birdalı olanBeşiroğullar Amasya'da yerleştirildiler. En küçük kardeş olan Hasan beş yaşındayken öksüz kalmıştı. Hasan kardeşleri Amasya'ya gidip bir süre sonra gerigelip yanlarına almak kaydıyla Hasan'ın inesine bırakmışlardı (Hasan'ın hikayesine sonra döneceğiz). Hacı Yusuf'un oğulları Osman ve Ali Amasya'da oturuyorlar ve Beşiroğlu adını taşımaktadılar (Beşir'in torunları). Nüfus sayımları ve soyadlarının verilme zamanda (1934-1938) devlet memuru onların kökenini öğrenmiş (keşiş – beriş) ve keşişadını vermeyerek, soyadlarını Atamtürk olarak kaydetmiş. Bundan daha büyük ceza ne olacaktı? Akrabalarında hiç Türk olmayanlar Gürcülüğü kaybediyorlardı.

Öksüz Hasan evlatları soyadı olarak Beşler almışlar ve Bursa'da oturuyorlar. Kahya soyunun bir kısmı ise soyadı olarakYımayaalmış. Demek ki sadece Amasya'da kalan Keşişoğulları cezalandırıldılar.

აბლურრაჰმან სიჩინ*

თურქეთი, ყარსი, კავკასიის უნივერსიტეტი

ესქიყალე წარსულში და დღეს (უსტამისი)

ტაო-კლარჯეთის სოფლები მდებარეობს მდინარე ჭოროხის შენაკადებზე მაღალ მთებს შორის არსებულ ხეობებში. რეგიონის გეოგრაფიული პირობებიდან გამომდინარე საუკუნეების განმავლობაში კლარჯეთში ქართული სოფლები ყალიბდებოდა: მაჭახელა, შავშეთ-იმერხევი, ნიგალი/ლივანი (ლივანი).

ისტორიული შავშეთი დაახლოებით დღევანდელი შავშეთის რეგიონს მოიცავს. მის ერთ ნაწილს იმერხევი შეადგენს, რომელიც ესაზღვრება აჭარას. იმერხევის სოფლებია: შერთული, შარაბული, სინქოთი, ჩაქველთა, დასამობი, ბრილაგარა, დავლათი, ოთხქლდე სვირევანი, ჯვარისხევი, ციხისხევი ბაზგირეთი, დიდხანი ზიოსი, ხევწვრილი დაბა უბე, ჩიხორი, თეთრაქეთი, ლიბანი, წყალსიმერი, შოლტისხევი, ბზათა, წეთილეთი, ხოხლევი, ზაქიეთი, მაჭაჭეთი, მანატბა, აგარა, იფხრევი, ქოქლიეთი, დიობანი, ივეთი, გამაშეთი, დავითეთი, ფარნუხი, დიდმერე, ნიოლეთი, გოგიეთი, გომთა, ჯვარები, ჭიკვთა, უსტამიში.¹³⁰

იმერხევი XVII საუკუნის შუახანის ერთ-ერთი წერილობითი წყაროს მიხედვით შედიოდა ჩილდირის ოლქში. აჰისკა (ახალციხე) არდაჰანი, ბუზურგი, ოლთუ, არტანუჯი, ფენექი, პირთისი (ხერთვისი) ჭეჭერექი, ფოსოფი, მაჭახელი, აჭარა, ახალქალაქი, ლივანე, შავშათი და ფეტერეკი შემდგარი ეს იყო სამ იურთიანი და ოჯახიანი თოთხმეტი სანჯაყიანი ერთი ადმინისტრაციული რაიონი.¹³¹

უსტამისი ართვინიდან 62 კმ-ით, შავშეთიდან კი ჩვიდმეტი კმ-ით არის დაშორებული. იმერხევის რეგიონში მდებარე სოფელი ქართულ

* აბლურრაჰმან სეჩინ შუა-საუკუნეების ისტორიის სპეციალისტი

¹³⁰ ტარიელ ფუტყარაძე, იმერხევის მეტყველი მიწა-წყალი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტი 2007, ს. 10-11.

¹³¹ Feridun Emecen, "Çıldır Eyaleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi: Cilve-Dârünnedve Ankara: TDV, 1993. C. 8, s.301.*

კულტურას და ყოფით ფასეულობებს დღემდე ინახავს. მოსახლეობა გამოირჩევა სტუმართმოყვარეობით. სოფელში არის ციხესიმაგრე, ბევრია საძოვრები. ყოველი წლის აგვისტოს თვეში უსტამისში მარიობის დღესასწაული ტარდება. ამ დღესასწაულზე განსაკუთრებით მომნიშველია ქართული სიმღერები და ცეკვები.

უსტამისი ოსმალურ წყაროებში სოფელ **ოსთალიზის** სახელწოდებით მოიხსენიება. XIX საუკუნის მონაცემების მიხედვით სოფელი 40 კომლისაგან შედგებოდა. სულ 345 ადამიანი ცხოვრობდა, რომელთაგან 186 იყო მამაკაცი, ხოლო 159 — ქალი.¹³² ამჟამად კი უსტამისში 2000 ადამიანზე მეტი ცხოვრობს. მათი მცირე ნაწილი მიწათმოქმედებასა და მეცხოველეობას მისდევს.

უსტამისის ახალი სახელწოდება ბაშქალეს უბანში მდებარე წყფთისის ციხისგან წარმოდგება და ახლა **ესქიყალეთია** ცნობილი. თურქულ წერილობით წყაროებში ამ ადგილის შესახებ ცნობები არ არის, თუმცა ქართული წყაროები: „ქართლის ცხოვრება“, ვახუშტი ბაგრატიონის აღწერა სამეფოსა საქართველოსი, მატიანე ქართლისა, სუმბათ დავითის ძის ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონთა“ ციხის შესახებ ინფორმაციას შეიცავენ და შავშეთის წყლის დასავლეთით მდებარეობაზე მიგვანიშნებენ. ციხე ადგილ-ადგილ ჩამოშლილია.

კონსტანტინე VIII-მ 1028 წელს საქართველოს დასაპყრობად ნიკიტა პარკიმანოსის მეთაურობით დიდი ჯარი გამოგზავნა. დიდგვაროვნებმა, მეფეს, ბაგრატ მეოთხეს (1027-1072) უღალატეს და ცეფთის ციხე“ მტერს ჩაუგდეს ხელში. ციხე შავშეთის წყლის სათავეში სტრატეგიულ წერტილს წარმოადგენდა.¹³³ ციხე მაღალ გორაზეა აგებული და უკანა მხარე ღრმა უფსკრულის კიდეზე დგას, ამიტომ მისი დაცვა უფრო ადვილი იყო.

პირველი მსოფლიო ომის დროს ართვინის რეგიონიდან ხალხი აიყარა. ნაწილი ხალხისა უსტამისიდანაც იყო აყრილი. ომის დამთავრების შემდეგ ისევ დაბრუნდნენ საკუთარ სახლ-კარში. დარჩენილებმა თავიანთი ქართული კულტურა არ დაივიწყეს. დიარბექირის ერთ სოფელშიც ცხოვრობდნენ ქართველები.

¹³² Muvahhid Zeki, *Artvin vilayeti hakkın damalûmat-i umumiye*, İstanbul, 1927, s. 189.

¹³³ Gela Gamyrelize, Davit Mindorasvili, Zurab Bragvaze, Marine Kwawaze, **Kartlis Cxovrebis Topoarqeologiuri Leksikoni, Published by Georgian National Museum, 2013, Tbilisi, Georgia, s.610.**

მოდერნიზებულ მსოფლიოში ტექნოლოგიური სიახლეების დანერგვამ, ერთი მხრივ, ჩვენი ცხოვრების სტილი შეცვალა. მეორე მხრივ, ტრადიციულმა ყოფამაც ადამიანების ცნობიერებაში ფასეულობათა მნიშვნელობა შეიძინა. მოდერნიზმმა მატერიალური და კულტურული ცხოვრების ძიებაში მოსახლეობას ქალაქში დამკვიდრების სურვილი გაუძლიერა. ართვინ-შავშეთში მოსახლეობის დიდი ნაწილი სოფლიდან ქალაქში გადავიდა. ზაფხულის თვეებში სოფლებში დაბრუნების ძლიერი სურვილი ტრადიციული ყოფისადმი მათი მიზნულობის განცდით და მშობელ ბუნებასთან შერწყმის ინსტიქტით არის გამოწვეული.

ესქიყალე-უსტამისიცი სოფლიდან წამოსულების უკან დაბრუნებას სწორედ ზაფხულის თვეებში ზეიმობს.

ქართული ენა, რომელსაც ესქიყალე-უსტამისში გაიგონებთ

სოფლის ხალხი (მხცოვანნი) ქართულად საუბრობენ. ხოლო ისინი, რომლებმაც ქართული სრულყოფილად არ იციან, შერეულად, ქართულ-თურქულად საუბრობენ. რაც შეეხება ახალგაზრდებს, მათ ქართული საერთოდ არ იციან და თავიანთი ქართველობა ოჯახურ სახელებში აქვთ შემონახული. ამასთანავე სოფლის ყველა ადგილის სახელი ქართული ან თურქულ-ქართულია.

„ჩვენებურების“ ქართული გარე გავლენებისგან თავისუფალია. ასევე იმერხეველთა ქართულიც რუსული, ინგლისური და სპარსული ენების გავლენის ქვეშ არ ექცევა. მხოლოდ თურქული გამოთქმებით გამოხატავს სათქმელს. აქ გაგონილი ქართული საქართველოში ძველი ქართულივით არის სახელდებული და სკოლებში ისწავლება.

სოფელ უსტამისის ტოპონიმები:

- Tseptā — წეფთა
- Napuzari — ნაფუზარი
- Zegan — ზეგან
- Sandaloswveri — სანდალოსვერი
- Sabuzara — საბუზარა
- Cixizir — ციხიზირ
- Korx — კორხ

Kasweri – კასწვერი
 Qvitavebi – ქვითავები
 Wyaro – წყარო
 Mindori – მინდორი
 Somliswveri – სომლისწვერი
 Nabostnebi – ნაბოსთნები
 Tsyaroti – წყაროთი
 Sakasria – საქასრია
 Piklana – ფიქლანა
 Sadondolo – სადონდოლო
 Ablancvari – აბლანჯვარი
 Kodebi – კოდები
 Tamalt – ტამალთი
 Bogvicala – ბოგვიჭალა
 Nahraki – ნახრაკი
 Ohot – ოხოთ
 Gobsvani – გობსვანი
 Barnebi – ბარნები
 Gunas – გუნას
 Çroçinebi – ჭროჭინები
 Patsa çihori – პაწა ჩიხორი

სოფელში გავრცელებული გვარები:

Tatvinashvili
 Mosiashvili
 Papiashvili
 Moliashvili – წიწვინთი
 Wiwviasvili
 Bokvrebi
 Bekirashvilebi
 Bedinadze

ჩვეულებრივ ლექსიკას განეკუთვნება შემდეგი სიტყვები: **მემრე, გერმელია, ჩიშკარი – (ჭიშკარი)**

როგორ აღიქმება თამარ დედოფალი იმერხევის რეგიონში?

ტაო-კლარჯეთი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის დიდი იმპერიების გავლენას ყოველთვის განიცდიდა, რადგან ისტორიული აბრეშუმის გზის ერთი მონაკვეთი სწორედ ამ ტერიტორიაზე გადიოდა. X-XI საუკუნეებში ტაო-კლარჯეთი ბაგრატიონების მიერ იამრთებოდა. 1008 წელს ფეოდალურ დაქუცმაცებულობას მოელო ბოლო.

ქართველი მეფეები დავით აღმაშენებელი, თამარი, გიორგი ბრწყინვალე, ერეკლე II ბაგრატიონები იყვნენ. თამარ მეფისადმი ხალხს განსაკუთრებული პატივისცემა ჰქონდა და დღესაც აქვს, ამიტომ სადაც კი ციხესიმაგრე აიგებოდა ხალხი მას თამარის აშენებულად მიიჩნევდა ხოლმე. იგივე უნდა ითქვას ესქიყალეს ციხე-სიმაგრის შესახებაც. ხალხი ამ ციხის აშენებას თამარ მეფეს მიაწერს. მაგრამ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ წეფთის ციხის შესახებ ცნობა გვამცნობს, რომ ციხე 1028 წელს არის აგებული, ხოლო თამარ მეფის პერიოდი მოიცავს 1166-1213 წლებს.

ესქიყალე-უსტამისის საზაფხულო დღესასწაული მარიობა

ივლისის ან აგვისტოს პირველ კვირას სოფლის მაცხოვრებელთა უმრავლესობა შეიკრიბება ხოლმე და იმართება საზაფხულო დღესასწაული, რომელსაც მარიობას“ უწოდებენ. ამ ტრადიციის სიძველე ისტორიის სიღრმეებში უნდა ვეძიოთ. ზაფხულამდე მაჭახელიდან, შავშეთიდან, ტაოდან და აჭარიდან წამოსული სრულწლოვანი ქალები მემთეურები/მემთევრებს საქონელთან ერთად მაღალ მთებში საძოვარზე აღიან. აგვისტოს დასაწყისში სოფლის საქმეების მოთავეების შემდეგ სოფელში დარჩენილი ოჯახის დანარჩენი წევრები საძოვრებზე გასულების სანახავად აღიან მთებში. ამ პერიოდში ყველა ერთად შეიყრება და დღესასწაულიც მაშინ იმართება: მღერიან და ცეკვავენ. ცეკვის მოსურნენი ხელებს ჩასჭიდებენ ერთმანეთს, კრავენ წრეს და ცეკვავენ. ამგვარი ცეკვა იციან აგვისტოს თვეშიც, მარიობაზე.¹³⁴ აღრე, სოფლებში, დღესასწაულზე გუდასტირზე უკრავდნენ. ქორწილებს მართავდნენ. ეხლა მისი ადგილი აკორდიონმა დაიკავა. ქალაქში კი ორგ-ად წოდებულ ინსტრუმენტს იყენებენ.

¹³⁴ ფუტკარაძე, იმერხევის მეტყველი მიწა-წყალი ს.19-20.

დღესასწაული ბერიკაობა/ბერობანა

ტრადიციულ ქართულ სახალხო გართობათაგან “ბერიკაობა“ იმპროვიზებული წარმოდგენაა. აქ წარმოდგენილი უამრავი რელიგიური სანახაობა დღემდე ცოცხლობს. ბერობანას გართობაში კოსტუმები თხის ტყავისგან მზადდება, მონაწილეები ნიღბებს იფარებენ სახეზე. უწვერულ ყმაწვილებს ქალის სამოსით მოსავენ და პატარძალს ამსგავსებენ. განსაკუთრებული კოსტუმით იმოსება ბერიკა (ბერი-მღვდელი) სანახაობის დაწყებამდე კარდაკარ ჩამოივლიან და საჭმელს აგროვებენ. ასეთი რიტუალი ურთიერთპატივისცემის და ერთობის სიმბოლოა.

ბერობანას დროს „არაბი“, „თათარი“ ან „ლეკი“ ცდილობს პატარძალი გაიტაცოს. წარმოდგენის ბოლოს დაცვა წარმატებით წინ აღუდგება მათ ზრახვას. წყვილი სამლოცველოში მიჰყავთ. სანახაობის ყოველი საფეხური მუსიკის აკომპანიმენტით მიმდინარეობს. ამავე დროს მიმდინარებს სასიყვარულო სცენის წარმოდგენა და შეჯიბრი ლექსის ექსპრომტად თქმაში. ბერიკაობის ბოლო ნაწილი ბერიკას სიკვდილით და მისი დატირებით მთავრდება, ამ სცენაში მკვდრის დასაფლავებაში მონაწილე მღვდელი და ბერიკები მონაწილეობენ. მწუხარე დედოფალს არაბი, თათარი ან ლეკი დაამწვიდებენ და მას უფრო უკეთეს მეუღლეს და ბედნიერ მომავალს ჰპირდებიან. ბოლოს პატარძალს მაინც გაიტაცებენ, დაცვა უძლურია, მაგრამ „მკვდარს“ პატარძლის გატაცებას შეატყობინებენ. ბერიკა მყისვე ცოცხლდება (ა-გება) და პატარძალს დაიბრუნებს. ამას მოსდევს „სიკვდილ-სიცოცხლის“ სცენის გათამაშება. შემდეგ იწყება ბრძოლა, დაუნდობელი ხოცვა-ჟლეტა, ჭიდაობა, რომელსაც მოსდევს მხიარულება.¹³⁵

აღწერილი ლოკალური მნიშვნელობის თეატრალიზებული წარმოდგენა უსტამისში 2009 წელს გათამაშდა, რომელიც სატელევიზიო კომპანია თრთ-ს მიერ მომზადებულ ნახევარსაათიან გადაცემაში იყო ნაჩვენები.¹³⁶

¹³⁵ Maia Zuraşvili, “Tarihte HalkŞöleni Berikaoba” Pirosmeni, 2007 yaz, c.1 s. 25.

¹³⁶ http://www.kameraarkasi.org/yonetmenler/belgeseller/2009/anoludazaman_basin-bulteni.pdf

ABDURRAHMAN SEÇKİN*

Master, Kafkas Üniversitesi, Kars, Türkiye

TARİHTE VE BUGÜN ESKİKALE (USTAMİS)

Klarjeti Bölgesi, Artvin, Ardanoç, Şavşat, Borçka ve Murgul ile tarihi kaynaklarda isminden sıkça bahsedilen Tukharis'ten oluşmaktadır. Bölge, coğrafi olarak, Çoruh Nehri'nin aşağı kesimlerinden, Yanlızçam Dağları'nın batısına, oradan da Şavşat ve Artvin'in güneyinden Karadeniz'e kadar uzanan toprakları kapsamaktadır. İmerhevi de Şavşat bölgesinin bir parçasını kapsamaktadır.

Bu çalışmada Tarihi Şavşatın İmerhevde bulunan gürcü köyü Eskikale_ Ustamis'in tarihi, folkloru, dili ve kültürel yapısı halkın yaşayışı konu edilmiştir. Eskikale hakkında kaynaklarda yazılı bilgiler yeterli olmayıp halkın eksik bilgilerle yorum yaparak tarihlerini bilmek istemektedirler.

Doğaçlama halk tiyatrosu olan Berikaoba/Berobana, incelenecek. Köyün hemen hemen her yıl düzenledikleri Maryoba Mariamoba şenliği araştırılacak. Yer isimlerinden örneklerle bugünkü anlamını araştırılacak.

Anahtar Kelimeler: Eskikale, Ustamis, Tseptis Cixe,

Tao-Klarjeti'nin köyleri Çoruh nehrinin kolları üzerinde birbirinden belirgin şekilde yüksek dağlarla ve yerlerle ayrılan vadilere sıkışmıştır. Bölge coğrafik koşullar nedeniyle asırlar boyunca Klarjeti'de az çok farklılık gösteren Gürcü yerleşimleri oluşmuştur; Machakheli, Shavshet-İmerkhevi, Nigali/Ligani (Livani) ve özelde Klarjetide olduğu gibi.

Tarihsel Şavşat yaklaşık olarak bugünkü Şavşat bölgesini kapsar. İmerhev Şavşat bölgesine girmektedir.

İmerkhev, Şavşat'tan başlayıp Birkaç küçük ırmak vadisini kapsar ve Achara sınırına varır. İmerhev'in köyleri şunlardır: Shertuli, Sharabuli, Sinkoti, Chakvelta, Dasamobi, Brilagara, Davlati, Otklde, Svirevani, Jvariskhevi, Chikhiskhevi, Bazgireti, Didkhani, Ziosi, Khevtsvrili, Daba,

* Abdurrahman SEÇKİN, Ortaçağ Tarihi Uzmanı,

Ube, Chikhori, Tetraketi, Libani Tskalsimeri, Sholtiskhevi, Bzata, Tsetileti, Khokhlevi, Zakieti, Machateti, Manatba, Agara, İpkhrevi, Koklieti, Dibani, İveti, Gamasheti, Daviteti, Parnukhi, Didmere, Nioleti, Gogieti, Gomta, Jvarebi, Chikhvta, Ustamisi.¹³⁷

İmerhev, XVII. yüzyılın ortalarına ait bir listeye göre Çıldır eyaleti Ahıska, Ardahan-ı Büzürg. Oltu. Ardanuç. Penek. Hırtıs, Çeçerek, Posof. Macahel. Acara. Ahılkelek, Livane, Şavşat ve Pertekrek'ten oluşan üçü yurtluk ve ocaklık on dört sancaktan ibaret bir idari bölgeye bağlı idi.¹³⁸

Ustamis, Artvin'e 62 km, Şavşat'a 17 km uzaklıktadır. İmerhev bölgesinde bulunan köy Gürcü kültürünü ve değerlerini yansıtmaktadır. Yaylası, kalesi ve insanlarıyla görülmeye değer bir köydür. Her yıl ağustos ayında Ustamis yaylasında Mariyoba şenlikleri yapılmakta ve bu şenliklerde gürcüce şarkılar söylenmekte ve oyunlar oynanmaktadır.

Ustamis Osmanlı kaynaklarında Ostaliz karyesi olarak geçmektedir. XIX. Yüzyıl. Verilerine göre 40 hane, 186 Erkek, 159 Kadın, Toplam 345. Kişinin yaşadığını bilmekteyiz.¹³⁹ Günümüzde Ustamis 2000 i aşkın nüfusuyla az da olsa tarım ve hayvancılıkla yaşamlarını sürdürmektedir.

Ustamis yeni adını Başkale mahallesindeki Tseptis Kalesinden almakta ve Eskikale adı ile bilinmekte, kale hakkında Türkçe literatürde doyurucu bilgiye rastlanmayıp Kartlis Tsxovreba Arkeolojik yer adları sözlüğünde, Vaxuşti Bagrationis "Ağwera Samefosa Saqartvelosa", Matiane Kartlisa", Sumbat Davitis dzis "cxovreba da utsyeba bagratonianta" gibi kaynaklarda kale hakkında Şavşat suyunun batısında bulunmaktadır. Nitekim kale yer yer yıkılmıştır.

VIII. Konstantin 1028 yılında Gürcistan'a karşı Nikita Parkimanosis komutasında büyük bir ordu göndermiştir. Asiller Kral IV. Bagrat'a (1027-1072) İhanet ederek "Tseptis Kalesini (Tsixe)" düşmana teslim ettiler. Kale Şavşat suyunun başlangıcında ve stratejik noktada bulunmaktadır.¹⁴⁰

¹³⁷ Putkaradze, Taniel, **İMERHEV' KONUŞAN TOPRAĞI**, Kutasi Akaki Tsereteli Devlet Üniversitesi Kartveloloji Enstitüsü, Kutaisi, 2007, s. 10-11.

¹³⁸ Feridun Emecen, "Çıldır Eyaleti", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi: Cilve Dârünnedve** Ankara: TDV, 1993. C. 8, s.301.

¹³⁹ Muvahhid Zeki, **Artvin vilayeti hakkında malûmat-i umumiye**, İstanbul, 1927, s. 189.

¹⁴⁰ Gela Gamyrelize, Davit Mindorasvili, Zurab Bragvaze, Marine Kwawaze, **Kartlis Cxovrebis Topoarqologiyuri Leksikoni**, Published by Georgian National Museum, 2013, Tbilisi, Georgia, s.610.

Kale yüksek bir tepede yapılmış ve konumu itibariyle arkası uçurum olması dolayısıyla korunması kolay bir mevkidedir.

1. Dünya savaşında Artvin Bölgesi göç vermiştir. Göç edenler savaşın sonunda geri dönmüşlerdir, gittikleri bölgede yerleşen gürcü halkı ise kültürlerini devam ettirmişlerdir. Nitekim Diyarbakırda Bir gürcü köyü varlığını devam ettirmiştir. Ustamisten de göç yaşamıştır.

Modernleşen dünyada bir taraftan teknolojik gelişmeler hayatımızda önemli bir yer tutmaya başlamışken, diğer taraftan da geleneksel olan şeyler ilgi çekici olagelmıştır. Modernleşme ile insanların daha iyibir yaşam iş, barınma, gelecek kaygısı kentlere göçü hızlandırmış. Artvin_ Şavşatta yoğun bir köyden kente göç yaşanmıştır. Nitekim yaz aylarında köy nüfusu 2 binleri bulan kışları ise 50 insanı geçmeyen köyleriyle göçü şavşatta bariz görmekteyiz.

Yaz aylarındaki bu canlılık köye dönüş geleneksel kültüre özlem duyma onu canlı tutma içgüdüsünden gelmektedir. Eskikale_ Ustamis köyü de verdiği göçü yaz aylarında geri almaktadır. bu durumu köyün yazları yapılan şenlikleri, festivali insanları köye çekmektedir.

Eskikale Ustamiste Konuşulan Gürcüce

Köy halkı (yaşlılar) gürcü diliyle sohbet etmektedirler. Fakat gürcü diline tam hakim olmayışları gürcüceyi Türkçe ile birlikte konuşmaktadırlar. Gençler ise dili hiç bilmeyip sadece aile isimlerinde gürcülüklerini yaşatmaktadırlar. Bununla birlikte göydeki hemen hemen bütün yer adları gürcüce veya Türkçe-Gürcüce olmuştur.

Çveneburilerin Gürcücesi dış etkilerden uzak kalmıştır nitekim İmerhev bölgesindeki gürcüce’de Rusça, İngilizce ve Farsça etkisi olmayıp sadece Türkçe kelimeler dilde kendisini göstermektedir. Konuşulan Gürcüce Modern Gürcistan’da eski gürcüce diye nitelendirilip ilk okullarında öğretilmektedir.

Tsepta – წეფთა

Napuzari – ნაფუზარი

Zegan – ზეგან

Sandaloswveri – სანდალოსწვერი

Sabuzara – საბუზარა

Cixizir – ციხიზირ

Korx – კორხ
 Kasveri – კასწვერი
 Qvitavebi – ქვითავები
 Wyaro – წყარო
 Mindori – მინდირი
 Memre – მემრე
 Germelia – გერმელია
 Çiškari – ჩიშკარი
 Somliswveri – სომლისწვერი
 Nabostnebi – ნაბოსტნები
 Tsyaroti – ცყაროთი
 Sakasria – საქასრია
 Piklana – ფიქლანა
 Sadondolo – სადონდოლო
 Ablancvari – აბლანჯვარი
 Kodebi – კოდები
 Tamalt – ტამალთი
 Bogvicala – ბოგვიჭალა
 Nahraki – ნახრაკი
 Ohot – ოხოთ
 Gobsvani – გობსვანი
 Barnebi – ბარნები
 Gunas – გუნას
 Çroçinebi – ჭროჭინები
 Patsa çihori – პაცა ჩიხორი
 Köy hakının sülale isimlerinden örnekler
 Tatvinaşvili
 Mosiaşvili
 Papiaşvili
 Moliaşvili
 Wiwviasvili
 Bokvrebi
 Bekiraşvilebi
 Bedinadze

İmerhev Bölgesinde prenses Tamar Dedopali algısı

Tao-Klarceti, Doğu ve Batı'daki büyük imparatorlukların her zaman ilgisini çekmişti, çünkü tarihsel İpek Yolu'nun bir bölümü bu topraklardan geçiyordu. 9-11. yüzyıllarda Tao-Klarceti bölgesi, Gürcü Bagratlılarınca yönetildi. Bölge, 1008 yılında feodal devletlerin tek çatı altında birleşmesinde önemli rol oynadı.

Bagrationebi sülalesinden olan Gürcü kralları, Davit Aümaşenebeli, Tamari, Giorgi Brwyinvale, Erekle II., bütün bu krallar bagrationebi idiler. Bu yüzden yöre halkı Prensese Tamara ayrı bir sempatileri vardır. Nitekim köylerinde ki herhangi bir kaleyi kiliseyi yapanın Kraliçe tamar olduğunu iddia etmektedirler.

Aynı durum Eskikale Köyündeki kale içinde geçerlidir. Halk kaleyi yapanın Kraliçe Tamara'nın yaptığını iddia etmektedirler. Fakat yukarıda bahsettiğimiz Tseptis cixe 1028 yılında Bizans'a teslim edildiği bilgisi kalenin yapılışını daha eskilere götürmekte. Zira Kraliçe Tamar'ın (d.1160 - ö.1213) tarihlerde yaşadığında hemfikiriz.

Eskikale_ Ustamis'in Yaz şenlikleri Maryoba

Temmuz'un ilk haftasında veya Ağustos'un ilk haftasında köy halkı'nın büyük bir bölümü toplanıyor. Geleneğin uzun bir tarihi var: bazı köylerde bu güne Mariyoba denilmektedir.

Macahel, Şavşat, Tao ve Achara'dan yaz zamanında (Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül'e kadar) ailenin yetişkin kadınları memteuri/mentevri'ler hayvanları yüksek dağlara kışlalara çıkarmaktadırlar. Ağustosun başlarında köydeki çalışmalar bitince köyde kalan aşle fertleri, yayladakileri görmeye gider. Bu zamanda hemen herkes yaylada buluşur, birkaç gün boyunca eğleniyorlar, şarkı söylüyorlar dans ediyorlar, halk oyunları oynamaktadırlar. Genelde halk oyunları insanların ellerini bağlayarak halka biçiminde oyunları Ağustos ayında maryoba zamanı görülmektedir.¹⁴¹

Köyde eğlencelerde akordeon çalınır. Önceleri tulum eşliğinde düğünler şenlikler yapılmaktaydı yerini akordiyona bırakan eğlence kültürü şehirde ise org denilen enstürmana bırakmıştır.

¹⁴¹ Putkaradze, İmerhevin Konuşan Toprağı, s.19-20.

Berikaoba/ Berobana Eğlencesi

Geleneksel Gürcü Halk eğlencelerinden Berikaoba doğaçlama tiyatrosu. İçinde eski gürcü inançsal unsurları bol bol miktarda barındıran şölen, eğlence günümüze değin devam etmekte. Berobana eğlencesinin kostümleri keçi derisini yüzlerine saran gençler, sakalsız bir genci kadın kıyafetleri giydirerek geline benzetme ve berika (beri=keşiş) ile tamamlanır. Şölen öncesi kapı kapı gezilerek yiyecek toplanır buda kaynaşmayı paylaşmayı sağlamaktadır.

Arap, Tatar ya da Lezgi gelini kaçırmaya çalışır. Gösterinin sonunda korumalar saldırıyı başarıyla bertaraf eder. Çift tapınağa götürülür. Eylemin her aşaması çalgılar eşliğinde gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda aşk sahneleri sergilenmekte, koşmalar söylenmekte, atışmalar yapılmakta. Berikaobanın son bölümünü bekanın ölümü ve ona yaktığı ağıt oluşturur. Bu sahnede “ölü”yü mezarlığa götürmekte olan papaz ve berikalar rol alır. Ağlayan kraliçeyi Arap Tatar ya da Lezgin yatıştır. Ona daha iyi bir koca ve daha iyi bir gelecek vaat ederler. Sonunda gelini kaçırmazlar. Korumalar hiçbirşey yapamazlar. Ancak “ölü” ye gelinin kaçırıldığı haberini duyururlar. Berika anında dirilir, gelini geri alır. Ardından geline yönelik olarak “ölüm” ve “diriliş” töreni sahnelenir. Ölüm -diriliş töreninin ardından savaş, kıyasıya çarpışma güreş ve şenlik başlar.¹⁴² Bu yöresel tiyatroya eğlence Ustamiste 2009 yılında canlandırıldı devlet televizyonu TRT'nin yarım saatlik belgeselinde berobana/berikaoba'nın bütün ayrıntılarıyla verilmektedir.¹⁴³

Sonuç

Eskikale-Ustamis tarihi kaynaklarda IX. yüzyıldan itibaren adından söz etirmiş kalesi (Tseptis tsixe) kale hakkında bilgilerin dışında osmanlı kaynaklarında Ustamis_ Ostamis olarak geçmekte.

Köy mahallelerle parçalanmış geniş bir alanda bulunmaktadır. Fakat bu durum birliği bozmamış kültürlerine birbirleri ile olan ilişkilerine yansımamış aksine yılın belli dönemlerinde yaptıkları şenlikler, toplantılar, imeceleri ve düğünler ile eski kültürlerini yaşatmaktadırlar. Bu durum dönemin getirdiği yenilikler teknolojik ürünler halkta ki kültürü yaşatmayı

¹⁴² Maia Zuraşvili, “Tarihte Halk Şöleni Berikaoba” Pirosmeni, 2007 yaz, c.1 s. 25.

¹⁴³ http://www.kameraarkasi.org/yonetmenler/belgeseller/2009/anoludazaman_basin-bulteni.pdf

zorlařtırmaktadır. Nitekim bunu da dernekler kurarak kültürünü yeni nesle aktarmaya çalıřmaktadırlar.

Köyde konuřulan gürcüce ađırlıklı Acara řivesine yakındır. Fakat kelime bilgileri yeterli olmadıđından gürcüce ve türkçeyi birlikte kullanarak konuřmalarına-sohbetlerine devam etmektedirler.

მურათი ძასაპი

თურქეთი, თურქეთ-საქართველოს მეგობრობის საზოგადოების
ხელმძღვანელის მოადგილე

ქართველთა მოღვაწეობა ოსმალეთსა და თურქეთის რესპუბლიკაში მუჰაჯირობის შემდგომ

ოსმალეთის სახელმწიფოსა და საქართველოს შორის ურთიერთობები მე-16 საუკუნიდან უფრო და უფრო აქტიურდება. ამ პერიოდისა და მოყოლებული ქართველები იძულებული ხდებიან საკუთარი ტერიტორია ოსმალებს დაუთმონ და მათი მმართველობის ქვეშ იცხოვრონ... ოსმალეთის იმპერიამ ქართველებისგან მიიღო დიდი ვეზირები, არაერთი სახელმწიფო მოღვაწე, რელიგიური პირები, მოაზროვნეები, მწერლები და ხელოვანები. ქართული წარმოშობის სახელმწიფო მოღვაწეებმა ოსმალეთის იმპერიის სხვადასხვა ადგილას ააშენეს სკოლები, ხიდები, მეჩეთები, ბიბლიოთეკები, აბანოები, წყაროები და საქველმოქმედო სახლები, ამავე დროს ხელოვნებასა და ლიტერატურაში ბევრი ძეგლი შექმნეს, რითაც ოსმალური ცივილიზაციის ნაწილიც გახდნენ და საკუთარი ეროვნული კულტურის შენარჩუნებაც მოახერხეს.

თურქეთში დასახლებული ქართველების ყოფის შესახებ ცნობებს ოსმალეთის მმართველობის დამყარებამდე პერიოდშიც ვხვდებით. არსებობს დოკუმენტები, რომელიც გვიჩვენებს ქართველების დასახლებების არსებობას ძალიან ადრეული ეპოქიდან ართვინის რეგიონის გარდა ანატოლიის სხვადასხვა ადგილებში.

ქართველების ანატოლიაში მასობრივი დასახლება 1877-1878 რუსეთ-ოსმალეთის ომის შემდეგ მოხდა. ამ ომის შედეგად ბათუმი, ართვინი, აჭარა, ქობულეთი, გონიო, შავშეთი, არტანუჯი და სხვა ქალაქები და დაბები რუსეთის იმპერიის მმართველობის ქვეშ აღმოჩნდა და ამის კვალობაზე ამ რეგიონებში მცხოვრები ქართველების დიდი ნაწილი რიზედან დაწყებული მთელ შავზღვისპირეთში დასახლდნენ. შავზღვისპირეთის გარდა ქართველი მუჰაჯირებით დასახლებული

სოფლები მდებარეობს მარმარილოს ზღვის სიახლოვეს და თურქეთის მთელ ტერიტორიაზე.

ქართველმა მუჰაჯირებმა განსახლების ტერიტორიებზე ძალიან ლამაზი სოფლები დააარსეს. განსაკუთრებული ნიჭიერებისა და შრომისმოყვარეობის წყალობით სოფლის მეურნეობით დაწყებული ძალიან ბევრ სფეროში სიახლეები და პროგრესი უზრუნველყვეს. ამასთანავე წარსულის მსგავსად მუჰაჯირობის შემდეგაც ოსმალეთის მმართველობაში ქართველი მუჰაჯირების რიცხვი კვლავ მაღალი იყო და ამ სფეროშიც გაწეული სამსახურით და შრომით სახელმწიფოს, კულტურის, ხელოვნების, მეცნიერებისა და რელიგიის სფეროების განვითარებაში ქართველებს დიდი წვლილი მიუძღვით.

თურქული სამართლებრივი სისტემის საფუძვლად მიჩნეული კანონების კოდექსი ქართველმა მუჰაჯირმა ალი ჰაიდარ ეფენდიმ გააფართოვა და კომენტარები დაურთო. ალი ჰაიდარ ეფენდის ძმამ სადეჰათინ არელმა თურქულ მუსიკაში არელის სკოლად წოდებული საკუთარი მიმართულება შექმნა. ასევე ქართველი მუჰაჯირი პროფესორი ჯაფერ ფაჰრი დიკმენი თურქეთის პირველი მიკრობიოლოგია. ჯაფერ ფაჰრი დიკმენის ქალიშვილები შუქრიე და თრაჟე თურქეთში ცნობილი მხატვრები არიან.

თურქეთის ლიტერატურის მნიშვნელოვანი ფიგურა აჰმედ ჰამდი თანფინარიც ქართველი მუჰაჯირია. ქართველ მუჰაჯირებს მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავათ თურქულ სამხედრო სფეროშიც. ცნობილია ქართული წარმოშობის ბევრი ფაშა და ვეზირი, რომელთაგან შეგვიძლია გამოყოთ აჰმედ ავნი ფაშა ლორთქიფანიძე, შეკვი ფაშა თავდგირიძე და სხვანი.

ქართველმა მუჰაჯირებმა მონაწილეობა მიიღეს როგორც ოსმალეთის წარმომადგენელთა პალატის, ასევე თურქეთის დიდი ეროვნული კრების ჩამოყალიბებაში. 1909 ოსმალეთის მეორე მოწვევის პარლამენტში ქართველი მუჰაჯირებისგან შევიდნენ აჰმედ ჰამდი ეფენდი, მეჰმედ შეფიკ ეფენდი, ჰასან ფეჰმი ეფენდი და ქობულეთელი აჰმედ ფაშა. თურქეთის დიდი ეროვნული კრების ყველაზე მხცოვანი წევრი, რომელმაც გახსნის სიტყვა წარმოთქვა, იყო სინოპში დასახლებული მეჰმედ შეფიკ ბეი.

ქართველმა მუჰაჯირებმა თურქეთის რელიგიური ცხოვრების განვითარებაზეც მოახდინეს გავლენა. ქართული წარმოშობის რელიგი-

იურ პირებს და ღვთისმეტყველებს თურქულ საზოგადოებაზე დიდი ზეგავლენა ჰქონდათ. მათ შორის მნიშვნელოვანი ფიგურები იყვნენ **აჰმედ ჯევდეთ ეფენდი, ისკანდერ ეფენდი, შეიხ მუჰამედ იზეთ ეფენდი** და სხვა.

MURAT KASAP

Gürcistan Dostluk Derneği Başkan Yardımcısı, İstanbul, Türkiye

Muhacerat Sonrasında Gürcülerin Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyetinde Rollerini Üzerine

Bilindiği üzere Osmanlı Devletinin Gürcüler ile ilişkileri 16. Yüzyıldan itibaren yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Bu yüzyıldan itibaren topraklarını Osmanlılara bırakmak zorunda kalan gürcüler üç asır aşkın bir süre Osmanlı yönetiminde yaşamışlardır. Bu süre içerisinde Gürcülerden Osmanlı imparatorluğu yönetiminde başta sadrazamlar olmak üzere çok sayıda devlet adamı, din alimi, sanatkar, fikir adamı, yazar ve sanatçı olarak değerli şahsiyetler ortaya çıktı. Gürcü asıllı devlet adamları Osmanlı coğrafyasının muhtelif yerlerinde okul, köprü, cami, kütüphane, imarethane, hamam ve çeşme gibi eserler yaptılar, ayrıca sanat ve edebiyat alanında bir çok yapıtlar vererek Osmanlı medeniyetinin bir parçası oldular ve milli kültürlerini de koruyarak Osmanlı medeniyetinin oluşturulmasında büyük katkıda bulundular.

Osmanlı yönetiminde görev almış gürcü devlet adamlarından Sadrazam Gürcü Mehmet Paşa, Sultan I.Mustafa dönemi sadrazamlarından olup 90 yıllık ömrü boyunca bir çok devlet hizmetinde bulunmuş ayrıca namazgah, çeşme ve tophane gibi bir çok eser yaptırmıştır.

Sultan I.Abdülhamit ve III.Selim'e sadrazamlık yapmış olan 18. Yüzyıl sadrazamlarından Koca Yusuf Paşa'ya ait üç resim. Birinci resimde devlet mührü elinde, ikinci resimde ise Sultan III.Selim ile çizilmiş bir resmi, diğer resimde ise Avrupa elçilerini kabul ediyor. Koca Yusuf Paşa'nın çok sayıda eseri mevcut.

Aslen Tiflis'li olup Irak'a yerleşmiş bir gürcü aileden gelen Sadrazam Mahmut Şevket Paşa devlet adamlığı yanı sıra askeri alanda bir çok eser yazmış ve yazdığı eserler Harp okulunda ders kitabı olarak okutulmuştur. Mahmut Şevket Paşa'nın kardeşi Arif Hikmet Süleyman 1936 senesinde Irak başbakanı olmuştur.

Son dönem Osmanlı sadrazamlarından ve ünlü hukukçularından

olan İbrahim Hakkı Paşa'nın ailesi de 19.yüzyılın başında Sakız adasına yerleşmişler. Sakız adası günümüzde Yunanistan sınırlarında yer alıyor.

İstanbul'da yer alan en eski gürcü eserlerinden biri de Eyüp Büyük İskele Camii, 1566 senesinde Gürcü Hacı Mahmut Ağa tarafından yaptırılmıştır. Günümüzde Libya sınırlarına yer Trablusgarp Gürcü Cami 1830'lu yıllarda Gürcü Mustafa Bey tarafından yaptırılmış. Bu foto yapılışından 50 yıl sonra çekilmiş. Bağdat Asafiye, Haydariye Camilerini ise Davut Paşa Manvelişvili tarafından yaptırılmış. Davut Paşa aslen Tiflisli ve Irak'ta çok sayıda eseri mevcut. Mihrişah Valide Sultan İmarethanesi, Necip Paşa Kütüphanesini ve Bezmialem Vakıf Gureba Hastanesini gürcü asıllı şahsiyetler yapmıştır.

Gürcüler Osmanlı edebiyat ve kültür hayatında önemli roller oynamışlar ve eserler neşretmişlerdir. Sultan II. Abdülhamit'in kızkardeşinin oğlu Gürcü Mahmut Paşa'zade Prens Sebahattin Bey türk kültür ve sosyoloji hayatında iz bırakan bir isim olmuştur. Dumbadze ailesinden gelen Beşir Fuat Bey'de gazeteciliği ve yazarlığı dışında Avrupa dillerinden Wolter başta olmak üzere bir çok yazarın eserini Osmanlı Türkçesine çevirmiştir.

Türkiye'deki yerleşik gürcü varlığına Osmanlı yönetiminden önceki dönemlerde de rastlanmaktadır. Gürcülerin tarihsel süreçte yerleşik yaşadıkları Artvin ve civarı dışında da Anadolu'nun değişik yerlerinde çok eski dönemlerde gürcülerin yaşadığına dair bilgiler mevcuttur. Osmanlı arşivlerinde yer alan Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yer alan Gürcü adıyla anılan yer adları buralarda gürcü yerleşimlerinin olduğunu gösteriyor. 16. Yüzyılda Elazığ'ın Harput ilçesinde ahalisi hristiyan olan Gürcü Bey mahallesi mevcut. Aynı yüzyılda Kayseri'de ahalisi Müslüman olan Gürcü mahallesi bu bilgiye birer örnek verilebilir.

1730 senesinde Isparta'da doğmuş olan sadrazam Halil Hamit Paşa'nın dedesi Gürcistan'dan gelmiş. Aile günümüzde de varlığını devam ettiriyor. Bir dönem Türkiye siyasetinde adı çok geçen Kemal Derviş Bey'de Halil Hamit Paşa'nın torunudur.

18.yüzyılın ikinci yarısında Kayseri'nin Talas kasabasına yerleşen Gürcü muhacirlerinden olan Ali Saip Paşa, Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemlerinde Genelkurmay başkanlığı görevinde bulunmuştur.

Gürcülerin Anadolu'ya kitleler halinde yerleşmesi 1877/1878 Osmanlı Rus Harbinden sonra olmuştur. Bu savaş ile Batum, Artvin, Aca-

ra, Çürüksu, Gönye, Şavşat, Ardanuç gibi şehir ve kasabalar Çarlık Rusya idaresine bırakılmış ve akabinde bu bölgelerde yaşayan yerleşik gürcü halkından büyük bir nüfus Rize'den başlamak üzere tüm Karadeniz sahiline yerleştirilmiştir. Karadeniz bölgesi dışında Marmara bölgesi ağırlıklı olmak üzere tüm Türkiye'de gürcü muhacirlerinin iskan olduğu köyler bulunmaktadır. İlk muhacirlere ait birkaç tane resimler ve muhacirlere ait mezar taşları da bulunmaktadır.

Muhacirlerin tam sayısı hakkında bilgi yoktur. Başlangıçta büyük kabileler halinde göç eden muhacirler Osmanlı arşiv kayıtlarına Gürcü ve Laz olarak geçmiştir. Dahiliye Nezareti Muhacirin İdaresi Fonunda verilen bu listede Adapazarı'nın Sapanca ilçesinde iskan olunan Batum muhacirlerinin milliyeti ve verilen arazi miktarları verilmiştir.

15 Mayıs 1892 tarihli muhacirin idaresine sunulan raporda Sapanca'da arazi ve tapuları verilmiş olan Batum muhacirlerine ait köy ve arazi bilgileri aşağıdaki gibidir.

	KÖY ADI	MİLLİYETİ	BALTALIK DÖNÜM	ZİRAAT DÖNÜM
1	ŞÜKRİYE	Batum Gürcü Muhaciri	252	1127
2	GÜLDİBİ	Batum Gürcü Muhaciri	82	320
3	ULVİYE	Batum Laz Muhaciri	416	786
4	SENAİYE	Batum Gürcü Muhaciri	126	374
5	HAMİDİYE	Batum Gürcü Muhaciri	1300	1050
6	HACI MERCAN AĞA	Batum Gürcü Muhaciri	1670	1167
7	BALKAYA	Batum Gürcü Muhaciri	309	591
8	ŞÖHRETİYE	Batum Gürcü Muhaciri		1450
9	KURUÇEŞME	Batum Gürcü Muhaciri		227
10	DİBEKTAŞ	Batum Gürcü Muhaciri	750	1250
11	MAHMUDİYE	Batum Gürcü Muhaciri	427	773
12	NAİLİYE	Batum Laz Muhaciri	865	1435
13	FEYZİYE	Batum Laz Muhaciri	40	220
14	İLMİYE	Batum Laz Muhaciri	130	420

Şeriye sicilleri dediğimiz Osmanlı mahkeme kayıtlarında da Batum muhacirlerinin genelde gürcü ve laz olarak adlandırıldıklarını görmekteyiz.

Bazı arşiv kayıtlarında ise muhacirlerin geldikleri köyler ve yerleştirildikleri köyler hakkında da bilgi verilmiştir. 291 numaralı sadaret defterinde Fatsa, Ünye, Terme, Çarşamba ve Samsun civarlarına yerleştirilen Batum muhacirlerinin geldikleri yerler ve köyler hakkında da bu tarz bir tablo sunulmuştur.

Fatsa kasabasında iskan olunan Batum muhacirleri 1881 yılına ait kayıt örneğinden.

Geldikleri Yer	Yerleşilen Köyler	Kadın	Erkek	Toplam
Çürüksu Gorika Köyü	Aşağıtepe	13	12	25
Batum Kapnistav Köyü	Ufaksa	38	35	73
Acara-i Süfla Bzubu Köyü	Aşağı Tepe	37	24	61
Acara-i Süfla Agara Köyü	Gönmek	32	38	70

Gürcü muhacirleri iskan olundukları bölgelerde çok güzel köyler oluşturmuşlar, ayrıca kabiliyetleri ve çalışkanlıkları ile başta ziraat olmak üzere bir çok sahada yenilik ve inkişaf sağlamışlardır. Muhacirler özellikle meyveciliğin Türkiye’de gelişmesinde etkili olmuşlardır, Karadeniz bölgesinde ağırlıklı olarak nalya çeşitliliği yine muhacirler tarafından geliştirilmiştir. Muhacir gürcülerin hayatını anlatan Doktor İsmetzaade Mehmet Arif tarafından 1893 tarihinde yazılan Gürcü köyleri adlı eserde, gürcülerin çok çalışkan bir halk oldukları ve özellikle mükemmel köyler kurdukları ve gürcü köylerinin yerli ahali ve çerkes muhacirlerinin evlerine ve köyelerine göre adeta şehir hüviyetinde olduğu özellikle belirtilmiştir.

Gürcü muhacirlerinin bir diğer özelliklerinde son derece dindar olmaları idi. Köylerinde evlerini yaptıktan sonra ilk yaptıkları şey cami ve okul yaptırmak olmuştur. Gürcü muhacirleri için yaptırılacak iki camii planını görüyoruz. Bir tanesi Şile Üvezli köyüne ait, diğeri de Bursa’nın Karasılah köyüne ait.

Gürcülerin bir diğer özelliğide devlete olan bağlılıklarıdır. Nitekim geldikleri tarihten 10 yıl süre kadar askeri hizmetten muaf olmalarına rağmen 1885 ve 1887 yılında yaşanan Osmanlı/Yunan ve Bulgar savaşlarına gönüllü olarak katılmak için başvurmuşlardır.

Ayrıca geçmişte olduğu gibi muhacerat sonrasında Osmanlı yönetiminde gürcü muhacirlerinden çok sayıda insan dahil olmuş ve bu alanlarda

verdikleri hizmet ve eserleriyle devlet, kültür, sanat, ilim ve dini hayatının gelişiminde gürcü muhacirlerinin büyük katkıları olmuştur.

Türk hukuk sisteminin temelini oluşturan Mecelle adlı hukuk kitabını gürcü muhaciri olan Ali Haydar Efendi şerh etmiş ve genişletmiştir. Ali Haydar Efendi'nin kardeşi olan Sadettin Arel, türk musiki alanında kendi alanında Arel ekolu adı verilen bir ekol oluşturmuştur. Babaları Mehmet Emin Efendi'de ünlü bir hukukçu olup 1876 Osmanlı Anayasasını hazırlayan komisyonda görev almıştır. Emin Efendi'nin biyografisinde gürcüce okuma yazma bildiği özellikle belirtilmiştir.

Yine bir gürcü muhaciri olan Prof. Dr. Cafer Fahri Dikmen Türkiye'nin ilk mikrobiyologlarından. Cafer Fahri Dikmen'in kızları Şükriye ve Traje Hanım Türkiye'nin önde gelen ressamlarından.

Türk edebiyatının önemli isimlerinden olan Ahmet Hamdi Tanpınar da bir gürcü muhaciridir.

İstanbul Fatih müftülüğü yapan Ali Yekta Sundu Hoca'nın ailesinde Gürcü muhacirlerinden olup Yalova'nın Mecidiye köyüne yerleşmiştir.

Türk askeri alanında önemli hizmetlerde bulunan gürcü asıllı çok sayıda paşa ve vezir bulunmaktadır. Ahmet Avni Paşa Lortkipanidze, Şevki Paşa Tavdgiridze bunların başında gelmektedir...

Gürcü muhacirleri hem son dönem Osmanlı mebusan meclisinde hem de Türkiye Büyük Millet Meclisinin kuruluşunda yer almışlardır. 1909 yılında II.Osmanlı Meclisinde gürcü muhacirlerinden Ahmet Hamdi Efendi, Mehmet Şefik Efendi, Hasan Fehmi Efendi ve Çürüksulu Ahmet Paşa yer almıştır. Osmanlı Harbiye okullarında okuyan gürcü asıllı subay ve komutanlar da Türk Kurtuluş Savaşında görev almışlardır. Aynı şekilde gürcü muhacirlerinden çok sayıda Kurtuluş savaşında şehit ve gazi verilmiştir... Türkiye Cumhuriyetinin Kurucusu Atatürk'ün 9.Ordu müfettişi olarak Samsun'a gönderilmesinde en büyük rol dönemin Harbiye Nazırı Gürcü Şakir Paşa ile damadı Gürcü Avni Paşa olmuştur. Şakir Paşa'nın akrabaları Bursa'nın Gemlik ilçesi Adliye köyüne muhacir olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün Anadolu'da yaptığı gezi ve kongreler de yanından hiç ayrılmayan ve adeta silahlı korumalığın yapan kişilerden biride Gürcü din adamlarından Üveys Hasbi Efendi'dir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk açılışında en yaşlı üye sıfatıyla açılış konuşmasını yapan Mehmet Şefik Bey'de Sinop'a yerleşmiş olan gürcü muhacirlerindendir.

Gürcü muhacirleri Türkiye dini hayatının gelişiminde de etkili olmuşlardır. Gürcü asıllı din adamları ve alimler Türk toplumunun üzerinde büyük etkide bulunmuşlardır. Bunların başında Ahmet Cevdet Efendi, İskender Efendi, Şeyh Muhammed İzzet Efendi gibi isimler gelmektedir...

Gemlik'in Adliye köyüne yerleşmiş olan Türk Havacılığının önemli isimlerinden Orgeneral Ahmet Tural'ı görüyoruz. Aynı şekilde Türk siyasetinin önde gelen isimlerinden olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Meclis başkanlığı yapan Ali Fuat Sirmen Beyde gürcü muhaciri bir aileden gelmektedir.

Sonuç olarak gerek muhacerat öncesi ve gerek muhacerat sonrası gürcüler Osmanlı hayatında çok etkin ve üretici bir toplum olmuşlardır. 600 yıl süren ve döneminin en büyük uygarlıklarından olan Osmanlı medeniyetinin sadece Türklere ait olmadığı ve bu medeniyetin gelişmesinde ve tekamülünde gürcü halkında büyük bir payının olduğu büyük bir tarihi gerçektir. Osmanlı medeniyetinden bahsedilirken gürcü halkının rolünden bahsetmemek tarihsel bir eksiklik olacaktır. Osmanlıyı dünyada adını geçirten bir medeniyet haline gelmesinde gürcü halkının büyük emeği olmuştur....

Aynı şekilde Türkiye cumhuriyetinin kuruluşunda da gürcü halkı en önemli görevlerde bulunmuştur. 1877/1878 Osmanlı/Rus Harbi sonrasında her ne kadar büyük bir göç yaşanmış olsa bile bu göçten öncede Anadolu'da çok ciddi bir gürcü nüfusunun yaşadığı da ortadadır Göç öncesi ve sonrasında yaşanan birliktelik hem Türkiye'de hemde Gürcistan'ı bir bütün haline getirerek adeta etle tırnak gibi olmalarını sağlamıştır.

დენარები

საქართველოს საპატრიარქოს
წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის
ქართული უნივერსიტეტის
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და სამართლის ფაკულტეტი

GÜRCİSTAN PATRİKHANESİ AZİZ ANDRİA PİRVELTSODEBULİ GÜRCÜ
ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER VE HUKUK FAKÜLTESİ

პ რ ო გ რ ა მ ა

PROGRAM

ქართველოლოგიის ცენტრის
V საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია თემაზე:
Kartveloloji Merkezi'nin
Beşinci Uluslararası Bilimsel Konferansı

**„თურქეთელი ქართველები:
ისტორია და პერსპექტივები“**

**Türkiye Gürcüleri ve Lazları (Kartveller) –
Tarih ve Perspektifler**

2015 წლის 28 - 29 მაისი
28 - 29 Mayıs 2015

თბილისი
TIFLİS

* * *

საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართველოლოგიის ცენტრის **V საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია** ტარდება ქართული უნივერსიტეტის მზრუნველობით.

ქართულ უნივერსიტეტში სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის სრულუფლებიანი წარმომადგენელი, **ზოდბელი ეპისკოპოსი იაკობი**;

ქართული უნივერსიტეტის რექტორი **პროფ. სერგო ვარდოსანიძე**;
ქართული უნივერსიტეტის კანცლერი **თამაზ ვაჩაძე**.

მისამართი: თბილისი, ილია ჭავჭავაძის გამზირი, 53ა

Gürcistan Patrikhanesi Aziz Andria Pirveltsodebuli Gürcü Ünivesitesi Sosyal Bilimler ve hukuk Fakültesi Kartveloloji Merkezi'nin **Beşinci Uluslararası Bilimsel Konferansı** Gürcü Üniversitesi evsahipliğinde gerçekleştiriliyor:

Üniversitenin ruhsal öğütçü, Tüm Gürcistan Katolikos-Patriği'nin yetkili temsilcisi **Bodbe'li Piskopos Yakub**

Gürcü Ünivesitesi Rektöörü Prof. Dr. **Sergo Vardosanidze**

Şansölye **Tamaz Vaçadze**

Adres: İlia Çavçavadze caddesi 53^a, Tiflis, Gürcistan

სამეცნიერო კონფერენციის საორგანიზაციო კომიტეტი:

პროფესორი ტარიელ ფუტკარაძე, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი

პროფესორი ნები გიუმუში, რიზეს რეჯებ თაიფ ერდოღანის სახელობის უნივერსიტეტი (თურქეთი)

პროფესორი ვახტანგ გურული, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი

პროფესორი მანანა ტაბიძე, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი

დოცენტი ოსმან აითეჟინი, ვანის უნივერსიტეტი (თურქეთი)

ფილოლოგიის დოქტორი მიხეილ ლაბაძე, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი

დოქტორანტი სვეტლანა ადამია, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი

დოქტორანტი გელა გუნიავა, არტაანის უნივერსიტეტი (თურქეთი)

დოქტორანტი სოფიო კეკუა, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი

**ULUSLARARASI BİLİMSEL KONFERANSI'NIN
ORGANİZASYON KOMİTESİ**

Prof. Dr. Tariel Putkaradze, Gürcistan Patrikhanesi Aziz Andria
Pirveltsodebuli Gürcü Ünivesitesi

Prof. Dr. Nebi Gümüş, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi (Türkiye)

Prof. Dr. Vahtang Guruli, Gürcistan Patrikhanesi Aziz Andria
Pirveltsodebuli Gürcü Ünivesitesi

Prof. Dr. Manana Tabidze, Gürcistan Patrikhanesi Aziz Andria
Pirveltsodebuli Gürcü Ünivesitesi

Yrd. Doç. Dr. Osman Aytakin, Yüzüncü Yıl Üniversitesi (Türkiye)

Akad. Dr. Mikheil Labadze, Gürcistan Patrikhanesi Aziz Andria
Pirveltsodebuli Gürcü Ünivesitesi

Dr. Svetlana Adamia, Gürcistan Patrikhanesi Aziz Andria Pirveltsodebuli
Gürcü Ünivesitesi

Dr. Gela Guniava, Ardahan Üniversitesi (Türkiye)

Dr. Sofio Kekua, Gürcistan Patrikhanesi Aziz Andria Pirveltsodebuli
Gürcü Ünivesitesi

კონფერენციის სამუშაო ენები:
ქართული, თურქული

**KONFERANS DİLLERİ:
GÜRCÜCE, TÜRKÇE**

***

კონფერენციის სამუშაო რეგლამენტი:

მისალმებისთვის - 5 წუთი
მოხსენებისათვის - 15 წუთი
შეკითხვისათვის - 1 წუთი
პასუხისათვის - 3 წუთი
მსჯელობისათვის - 5 წუთი

Konferans Çalışma Düzeni:

Selamlama – 5 dakika
Bildiri – 15 dakika
Sorular – 1 dakika
Cevaplar – 3 dakika
Tartışma – 5 dakika

©ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და სამართლის ფაკულტეტის ქართველოლოგიის ცენტრი
©Sosyal Bilimler ve Hukuk Fakültesi Kartveloloji Merkezi

**კონფერენციის სამუშაო გეგმა
KONFERANS PROGRAMI**

28 მაისი, 2015 წელი **28 Mayıs 2015**

12:00 – 12:30

ქართული უნივერსიტეტის საკონფერენციო დარბაზი
Gürcü Üniversitesi Konferans Salonu

**კონფერენციის გახსნა
Konferans Açılış**

კონფერენციის დალოცვა-**ბოდბელი ეპისკოპოსი იაკობი**
სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-
პატრიარქის სრულუფლებიანი წარმომადგენელი
ქართულ უნივერსიტეტში

Konferans için dua - **Bodbe'li Piskopos Yakub**
Tüm Gürcistan Katolikos-Patriği'nin yetkili temsilcisi

შესავალი სიტყვა - **პროფესორი სერგო ვარდოსანიძე**
ქართული უნივერსიტეტის რექტორი

Açılış konuşması – **Prof. Dr. Sergo Vardosanidze**
Gürcü Üniversitesi Rektörü

მისალმებები:
SELAMLAMA

გელა დუმბაძე

საქართველოს სახელმწიფო მინისტრი დიასპორის საკითხებში
Gela Dumbadze, Gürcistan Diaspora'dan Sorumlu Devlet Bakanı

ზექი ლევენტ გუმრუქაშვილი

თურქეთის რესპუბლიკის საგანგებო და სრულუფლებიანი ელჩი
საქართველოში
Zeki Levent Gümrükçü, Türkiye Cumhuriyeti'nin Gürcistan Büyükelçisi

აკად.როინ მეტრეველი

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტი
Akad. Roin Metreveli, Gürcistan Bilimler millî Akademisi Başkan Yardımcısı

პროფ. ტარიელ ფუტკარაძე

ქართული უნივერსიტეტის ქართველოლოგიის ცენტრის ხელმძღვანელი
Prof. Dr. Tariel Putkaradze, Gürcü Ünivesitesi Kartveloloji Merkezi Başkanı

12:30 - 13:00 - შესვენება, სამზარი

Yemek Arası

28 მაისი, 2015 წელი
13:00-16:00
I სხდომა
28 Mayıs 2015,
13:00-16:00
Birinci Oturum
ქართული უნივერსიტეტის საკონფერენციო დარბაზი
Gürcü Üniversitesi Konferans Salonu

სხდომის თავმჯდომარეები: პროფ. ტარიელ ფუტკარაძე
პროფ. ნები გიუმუში

Oturum Başkanları: **Prof. Dr. Tariel Putkaradze**
Prof. Dr. Nebi Gümüş

13:00-13:15 - როლანდ თოფჩიშვილი
პროფესორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი
„თურქეთის ქართველთა გვარსახელები“

Roland Topçışvili
Prof. dr., İvane Cavahışvili Tiflis Devlet Üniversitesi
“TÜRKİYE’Lİ GÜRCÜLERİN SOYADLARI”

13:15-13:30 - ერდოღან ალთინქაინაქი
პროფესორი, არდაჰანის უნივერსიტეტი (თურქეთი)
„მეიდანჯიქის ბელდეს (თემის) ქართველთა საქორწინო
ტრადიციები“

Erdoğan Altınkaynak
Prof. dr., Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
“MEYDANCIK BELDESİ GÜRCÜLERİNDE DÜĞÜN”

13:30-13:45 - როზეტა გუჯეჯიანი
პროფესორი, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია
პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი
„ეთნიკურ ქართველთა განსახლების არეალი და ისტორიის
რეპრეზენტაცია ზემო მაჭახელში (თურქეთი)“

Rozeta Guceciani

Prof. Dr., Gürcistan Patrikhanesi Aziz Andria Pirveltsodebuli
Gürcü Ünivesitesi

**“MACAHEL-İ ULYA BÖLGESİNDE ETNİK GÜRCÜLERİN
YERLEŞTİKLERİNİN VE TARİHİNİN TEMSİLİ”**

13:45-14:00 - ჩილდემ სუთჩუ,

მეცნიერ-თანამშრომელი, დუზჯეს უნივერსიტეტი
(თურქეთი)

ჰილალ ზენგინი

მეცნიერ-თანამშრომელი, დუზჯეს უნივერსიტეტი
(თურქეთი)

„დუზჯეს მხარეში მცხოვრებ ქართველთა თანამედროვე
კულტურა და ტრადიციები“

Çiğdem Sütçüve Hilal Zengin

Okutmanlar, Düzce Üniversitesi (Türkiye)

**“DÜZCE YÖRESİNDE YAŞAYAN GÜRCÜLERİN MEVCUT
KÜLTÜR VE İNANISLARI”**

14:00-14:15 - მაკა სალია

დოცენტი, დუზჯეს უნივერსიტეტი (თურქეთი)

„ერთი გვარის ისტორია (ქეშიშოღლუთა [Keşiş „ბერ-
მონაზონი“ Oğul “შვილი“] შთამომავალნი)“

Maka Salia

Yrd. Doç. Dr., Düzce Üniversitesi (Türkiye)

“BİR SOYA DININ TARİHİ (KEŞİŞOĞLULAR SOYADI)”

14:15-14:30 - აკბარ მოყადასი

პროფესორი, ყუმის უნივერსიტეტი (ირანი)

„თურქეთელ ქართველთა ეთნოკულტურული იდენტობა“

Akbar Moqadasi

Prof. Dr., Kum Üniversitesi (İran)

“TÜRKİYELİ GÜRCÜLERİN ETNİK VE KÜLTÜREL KİMLİĞİ”

14:30 - 14:45 - ფევი ჩელეზი

მაგისტრი, დუზჯეს უნივერსიტეტი (თურქეთი)

„თურქული ხელოვნების ისტორიის თვალსაზრისი ტაო-
კლარჯეთის ქართული ხელოვნების მიმართ“

Fevzi Çelebi

Master, Düzce Üniversitesi (Türkiye)

“TÜRK SANAT TARİHİ AÇISINDAN TAO-KLARCETİ’DEKİ GÜRCÜ SANATINA YAKLAŞIMLAR”

14:45 - 15:00 - ნები გიუმუში

პროფესორი, რიზეს რეჯებ თაიფ ერდოღანის სახელობის
უნივერსიტეტი (თურქეთი)

„ზოგიერთი შენიშვნა თურქეთელი ქართველების შესახებ“

Nebi Gümüş

Prof. Dr., Rize Recep Tayıp Erdoğan Üniversitesi (Türkiye)

“TÜRKİYE GÜRCÜLERİ HAKKINDA BAZI MÜLAHAZALAR”

15:00 - 15:15 - ტარიელ ფუტკარაძე

პროფესორი, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია
პირველწოდებულის სახელობის ქართული

უნივერსიტეტი

**“ქართული ენა, როგორც თურქეთის რესპუბლიკის კულტურის
ერთ-ერთი შემადგენელი: პრობლემები, პერსპექტივები”**

Tariel Putkaradze

Prof. Dr., Gürcistan Patrikhanesi Aziz Andria Pirveltsodebuli
Gürcü Ünivesitesi

**“TÜRKİYE CÜMHÜRİYETİ KÜLTÜRÜNÜN TEMEL
UNSURLARINDAN BİRİ OLARAK GÜRCÜ DİLİ:
PROBLEMLER, PERSPEKTİFLER”**

15:15 - 16:00 - კითხვა-პასუხი; მსჯელობა **Scvular ve Cevaplar, Tartışma**

16:00 - ექსკურსია: ძველი თბილისი, მთაწმინდა

Eski Tiflis gezisi, Mtatsminda

29 მაისი, 2015 წელი, 11:00 - 15:00

II სხდომა

29 Mayıs 2015

11:00 - 15:00

İkinci Oturum

ქართული უნივერსიტეტის საკონფერენციო დარბაზი
Gürcü Üniversitesi Konferans Salonu

სხდომის თავმჯდომარეები: პროფ. როინ ყავრელიშვილი
პროფ. ოსმან აითექინი

Oturum Başkanları: **Prof. Dr. Roin Kavrelişvili**
Prof. Dr. Dr. OsmanAytekin

11:00-11:15 - თეიმურაზ გვანცელაძე

პროფესორი, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი
„მუჰაჯირ აფხაზთა განსახლების გეოგრაფია თურქეთში“

Teimuraz Gvantseladze

Prof. Dr., Gürcistan Patrikhanesi Aziz Andria Pirveltsodebuli
Gürcü Ünivesitesi

“GÜRCİSTAN'DAN TÜRKİYEYE GÖÇ ETMİŞ ABHAZLARIN
YERLEŞTİKLERİ COĞRAFYA”

11:15-11:30 - როინ ყავრელიშვილი

პროფესორი, არტაანის უნივერსიტეტი (თურქეთი)
“არტაანის და ყარსის უნივერსიტეტების ქართული ენის და
ლიტერატურის განყოფილებების მიზნები და ამოცანები“.

Roin Kavrelişvili

Prof. Dr., Ardahan Üniversitesi (Türkiye)

“ARDAHAN VE KARS ÜNİVERSİTELERİ GÜRCÜ DILI VE
EDEBİYATI BÖLÜMLERİNE BAKIŞ”

11:30-11:45 - ავთანდილ ნიკოლეიშვილი

სრული პროფესორი, ქუთაისის აკაკი წერეთლის
სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
„თურქეთის ქართველთა ქართულენოვანი პოეზია“

Avtandil Nikoleișvili

Profesör doktor, Kutaisi Akaki Tsereteli Üniversitesi
“TÜRKİYELİ GÜRCÜLERİN GÜRCÜCE ŞİİR SANATI”

11:45-12:00 - ოსმან აითეკინი

დოცენტი, ვანის უნივერსიტეტი
„არზრუმის მუზეუმში დაცული ქართული მონეტების
ნიმუშები“

Osman Aytekin

Yrd. Doç. dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi
“ERZURUM MÜZESİ'NDEKİ GÜRCÜ SİKKELERİNDEN
ÖRNEKLER”

12:00-12:15 - ნანა კაჭარავა

პროფესორი, დუზჯეს უნივერსიტეტი
„თურქული კალკები დუზჯელ ქართველთა
მეტყველებაში“

Nana Kaçarava

Prof. Dr., Düzce Üniversitesi (Türkiye)
“DÜZCELİ GÜRCÜLERİN DİLİNDE TÜRKÇE TAKLİTLER”

12:15- 12:30 - მიხეილ ლაბაძე

ფილოლოგიის დოქტორი, საქართველოს საპატრიარქოს
წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული
უნივერსიტეტი
„ისტორიული წყაროების ლაზები და დღევანდელი
ლაზები“

Mikheil Labadze

Filoloji akademik doktoru, Gürcistan Patrikhanesi Aziz Andria
Pirveltsodebuli Gürcü Üniversitesi
“TARİHSEL KAYNAKLARINDAKİ LAZLAR VE BUGÜNKÜ
LAZLAR”

12:30-12:45 - აბდულლაჰ ზაი

დოცენტი, რეჯებ თაიფ ერდოღანის სახელობის
უნივერსიტეტი (თურქეთი)
“ქართველთა მიგრაცია და მიგრანტთა დასახლებები
ცენტრალურ და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში (1876-
1914)”

Abdullah Bay

Yrd. Doç. Dr., Recep Tayıp Erdoğan Üniversitesi (Türkiye)
“GÜRCÜLERİN MUHACİRLİĞİ VE KARADENİZ
BÖLGESİNİN DOĞU VE ORTA KISMINDA MUHACİRLERİN
YERLEŞİMLERİ (1876-1914)”

12:45 - 13:00 - მურათ ქასაბი

თურქეთ-საქართველოს მეგობრობის საზოგადოების
ხელმძღვანელის მოადგილე, სტამბოლი (თურქეთი)
„ქართველთა მოღვაწეობა ოსმალეთსა და თურქეთის
რესპუბლიკაში მუჰაჯირობის შემდგომ“

Murat Kasap

Gürcistan Dostluk Derneği Başkan Yardımcısı, İstanbul, Türkiye
“MUHACİRLİK SONRASINDA GÜRCÜLERİN OSMANLI VE
TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE ROLLERİ ÜZERİNE”

13:00 - 13:15 - აბდურაჰმან სეჩკინი

მაგისტრი, კავკასიის უნივერსიტეტი, ყარსი (თურქეთი)
„უსტამისი (ესქიყალე): ისტორია და თანამედროვეობა“

Abdurrahman Seçkin

Master, Kafkas Üniversitesi, Kars, Türkiye
“TARİHTE VE BUGÜN ESKİKALE (USTAMİSİ)”

13:15 - 14:00 - კითხვა-პასუხი; მსჯელობა Sorular ve Cevaplar, Tartışma

14:00 - 15:00 - სადილი Yemek Arası

კრებული გამოსაცემად მომზადდა
საქართველოს საპატრიარქოს
წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის
ქართული უნივერსიტეტის
ქართველოლოგიის ცენტრში

The journal was compiled at
the Kartvelology Center of Saint Andrew
the First-Called Georgian University

წიგნი დაიბეჭდა
საქართველოს საპატრიარქოს სტამბაში
შ.პ.ს. „მემოგრობა“
ტელ: 591 81-87-98